

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2025 04 év szám

PÁCSER LÁSZLÓ munkáival

Tanulmányok Szilágy Istvánról

KOVÁCS ISTVÁN és **JUHÁSZ ATTILA** versei

HÁSZ RÓBERT prózája

Fried István tanulmánya a 125 éve született Márairól

Patat Bence interjúja Kovacsics Ádám fordítóval

Ára: 1071 Ft
Előfizetőknek: 12 840 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

KORTÁRS 2025 04

PÁCSER LÁSZLÓ, Pilinszky emlékére I., 2021, akril, vászon, 100x100 cm

PÁCSER LÁSZLÓ, Pilinszky emlékére II., 2021, akril, vászon, 100x100 cm

- 3** ÁCS MARGIT: Ami a regényekből kimaradt – A jelenkor és az életrajz adalékai
Szilágyi István műveiben
- 8** PÉCSI GYÖRGYI: Szilágyi István rendszerváltozás-kori esszéi
- 14** MÁRKUS BÉLA: „ponyva az egész” – Szilágyi István: Az emlékezés göröngyein
- 30** CSORDÁS LÁSZLÓ: Elszórt kulturális utalások – Létértelmezésként felbukkanó
filmleírások Szilágyi István Agancsbozót című regényében
- 35** GRÓH GÁSPÁR: Fekete öltések a műveltség hazán (Szilágyi István: Távolodó jégtáblákon
– Válogatott publicisztikák)
- 44** NOVOTNY TIHAMÉR: Granum – Pácser László képző- és iparművész legújabb
festménykiállításáról (*képzőművészet*)
- 64** FRIED ISTVÁN: Márai százhuszonöt éves születésnapjára
(1900. április 11 – 1989. február 21.)
- 69** KOVÁCS ISTVÁN: A IV. c. továbbírt balladája (*vers*)
- 77** HÁSZ RÓBERT: Pierre de Blois lovag utolsó kalandja (*próza*)
- 88** JUHÁSZ ATTILA: kötő-szavak; ne még / egylélegzet; tisztaság; Belső terek (*versek*)
- 90** „Anyám visszaküldte a leveleimet kijavítva” – Patat Bence interjúja Kovacsics Ádámmal
- 94** OLÁH ANDRÁS: Szentmártoni János / Eső előtt hazaérni
- 95** PAYER IMRE: Szentmártoni János / Eső előtt hazaérni

E számunkat PÁCSER LÁSZLÓ munkáival illusztráltuk.

A borítón: Pilinszky emlékére I., 2021, akril, vászon, 100x100 cm (részlet);

Pilinszky emlékére II., 2021, akril, vászon, 100x100 cm (részlet).

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, MAGYAR MŰVÉSZETI AKADEMIA

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

Hlavacska András (hlavacskaandras@gmail.com)

Pécsi Györgyi (pecsigy@freemail.hu)

Sturm László (sturml67@gmail.com)

Túri Judit (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

Máté Gabriella (info.kortars@gmail.com);

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Zrt. – www.primerate.hu

Print product with financial
climate contribution

ClimatePartner.com/26395-2503-1002

Előfizetési díj 1 évre 12.840.– Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 150 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Maczák Orsolya interjúja Kemény Istvánnal

Schranz Áron esszéje Rejtő Jenő
A tizenégy karátos autó című regényéről

Péter Zoltán kritikája az Operaház *Macbeth*
előadásáról

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

A hazai kortárs képzőművészek legnagyobb
online galériája:

Képgaléria – kortarsfolyoirat.hu/képgaléria/

„A *Kortárs folyóirat nyári, 3 (2024/6, 7–8), valamint a december (2024/12) számának megjelenítése*” szakmai programok megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

ÁCS MARGIT

Ami a regényekből kimaradt

A jelenkor és az életrajz adalékai Szilágyi István műveiben

Minden művész vásárra viszi a bőrét, amikor nyilvánosság elé lép, nemcsak azzal, hogy kiteszi magát a könyörtelen kritikának, a félreértelmezésnek, a rosszhiszeműségnek, hanem azzal is, hogy önkéntelenül kiszolgáltatja személyes titkait. Legalábbis feltárja érzelmeit, vonzalmait, esetleg kényszerképzeteit és illúzióit: egyszerűen önmagát. Ez még a zenészre és a képzőművészre is érvényes, pedig neki közvetítő anyag áll a rendelkezésére: zenésznek a hangok hatalmas skálája a hangszerek személytelenségével megszólaltatva, festőnek a vászon és a festék, szobrásznak a fa, az agyag és a márvány, vagyis színekbe és formákba költöztetheti a közlendőt, de a költő, a prózaíró anyaga önnön személyes énje, ahogy a színésznek is a teste szolgál eszközként.

No igen, az íróknak is van közvetítő instrumentuma: a nyelv, s ez részben, olykor, műve anyaga is. Ám mindahhoz, amit a nyelv eszközeivel megalkot, a világról való víziót, a részletekben rejlő tapasztalatot, az időtávlatokat, vagyis a mű nyersanyagát az ő személyes élete, idegrendszere, emlékei szolgáltatják. A lírikus esetében ez többnyire nyilvánvaló olvasói hipotézis, hiszen ki más lenne a lírai alany, ha nem a vers alkotója, de a vers irizáló formáiba, elmozduló jelentésű szavaiba rejtve nem tolakszik szemünkbe az eredeti élmény közönséges valósága. A prózaíró azonban, aki éppen ezzel a közönséges valósággal dolgozik, még akkor is, ha fiktív vagy imaginárius világot alkot meg, óhatatlanul azonosíthatóvá válik valamelyik szereplőjével, sőt, a helyszínek, az események, a történetben felbukkanó figurák is előhívják az olvasóban az azonosítás reflexét, úgyszólván a szemérmetlen pletykaéhséget. Sokszor kínos helyzetekbe sodorja ez a prózaíró, engesztelhetetlen sértődések okozója az úgynevezett valóság-referencia. Sokáig azt hittem, hogy a zárkózott, kemény tartású embernek megismert Szilágyi Istvánt ez az illetéktelen betekintés az életébe annyira zavarná, hogy emiatt ír történelmi regényeket.

Ámbár regényei nem sorolhatók a klasszikus történelmi regények közé, mert a historikum csak köntösük, nem témájuk, és jobbára ma is égető morális kérdések körül zajlik a bennük elbeszélte történet, az olvasójuk mégis felfigyelhet arra, hogy csupán a problematikájuk által, átütő formában köthetők – ha ugyan köthetők – az író személyes élethelyzetéhez és körülményeihez, vagyis az általa és általunk megélt jelenkori tapasztalatokhoz. Ha csak a regényeit és novelláit zömét olvassuk, szinte semmi tényszerűt nem tudunk meg az író személyéről, ami nem azt jelenti, hogy rendkívül karakteres látásmódja ne hívna elő bennünk egy markáns személyiségképet. Aki azonban ismerte – miként Márkus Béla, akinek nagyjából a köztudott az évkönyvekben, folyóiratokban kallódó írások kötetekbe rendezése (kiadásuk pedig az MMA Kiadó érdeme) –, aki tehát ismerte Szilágyi Istvánnak az évtizedek során megjelent riportjait, esszéit, emlékező írásait, íróportréit, interjúit vagy akár a filmszemlékről szóló rendszeres beszámolóit, az tudhatta, hogy Szilágyi István történelmi köntös nélkül, a szerkesztőségekben, író barátai körében használt, nagyon is élő, csipkelődő humorral átítatott nyelvezeten írta meg napi penzumait is, és vállalta a személyesség kockázatát. Nyíltan véleményt mondott barátairól és ellenségeiről, a politikai játszmaként lelepleződött romániai forradalomról, a diktatúra túlélését szolgáló értelmiségi opportunizmusról, amely olykor hősiességnek is felfogható, s ezekben az írásokban megjelenik a 20. század második felének és a 21. első évtizedének romániai szubkultúrája kényszerűségeivel és leleményeivel együtt, stilizáció nélkül, tárgyias valójában. A zilahi családi „klánról” készült novellisztikus leírások Szilágyi István írói karaktere mögé vetítik azt a környezetet, amely engesztelhetetlen tárgyilagosságának forrás-

vidéke, ironikus és önironikus alapállásának megteremtője, s amely indíttatás az élet sűrűjében tevékenykedő, az adott politikai diktátumokkal naponta megküzdő folyóirat-szerkesztőnek is minden megpróbáltatásnál szilárd támaszt adott.

Az esszé- és naplójegyzet-gyűjteményekből egy-egy részlet kiemelésével kívánom alátámasztani, hogy mennyire korunk jelenét élte meg Szilágyi István, és milyen nyíltan szólt, akár barátáról vagy kollégáról, akár műalkotásról, akár politikai helyzetről mondott véleményt.

Az időlétra fokain címmel 1998-ban, a Helikonban megjelent interjúban (készítette Bartha Balogh Emese és Nagy Sándor Attila) Szilágyi a Forrás-nemzedékek mibenlétének, sorrendjének, értékelésének gubancos kérdésében vág rendet, félretolja az elfogultságokat és a hiú önmítoszokat. Telitalálat, hogy ezzel az interjúval kezdődik a *Távolodó jégtáblákon* címmel közreadott kötet, mert a jogi pálya helyett az íróit megcélzó indulás idejének politikai állapotai, értelmiségi környezete jelenik meg előttünk kísérteties elevenséggel. Alaposan felmérte az élethelyzetet, amelyben élnie adatott. „...olyanféle nyavalyában, amit ma identitás-zavarnak becéznek, nem szenvedtünk, hovatarozás-gondjaink aligha lehettek; túl erős volt a mindenféle meghatározottság, és sorsszerű az a történelmi gravitáció, mely ide rámolta eleinket s itt feledett minket is velük. [...] Mi, örök vesztesekként, sem kívánkoztunk azok bőrébe, akikébe esetleg bebújhattunk volna.” Az előttük járó nemzedék sorsában is számon tartja az övékénél keményebb kényszereket, nem osztozik a generációs fölényérzetben, noha azt sem hagyja figyelmen kívül, hogy akkortájt „a lapok belső munkatársait nem annyira be-, inkább csak kizárták, »átnevelő célzatú« fizikai munkára küldték őket, így lett Panek Zoltán hosszú évekre magasfeszültségű villanyszerelő, Herédi Gusztáv pedig fémforgácsoló”. Aztán, ’56-ot követően már nem bánt a mocorgó értelmiséggel ilyen kesztyűs kézzel a hatalom: „a Forrás első nemzedékének az évjáratai börtönévekből is többet begyűjtöttek, mint az előttük járók s az utánuk következők”.

Szilágyi István bekerülése és megmaradása az újságírásban és szerkesztésben annak az előnyös látszatnak is köszönhető volt, hogy a proletármítosznak megfeleltethető novellákkal jelentkezett. Kétségtelen, hogy munkások voltak a hősei, mégis látszatnak nevezem, hogy a munkásöntudat szószólójaként értékelődött, mert valójában e novellákat is a létezés rejtélyeinek fürkészése generálta, az pedig, hogy mozdonyjavító műhelyben szerzett meghatározó élményeket az íráshoz, életrajzi adottság volt. Évtizedekkel később is helytálltak magukért a korai novellák, Szilágyi István mégis vonakodott újra közreadni azokat. A hetvenedik születésnapjára készült a Magvető Kiadó egy novellaválogatással, túlbuzgó barátként vettem fel az ötletet, és aztán viselhettem Szilágyi István neheztelését, aki azzal a feltétellel egyezett csak bele a kiadásba, hogy ő állítja össze a kötetet (*Bolygó tüzek*, 2008). Szűkmarkú válogatás lett, de örülhettem, hogy megúsztam fővesztés nélkül. Most, szembesülve publicisztikai írásaival, látva, hogy milyen tökéletesen átlátta a társadalmat bénító erővonalakat, amelyekről szót sem ejthetett egykori írásaiban, jobban megértem idegenkedését korai írói teljesítményétől. Nem volt igaza, persze, mert az sem kevés, hogy hiteles, érvényes módon írt olyan korban, amelyben ezek a politikai-társadalmi erővonalak lézersugárként hálózta be az igazmondás tereit, amiként a múzeumok védik az értéktárgyakhoz vezető folyosókat a behatolóktól, s ezek között kellett átbújni az írónak, ügyeskedve, hogy ne szólaljon meg a vészcsengő. Mégis, milyen vitorios gúnyval írta később: „érzelmes búcsút vettem az »erőtelves« munkáshősöktől, mondván: a »vasas szakmából« egyelőre többet nem karcolintunk és nem novellintunk. Ha valamilyik »erőtelves« mégis úgy gondolta, hogy kitart, tanuljon más szakmát” (*Kóborló évek, Vicc vagy komoly...*). Vagy keressen más helyszínt – tehetem hozzá csipkelődve –, például egy megközelíthetetlen barlangot, mert hiszen a szívének kedves „vasas szakmáról” nem tudott végleg lemondani Szilágyi István.

A korszak valóságához hozzátartozik, hogy annak a fiatal, értelmiségiekből és művészekből összeverődött csapatnak, amely a romániai magyar szellemi élet elitjét jelentette, önsorsrontó életmódja híven tükrözte pokoli rossz közérzetét, menekülésüket a sivár feltéte-

lek közül. „Mert nemcsak, hogy nem tanultunk meg Szabó Gyulául írni, de nem tudtuk eltanulni az ő életvitelét sem – olvassuk Szilágyi önkritikus vallomását. – Nem tudtunk hajnalban kelni s munkához látni, mert nem tudtunk este lefeküdni. Miközben ő nyaranta harmatos hajnalon kaszált, mi képtelenek voltunk lemondani arról, hogy esztendőket ne töltsünk el alkoholos, meddő fecsegéssel; s így fizessük az ördögnek a magunkrombolás adóját. Nem tudtuk kettőbe törni a Mărășești-t, mint Ő, vagy háromba, mint Kós Károly, mert képtelenek voltunk megmaradni a rágyújtás örömeinél” (*Szabó Gyula koordinátái*, 1979). Jogos Szilágyi kesergése az eltékozolt idő, egészség, sok eltékozolt élet miatt, de óhatatlanul eszembe jut a korábban megjelent *Katlanvárosból* a Szilágyi Domokossal megélt kaland a delta lagunáiban egy lipován családnál („*Aztán kitágult a világ...*”, 1986), ahol a láztól és az alkoholtól féltőntudatlan zseniális barátot kell szó szerint a hátán vinnie, legalábbis olykor-olykor. Eszembe jut a pokoli humor, ahogy a kirándulás abszurditását Szilágyi István, aki ebben az írásban aztán testi valójában is jelen van, konstatálja és – mi tagadás – élvezi, és az írói remeklés bizony szétzilálja az én tudatomban is a valóság, a végzetes betegség miatt érzett megrendülést. Oly sokat jelentettek egymásnak ezek a fiatal vagy éppenséggel nem fiatal írókollégák! Annyi szeretet van abban, ahogy Marosi Péter külsejét leírva megemlékezik az „elkínzott nyakkendőőről”. Ahogy az Utunk szerkesztőiről beszél: „Fél tucat önértékelési zavar között az enyém is elkelt vígan...”

Az emberi közelség tehát – bármennyire öntörvényű, integritását őrző ember volt is Szilágyi István – életeleme lett. Mindenekelőtt a családjához való mély ragaszkodására kell gondolnunk, de intenzív volt a jelenléte a kisebb közösségekben, főleg a szerkesztőségekben is, és barátságairól is eleven képet kapunk emlékező írásaiból. Csakhogy ezek a kötődések nem voltak fenntartás nélküliek. Ismerte a jóakarát határait, számított a csalódásra. Az *Agancsbozót* barlangban összezárt kovácsai jól megvannak egymással, ám rögvest oda a bizalom, mihelyt kiderül, hogy az acélpengét az utolsó hevítésnél emberi testben kell majd lehűteni. Bizony, így van ez az emberi világban: a jóakaratnak megvannak a határai. Szendy Ilka – a kovácsokkal ellentétben – nincs felkészülve az árulásra, emiatt nem viselheti el, hogy az egyetlen ember a világon, akit közel engedett magához, el akarja hagyni. Fontosak vagyunk egymásnak, ez kiviláglik Szilágyi István regényeiből, novelláiból, emlékező írásaiból egyaránt, de az is, hogy ez terhet ró ránk. Az érzelmek iskoláját ő Katlanvárosban, Zilahon járta ki, ott kellett gyermekfővel megtanulnia a leckét, hogy mennyi-mennyi szenvedéssel jár a szeretet. Látnia kellett az anyja gyászát, s azt is, hogy az érzelmek nagyon fölöslegesek tudnak lenni az életharc megpróbáltatásaiban. A lánya nem bocsáthat meg a züllött életet elő apának – a gyermek Szilágyi nagyapjának –, nem engedi meg ezt az elgyengülést a rá mért kötelesség. (Az öreg egyébként elbűvölő karakterfigura, bizonyára kedve telt megfestésében az íróvá lett unokának.) A *Kő hull...*, *A hóhér könnye* vagy a *Hollóidő* érdes és bonyolult érzelmi megnyilvánulásai jellegzetes karakterjegyei a Szilágyi-műveknek. A rideg illúziótlanságra a legjobb példa kedvenc novellám, a *Jámbor vadak* című. Hőse szorongva találgatja, hogy a hídőr vajon – pocsékolva a történeteket, amelyeket az imént ő adott ajándékba neki a parton kószáló dámvadak elejtésére – belelő-e távolodó hátába merő unalomból vagy rosszindulatból. Vele együtt érezzük a hátunkon imbolyogni a célgömböt. Nem könnyű így élni, s történetet ajándékozni fegyvereseknek. Ha firtatni kezdjük, hogy honnan, milyen körülmények közül származik ez a könyörtelen józanság Szilágyi István világ-, élet-, emberszemléletében, jórészt a zilahi családi emlékek adnak magyarázatot az étellelvé tett illúziótlanságra, amely mégsem zárja ki a szemérmes gyengédséget.

Naplójegyzetei, visszaemlékezései tanúsága szerint szigorúan felmérte az embereket Szilágyi István a való életben is. Kevés szóval jelzi, hogy miért ért véget a barátsága Palocsay Zsigmonddal, akivel „jó öt-hat esztendőn át jártuk együtt a cihereseket s vízpartokat [...], hogy elmaradtunk egymástól, annak valójában nem a bozótban-lékben-moccanó volt az oka: aszfalton, újsághasábon termő dolgokban nem értettünk szót egy idő után”. S ettől kezdve egymástól távol vágtak léket a tavon, ha horgászni mentek.

Pedig Palocsayval jól lehetett elveszni a természetben, amely jelenvaló minden Szilágyi-műben, a fikciósban ugyanúgy, mint az emlékező vallomásokban. Csupán az „aszfaltot termő” dolgokban mutatkozik különbség a szépíró és a – mondjuk úgy – újságíró Szilágyi között, azaz a jelen idő aktualitásainak jelenlétében vagy hiányában az adott írásműben, de a létezés elemi empíriája mindegyikben meghatározó. A jogtudomány, jogfilozófia vitathatatlanul aszfalt-termék, mégis helyet biztosított neki a jogi diplomához hűtlen író *A hóhér könnyében* is, és (talán túlzott terjedelemben) a *Messze túl a láthatáron*-ban is. Az analitikus gondolkodásmód sem a ciheresekből és hegyi patakokból került elő, mégis szembetűnően otthonos Szilágyi valamenynyí műfajában. Majdhogynem szörszálhasogató az árnyalatok pontos megnevezése és a bennük megvalósuló lényegi különbség kipécézése. Elbűvölt például a következő mondat 1990 legelejéről, a rendszerváltás egzisztenciális és szellemi kihívásaira napi aktualitással reflektáló cikksorozatából: „Máról holnapra áttérni az igazmondásra (s ez még csak nem is azonos az őszinteséggel) aligha képzelhető el olyan országban, mely negyvenöt éven át épült szívoósan, »tudományosan« egyetlen beláthatatlan hazugságpiramissá.” Nagyon meggondolkoztató az is, amit a háborús veszteségeket előszámláló nagybátyáinak mond, ő, aki soha nem tudta feldolgozni a frontra hurcolt édesapja halálát: „hagyják immár, hiszen ami megtörtént, elkerülhetetlen volt, ha nem is maradéktalanul szükségszerű” (*Vesztesek*, 1982).

Az ilyen nyílt, kérlelhetetlen tisztázási szándék, mint amit az utóbbi mondatban is tetten érhetünk, 1982-ben (amikor az idézet forrása, a *Vesztesek* című emlékezés íródott) igen ritkán teljesülhetett ki folyóiratba vagy évkönyvbe készülő írásokban. Szilágyi István elbeszélő prózájának teremtett világában viszont otthonra talált. (Ne feledjük, ez az *Agancsbozót* írásának ideje!)

1990 után már szabad teret kapott a szabad gondolat a publicisztikában is, és Szilágyi élt a lehetőséggel, bátran szembenézett kínos igazságokkal is a szeme előtt zajló folyamatok elemzését végző cikkeiben. Például észreveszi az értelmiség múltbéli opportunizmusa miatt érzett zavarát, rossz lelkiismeretét, és a filmszemlékről való beszámolóiban is kendőzetlenül kimondja az általános vélekedéssel nem egyező tetszését vagy nemtetszését. Szabó István *A napfény íze* című filmje nagy ívű elemzésében méltányolta a film, a rendező, a színészek érdemeit, de kérlelhetetlenül kimutatta a történetvezetésben – nemcsak a didaxist, mint annak idején György Péter tette, Szilágyi többször hivatkozik is a felzúdulást kiváltó kritikára – a szakmai hibákat, önkényes bakugrásokat, a hiteltelen karakterformálást is. A magyar zsidóság asszimilációját végzetes hibának beállító nemzetközi szuperprodukción irányzatos elfogultságát azzal az apró ténnyel igazolja, hogy a film egyetlen emberséges magyarja egy mellélakal: a család szolgálója. Tehát kimondhatjuk: Szilágyi elmúlt évtizedeink legizgalmasabb, legégetőbb konfliktusait is ismerte, átélte, feje búbjáig elmerült a jelenkorban, miközben a harmincéves háború és aztán a Rákóczi-szabadságharc korában formálgatta regényhősei sorsát a papíron.

A jelenkorban élni egy lapszerkesztő számára a folytonos pénzgondokat is magával hozta. A Helikon megmentése, ide-oda költöztetése is belekerült az újévi köszöntőkbe, az évfordulós megemlékezésekbe. A főszerkesztőtől távol áll az önsajnálát, hiszen már a *Vesztesek*ben, 1982-ben megírta: „már-már úgy nézünk ki, mint akik veszteségeinkhez, megrázkódtatásainkhoz ragaszkodunk igazán, mint akik valójában a kint, a pusztulást tartjuk természetesnek, sorsformáló tényezőnek életünkben”. Az ilyen főszerkesztő nem adja fel a küzdelmet lapja megmaradásáért, és harcostársa az egész szerkesztőség. Amikor végveszélybe kerülnek 1993-ban, nem siránkoznak, hogy mekkora csalódás ért bennünket, mennyire mást vártunk 1989-ben, hanem gyászjelentéseket állítanak elő egy kis sokszorosítógépen, illő díjazásért, és tanítást segítő könyvecskéket, amelyekbe Lászlóffy Aladár rajzolta a macikat (*Magunk gravámenje*, 1998).

1998. A *Hollóidő* készül Szilágyi íróasztalán.

A folyóiratmentő macis tankönyveket merész képzettárrsal hozom össze a *Hollóidő*vel, de nem alaptalanul, hiszen a túlélésről van szó mindkét esetben. Amikor a fiatal Fortunát szolgál-

latába fogadta a „rédeleyi” nagyúr, azt mondta neki és róla: „De van egy emberfajta, amelyik nem egykönnyen nyugszik bele, hogy azt, ami reá vár, megírják neki. Az ilyen mindig figyel, mérlegeli, mi történhet vele. Az ilyen mindegyre meg akarja mutatni magát, és ezzel, legtöbbször nem is tudja, irányt próbál szabni a szándéknak, mely rendelkezik vele.” Fortuna értette, és megjegyezte: „Szolgának ugye bajos az ilyen?” A válasz: „Inkább az, hogy kár az ilyenért. Ámbár mindnyájan szolgálai vagyunk valakinek.”

Fortuna cselekvő életstratégiájával szemben Terebi Lukács tiszteletes a türelem és az alkalmazkodás tanításait ülteti el híveiben – közhiedelem szerint ez az igazi túlélési stratégia, bár Szilágyi István kegyetlen humorral mutatja meg a tiszteletes megalázó meghurcoltatásában, hogy mennyire kevésbé bízhatunk annak eredményességében. Ezért is hajlunk Fortuna igazsága felé, amelyet Tentás ekként jegyzett fel: „mindenkor fölöttébb böszítette, ha az emberek elhallgatták a bántást, amit elszenvettek [...]. Ha ütnek, ordíts legalább. Ha némán eltűröd, hogy nyomorgassanak, ezzel annak válsz cinkosává, ki rád kezdet emel.”

Egyik mester sem tudja túléléshez segíteni a falut. Fortuna kimenti ugyan onnan a fiatal legények csapatát, csak hogy éppen az ő cseles terve fordul tragédiába: a hajdúk túlteljesítik utasításait, és a török bosszúból kiirtja a lakosságot. Nem menti meg szegényeket az addigi jámbor alkalmazkodás sem. Igaza van Tentásnak, amikor elundorodik az öldökléstől, és egyszerű íródeákként áll szolgálatba az országbíró udvarában. Ez a harmadik választási lehetőség a nehéz idők túlélési stratégiáiból. Ki vitatná el ehhez való jogát? De vajon morális fölénybe kerül-e ezzel mestereivel, főleg Fortunával szemben? Itt össze kéne mérni a személyes ártatlanság értékét a kiszámíthatatlan következmények, netán tragikus kudarc kockázatát viselő, cselekvő ember felelősségvállalásának értékével. Lehet?

Ha jól értem ezt a regényt, Szilágyi István a cselekvő, kockázatvállaló magatartás mellett teszi le voksát a tragikus hibák lehetőségével is számolva. Végül is Fortuna koponyájával teljesül ki a levágott fejekből épített gúla, amely így meghozza a győzelmet a török fölött. Egyúttal meghozza az ő küldetésének beteljesülését is.

Be kell látnom: Szilágyi István életrajzi megfelelések nélkül ugyan, de a maga személyes valójában, vérmérsékletével, kétségeivel és döntéseivel nagyon is jelen van a szépprózai írásaiban is, mégpedig azzal az engesztelhetetlen tárgyilagossággal, amellyel mindenkor nézte önmagát.

PÉCSI GYÖRGYI

Szilágyi István rendszerváltozás-kori esszéi

„Arról volt szó: ne hazudjunk. Az NMF [Nemzeti Megmentési Front] legkorábbi felhívásaiban már ott áll e kérő, kétségbeesetten parancsoló mondat: az elkövetkezőkben ne hazudjunk. Igen, tudjuk, első pillanatban éreztük, csak azt nem sejtettük, milyen nehéz lesz betartani” – kezdi Szilágyi István *Krónika* című publicisztikai írását az az évben Utunkból Helikonná átnevezett hetilap 1990/3. számában, amelyet 1990-ben további hat számozott írás követ ezzel a címmel, a következő évben pedig a *Renegátlástanul* sorozatát adja közre, ugyanott. A *Krónika* sorozat a romániai rendszerváltás szinkron mérlege, a *Renegátlástanul* a művész és humán értelmiség szerepvállalásaival való szembenézése, a múlttal való elszámolásé.

Ha nem is rendezik át, árnyalják a Szilágyi-képet az író közéleti írásai, amelyek mindeddig szerényebb vagy alig észlelhető figyelemben részesültek, jóllehet Márkus Béla 2018-as monográfiájában „*Feltalálódott a rangos írói publicisztika*” – *A közírói pálya a diktatúra bukása után* címmel terjedelmes fejezetben hívta volt fel rájuk a figyelmet. Szilágyi közírói, publicisztikai írásai 2023-ban az MMA Kiadó életműsorozatában *Távolodó jégtáblákon* címmel, *Válogatott publicisztikák* alcímmel kötetben is kiadásra kerültek, Márkus Béla szerkesztésében. Az első írás az Utunk 1963/44. számában jelent meg, az utolsó a Helikon 2015/1. számában.¹ Közel fél évszázad írásaiból készült az elegyes műfajú válogatás: tárcák, riportok, kisesszék, köszöntések, nekrológok, vezércikkek, főszerkesztői számvetések, filmszemlei tudósítások – egy részük kötelességnek eleget tevő írás, némelyik talán unalmas is, jegyzi meg Gróh Gáspár baráti malíciával, de rögtön hozzát teszi, hogy „kihagyhatatlan részét jelentik az életműnek. Nemcsak alanyi jogon, vagyis minőségük által, hanem azért is, mert képet adnak arról a korról, amiben a nagyregények születtek, és amely meghatározta Szilágyi létfeltételeit.”²

A közel fél évszázados közírói jelenlétből Márkus Béla okkal emeli ki a diktatúra bukása utániakat, különösen a fentebb említett két sorozatot, amelyekben az író addig nem ismert nyíltsággal, szenvedélyességgel és aggodalommal szól hozzá a romániai rendszerváltozáshoz. Kötetkritikájában Balázs Imre József ugyanezt erősíti meg: „a könyv leginkább »elsülylyedt«, de egyre izgalmasabbá váló anyaga alighanem az 1990 utáni *Krónika*, illetve *Renegátlástanul* sorozat. Előbbi koncepciója: krónikási tekintettel, alázattal rögzíteni az 1990-es év közéleti, politikai történéseit [az *alázat* módhatározó elütés lehet]. [...] Ha végigolvassuk, jobban felidézhetjük talán a rendszerváltás ambivalenciáit: a felszabadulás érzetét, de az ezzel jár, erre következő (akár egzisztenciális) bizonytalanságokat, kiszolgáltatott helyzeteket, csalódásokat. Specifikusan az értelmiségre kihelyezetten folytatódik 1991-ben egy hasonló sorozat, a *Renegátlástanul*: itt az értelmiségi pálfordulások, árulások, a besúgó múlt kezelése és hasonlóak a téma. [...] Rendszerváltás-kutatók számára mindkét sorozat ajánlott (vagy akár kötelező) olvasmány.”³ Cs. Nagy Ibolya hasonlóan látja a két sorozatot: „a romániai magyar nemzetiség történetének megkerülhetetlen dokumentuma”.⁴

Számunkra most nem a rendszerváltás történeti forrásaiként érdekesek elsősorban ezek az írások, hanem mert a kisebbségi magyarság sorsáért felelősséget vállaló író addig rejtve maradt természetéhez, gondolkodásához, szemléletéhez, szelleméhez, észjárásához, hozzáteszem: lelkéhez kerülhetünk közelebb.

A romániai magyarság sorsát (is) alapjaiban rendítette meg és rendezte át a második világháború utáni legnagyobb fordulat Romániában, a Ceaușescu rettenetes diktatúráját elsöprő 1989-es december. A közélettől, hangos vitáktól addig magát távol tartó, a szépíráshoz és lap-

szerkesztésbe belefeledkezni látszó Szilágyi István is nagyon gyorsan reflektál az eseményekre, s először a *Karácsony Menyőben* című szépprózában dolgozta fel az advent harmadik hetétől karácsonyig tartó kritikus, feszült, zaklatott időszakot. Tőkés Lászlót Temesvárról Szilágyimenyőre viszi át az akkor még hatalma teljében lévő belügy. Még semmi nem dőlt el, bármi megtörténhet, de már átszakadt a lélektani gát. Az író pedig, hogy bizonyosságot vegyen és mentsen, néhányadmagával elindul Menyőre. Az esszéisztikus elbeszélés az én-elbeszélő író vállaltan személyes, vallomások utazástörténete: a félelem, a szorongás, a bizonytalanság, és a mégis remény az elbeszélés végén nemes-szép pátozzal zárul: karácsony, az istengyermek születése megerősíti a romániai magyarság reményét.

Az elbeszélés (egyterhetünk Márkus Bélával: antológiadarab) az Utunk 1989-es utolsó lapszámában jelent meg, s ugyanitt közli Szilágyi a maga *Vezércikkét* is, és itt jelenti be, hogy a lapot Helikon néven folytatják. A mélyen megrendült írásban egyrészt hitet tesz a szomszédos népek békés együttélésének bizodalmaról, hiszen a diktatúrától egyként szenvedtek románok, magyarok, szászok, *tehát* nem történhet másként. Másrészt már itt főlemlíti a szellemi romeltakarítás, a múlttal való szembenézés szükségét – amire majd a '91-es *Renegátlástanul* sorozatban tesz kísérletet. Még lelkesült – „Kaptunk egy sanszot a sorstól” –, de megjelenik az aggodalom is.

Három héttel később, a Helikon 1990/3. számában *Krónika* címmel hosszabb írással jelentkezik. Ez még számozatlan, feltehetően egyszeri közéleti hozzászólásnak szánta a szerző, de az újabb és újabb megdöbbentő fordulatok arra készítetik, hogy átlépjen a higgadt, nagyregényt író, megfontolt szerkesztő szerepéből a megszenvedettség és méltánytalanság szenvedélyes krónikásába – nagy a tét, ezekben a hetekben, hónapokban dől el a román társadalom és benne, vele együtt a romániai magyarság jövője.

A *Krónika* cím pontos is, meg nem is. A krónika a középkor jellegzetes történetírói műfaja. A krónikás a nemzet, a közösség fontosnak tartott eseményeit kronologikusan, hitelességre, pontosságra törekedve rögzíti, kommentár, magyarázat nélkül. Szilágyi krónikái csak a leglényegesebbnek tartott eseményeket említik, vagy csak utalnak rá. Ezekben az értelmezésre, a kommentárra kerül a hangsúly. Például éppen csak érinti a diktátor-házaspár kivégzését, a pártok önszerveződését, az RMDSZ megalakulását, névvel alig-alig a közhatalom új főszereplőit. A *Krónikákban* a társadalom átalakításának fordulópontjai, mint a júniusi választások, majd az azt követő bukaresti bányászjárás, illetve hangsúlyosan a magyarságot közvetlenül érintő események, mint a márciusi kolozsvári, szatmári, marosvásárhelyi tüntetések, utóbbin a véres pogrom emelődik ki. A napi eseményekről tudósít a sajtó – így Szilágyi –, az irodalmi lap az egészhez szól hozzá. Nem foglalkozik a részletekkel, mert nem önmagukban az események, hanem a problémák felszínre hozása, kiélesítése, láthatóvá tévése, a jelenségeket kiváltó okok és következményeik, a folyamatok megértése vagy legalább megértési kísérlete a fontos.

Az első *Krónika* apropója például egy bagatellnek látszó csúsztatás: a Nemzeti Megmentési Front a forradalom halottjairól behasal egy számot a nyilvánosságnak: hetvenezer. „Arról volt szó: ne hazudjunk” – ezzel a magas felütéssel kezdi elemi fölháborodását, elutasítását előjelző írását Szilágyi, s aztán szisztematikus logikával könyörtelenül szembesíti a propagandaszöveget a senki, még az isten se tudja valósággal. Hetvenezer halott? A józan paraszti ész szerint kérdez rá, és ad absurdum viszi: kiket, mikortól, miért számolunk bele a keretbe? És megpróbálja aprólékos gonddal összeszedni a hetvenezret – a Duna-deltától, a '77-es bányászsztrájk eltűntjeitől a Szeku kínzókamráiban agyonvertéken át a szülőszobákon elvérzetekig és a '89-es decemberi sortüzekig. A leltár sehogy sem áll össze, a rendszerváltó hatalom az első pillanattól pontosan ugyanúgy hazudik, mint a megbuktatott. Holott voltak halottak Bukarestben, de az összevissza hazudozás éppen a legfontosabbat maszatolja, el, hogy ki lőtt és ki lövetett december 21-én Bukarestben (a lehetséges lövetők utólag állítják, minden darab tölténnyel el tudnak számolni). Hiperérzékeny láttelep az első hetekről, majd az írás nyitó mon-

datára visszacsatolva, ezzel az axiomatikus kijelentéssel zárul a tabló: „Az őszinteség a demokrácia szakítópróbája.”

Szilágyi mindegyik krónikája egy fő gondolatot bont ki – szenvedélyes meggyőződöttségel, analitikus logikával és pazar retorikai eszközökkel. Látszólag sebtében írt gyors reagálások egy-egy súlyos méltánytalanság kiváltotta eseményre – valójában nagyon gondosan felépített, megkomponált, az íróra jellemző, kiérlelt szövegek. Márkus Béla rangos publicisztikát említi, Gróh Gáspár megelőlegezi, hogy szépirodalmi alkotások, magam a vitairatok meghatározásnál maradnék. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint a vitairat: „Olyan, rendsz. nyomtatásban közzétett írásmű, amellyel vki részt vesz vmely vitában, vmely vitás kérdéshez hozzászól, vkinek álláspontját támadja v. védi.” A vitairat nyilvános, a nyilvánosságot megszólító beszéd vagy írás, a társadalom, a közösség számára a legfontosabb kérdés nyílt megvitatása, érvek és ellenérvek, megerősítések és cáfolatok ütköztetésével, a szerző/szónok határozott állásfoglalásával azzal a céllal, hogy hallgatóira, olvasóira, közönségére közvetlenül is hatással legyen. A vitairat nálunk a reformáció, ellenreformáció hitvitáival ért csúcsra (Pázmány, Bornemisza, Méliusz Juhász Péter, Szegedi Kis István – Szilágyinál Terebi Lukács a *Hollóidőben*), majd pedig a felvilágosodás időszakában, a magyar nyelv védelmében virágzott föl ismét (Kazinczy–Kölcsey: *Mondolat–Felelet a Mondolatnak*). Ahogy a krónika, úgy a vitairat is műfaji intertextus, mindkettő a nemzet sorskérdéseire kapcsolódik, a krónika azáltal, hogy megörökít, dokumentál, a vitairat pedig, hogy súlyos választások előtt álló közösségi döntéshez szól hozzá.

Monográfiájában (2018) Márkus Béla megemlíti, hogy Szilágyi, 1988-ban befejezve az *Agancsbozót* regényét, belekezdett egy realista munkásregényfélébe, amelynek hőse afféle ellen-Szendy Ilka lenne, és a regényben végigmesélné a teljes 20. századot. A befejezetlen, de így is egészen tekinthető regény 2024-ben jelent meg *Az emlékezés göröngyein* címmel. Természetesen ennek a regénynek is több szintje és olvasata van, egyik lehetséges olvasatban a regényben Szilágyi a hatalom, a mozgalom, a mozgalmárok és az ún. kisember(ek), a városi munkásság viszonyát modellezte, vizsgálta: a sztrájk, a sztrájk törés lélektanát, a lázadás küszöbértékeit, a túlélések variációit a hunyászkodástól a megúszáson át a kis trükkösködésekig, azaz magát a társadalom komplex szövetét. Hogy úgy mondjam, ha korábbi regényeiben a mélylélektan (*Kő hull apadó kútba*), illetve a hatalom abszurditásának (*Agancsbozót*) természetét mérte föl, társadalmelemző regényének megírásával (*Az emlékezés göröngyein*) az író intellektuálisan és artisztikusan is készen állt a szinkron jelen, a romániai rendszerváltás folyamatának elemzésére és a folyamat érzékletes láttatására, és – a megszenvedettség tudatában és hitelével – közvetlenül is hatni akar! A rilkei paranccsal: mondd föl a kijelölt szerepedet, küzdj az igazadért! Láss tovább, a napi eseményeken túl! Ne dőlj be a hazugságoknak, az ámitásoknak, a televízió szemfényvesztő trükközésének, a hatalom manipulálásának!

Szilágyi István összesen hét írásban követi és értelmezi a romániai politikai-hatalmi változás visszás folyamatait. Akár sűrűbben is megszólalhatott volna, de a szigorúan megkomponált, gondolati érvelésükben kiérlelt, szépírói igényvel, retorikailag is gondosan megszerkesztett szövegeknek hosszabb a kihordási idejük. Hangsúlyoznunk kell az írások komplexitását – ezekben Szilágyi többféle szerepben szólal meg: higgadt és racionális társadalmelemzőként, politológusként, népéért, annak igazáért izzóan szenvedélyes vitázóként, stílbravúros szépíróként. Mindig társadalmilag vitás kérdésekhez szól hozzá – a vitás kérdés pedig maga a társadalom átalakításának a visszássága, elfogadhatatlan folyamata. Az író több szinten veti föl, járja körül, értelmezi a jelenségeket. Az első szint, az írás provokációja, konkrét esemény (magyarellenes tüntetések, választások, bukaresti bányászjárás), a második a jelenség értelmezése és megítélése a romániai magyarság szempontjából (magyargyűlölet fellángolása, a kisebbség visszataszítása másodrendű állampolgár státuszba), harmadikként az egész romániai társadalomra kiható következmények elemzése (a demokrácia kudarca, hatalomváltás),

s végül magának a hatalomváltás technikájának, módszerének, politikájának, erkölcsének absztrakt összegzése.

A hét vitairat az aggódó lelkesültségtől, szorongó reménykedéstől a realitások keserű felismeréséig, azaz az illúzióvesztésig és az illúziókkal való leszámolásig dokumentálja az erdélyi magyarság drámai küzdelmét. Az első sokkoló és legsúlyosabb illúzióvesztés a román–magyar együttélés lehetetlensége: a diktatúra elmúltával elszabadult a spontán – és tudatosan is gerjesztett – magyarellenesség, a gyűlölet a románság mélyszövetébe ivódott. A második a romániai rendszerváltás demokratizálódásának illúziója – a kemény diktatúra alatt felnőtt egy új, politikai és gazdasági hatalomra éhes, végtelenül cinikus, iskolázottabb, rafináltabb nemzedék, nem tapad vér a kezéhez, de rendszerváltóként szintén nem megszervezni akarja az országot, csak a totális hatalmat birtokolni. A harmadik súlyos illúzióvesztés: Európa. A klasszikus európai eszmény és értékrend elpárolgott, a jelenkori Európának alapvető demokratikus elvárásai, követelményei kimerülnek az általános szólamokban és a gyorsaságban.

Mérhetetlen csalódás a felemás rendszerváltásban kisebbségi magyarként és romániai állampolgárként, és a megcsalás, a „pokoli rászédettség” riasztó felismerése, hogy a szentnek hitt decemberi forradalom tömegindulatának fedezékében lényegében puccs, államcsíny, össznépi színjáték zajlott. A rendszerváltás lehetőségét a hatalomváltás elsikkasztotta. A tegnapi értelmiségi ellenzék, az egyetlen réteg, amely még hitelesen fordulhatott volna Európa felé, fondorlatosan ki lett szorítva a hatalomból, a társadalmi öngazgatásból. A májusi választások után a bukaresti tüntetőkre ráküldött részeg bányászhordával a hatalom hadat üzent az értelmiségnek, azt üzenté, nincs rá szüksége, és ezt bunkósbotokkal az egyszerű nép végre is hajtotta. S végül talán a legfontosabb konklúzió: nem is történhetett volna másként, mert '89 decembere, a forradalom nem szervesen alakult, sem technokrata háttér nem állt készen, sem pártok nem formálódtak előzetesen, amelyekben kicsiszolódhatott volna valamifajta jövőkép.

Szilágyi István páratlan éleslátással, kíméletlen realitásérzéssel, az eseményekkel szinkron időben írja meg a romániai abszurd rendszerváltás folyamatának diagnózisát – és a hitvitázók szenvedélyével tiltakozik azok megvalósulása ellen. A *Krónika* sorozat pontosan leköveti a társadalmi lélekállapot változásait, a romániaiakat is, de elsősorban a kisebbségi magyarságét – és persze Szilágyi Istvánét, aki ezekben az írásokban legmélyebb és legszemélyesebb kötődését és aggodalmát vallja meg.

A *Krónika* sorozat, hűen a vitairat harcos műfajához, erős retorikai mesterfogásokkal és szenvedélyes meggyőződéssel küzd a kisebbségi magyarságért, kultúrájának megmaradásáért – a magyar költészet tág kontextusában: Mikes Kelemen idézi („amitől tartottunk abban immár benne vagyunk”), Az *eltéved lovas* Ady Endrjét szólítja, majd Madáchot („Nem adhatok mást, mint lényegem”). Tüneteket sorol, és a józan észhez fellebbez. Állásfoglalások, érvek és ellenérvek, kérdések, szembesítések ütköznek, amelyeket epikus betétek, szerepjátékok, áldalógusok, feljajdulások, a hétköznapi élet példái, kis- és nagytörténetei törnek meg; az intellektuális szellemességtől a durvaságig, a satírától, a maró gúnyon át a nemes pátoszig hatalmas nyelvi és érzelmi rádiuszt fognak át érvei – a műfaj mester munkái.

A *Krónika* esszé-sorozat egymásra épülő darabjai a kisebbségi – és ezáltal egyetemes – magyar sorskérdés neurotikus kérdéseinek megkerülhetetlen, kíméletlenül őszinte látletelei és mérlegei – az első napok lelkesültségétől a realitások keserű felismeréséig. Ezek az esszék irodalmi önértékük és történelmi forrásértékük mellett mindenekelőtt azt erősítik meg, hogy Szilágyi Istvánt legmélyebben az erdélyi magyarság megmaradása foglalkoztatta. A *Krónika* vitairat-sorozatnak a magyar sorskérdésekről gondolkodók legnagyobbjainak – Németh László, Szabó Zoltán, Bibó István, Illyés Gyula – művei magasában sejtem a helyét.

A *Krónika* 7. részét még néhány közlés követte, de úgy tűnt, Szilágyi befejezi a közírást, elmondta, amit fontosnak tartott, ám 1991-ben történt valami, ami ismét kirobbantotta a szépmesterségekhez visszavonult – és a lap megmaradásáért küzdő – író. A román köztévé mintegy félórát biztosított főidőben Hajdú Győzőnek, hogy bejelentse, Együtt néven szervezetet alapított, mindenkit vár, számoljunk le a szeparatizmussal, úgymint RMDSZ, legyen végre béke és egyetértés. Szilágyi *Renegátlástanul* címmel a Helikon 1991/24. számában szikrázó, villámokat szóró, indulatos, gyilkos gúnyiratban, pamfletben semmisíti meg az újabb szerepre bejelentkező, gátlástanul renegátot. A zsigeri fölháborodás egyedül itt ragadja el, csak úgy sisteregnek a megsemmisítő jelzők, de értjük, mert ekkora görényt tényleg ritkán hord hátán a föld (egy alkalommal Csaunak így bájolgott: „te vagy a mi Bethlen Gáborunk!” – überelhetetlen!), és minden társadalmi elutasíthatósága ellenére is megtörténhet, hogy visszatér a hatalomba. De itt is fontos figyelni a szöveg megkomponálására, hogy miközben a céltábla Hajdú Győző, azonközben rendszerszinten értelmezi a hatalom és az elit értelmiség viszonyát: „Valamely politikai rendszer »jelleméről« azok az eszközök árulnak el legtöbbet, amelyeket akár nyíltan, akár rejtett dimenziói szféráiban működése érdekében fölhasznál.”

Mindnyájan kollaborálgattunk egy kicsit, érvel cinikusan Hajdú. Ez bőszi Szilágyit, és további, kissé hektikusan megjelenő hat elemző esszében kísérli meg, valós kérdéseket föl téve, áttekinteni és értelmezni az elit, a humán és művész értelmiség diktatúrabeli szerepét és az új rendbe való helykeresését, ön-, illetve átigazolása érveit. A hirtelen múltfelejtő, teljes amnéziába esett országgal szemben József Attilával hangoztatja, hogy „a múltat be kell vallani”, s ha a politikust nem gyötri a múlttal való szembenézés, „miért nem kezdte ezt el az ország vezető értelmisége?” – teszi fel a nyilvánvaló kérdést, hiszen az önvizsgálat által valamennyire visszanyerhette volna erkölcsi tőkét a minden eresztékében bizalmi válságban recsegő új viszonyok között.

Szilágyi a *Krónika* sorozathoz hasonlóan strukturáltan, a konkrétól a modell képletéig kísérel meg választ adni arra a nehezen érthető kérdésre, hogyan volt lehetséges mégis alkotni, jelentős műveket létrehozni a kemény diktatúra idején. „Nincs egyféle kielégítő válasz”, írja, s a romániai sajtó, közmédia, majd annak művészeti ágankénti vázlatos áttekintése után a számára és számunkra legfontosabb réteg, a romániai magyar íróársadalom szerepváltozataira (a meghasonlott behódolástól a csöndes megúszáson át a hangos tiltakozásig) tér át részletezően, egészen 1945-ig visszahajolva. A *Renegátlástanul* sorozat időben, műnemben túlságosan nagy körben vizsgálja az elit értelmiség és a hatalom viszonyát, óhatatlanul kísért az elnagyoltság, részleteiben ellenvetésre, korrekcióra is készíthet, azonban amit az egész működéséről mond, az fölvetett kérdéseiben, válaszaiban is élő, érvényes, inspiráló gondolat. Mint: „az volt, olyan és annyi volt az elmúlt rezsím kultúrája, aminek s amilyenek a hatalom gazdái szánták, elvárták, elképzelték? Olyan lett ez a kultúra, amilyenek akarták? Vagy csak azt tiltották, ami szembeszegült volna az úgynevezett elvárásaikkal? Sok ezer éves közhely: a tiraniák a maguk képére akarják formálni az általuk uralt világot (vagyis hát olyanná, amilyenek a »maguk képét« képzelik, s ez rendszerint grandomán beteges fantázmagória).”

„Amikor a készülő *Messze túl a láthatáron* című regényéről beszélgettem a szerzővel, még nem ismertem ezt a sorozatot, de emlékszem, hogy ugyanabban a beszélgetésben érintettük a múltfeldolgozást, a bűnösnek nyilvánítás kérdéseit az államszocialista múltra nézve is. Úgy sejtem, valamiképpen a szerző tudatában a néhány száz évvel korábbra helyezett cselekményű történet, illetve a rendszerváltás utáni szembesítések problémája összekapcsolódott”⁵ – írja Balázs Imre József az esszékötet kapcsán. Szilágyi István *Renegátlástanul* sorozata, ahogy a *Krónika* is, a rendszerváltó Románia és a romániai magyar kisebbség történetének megkerülhetetlen forrásanyaga, de bizonyosan árnyalni fogják az író halálát követően is egyre gazdagodó életmű értelmezését is.

JEGYZETEK

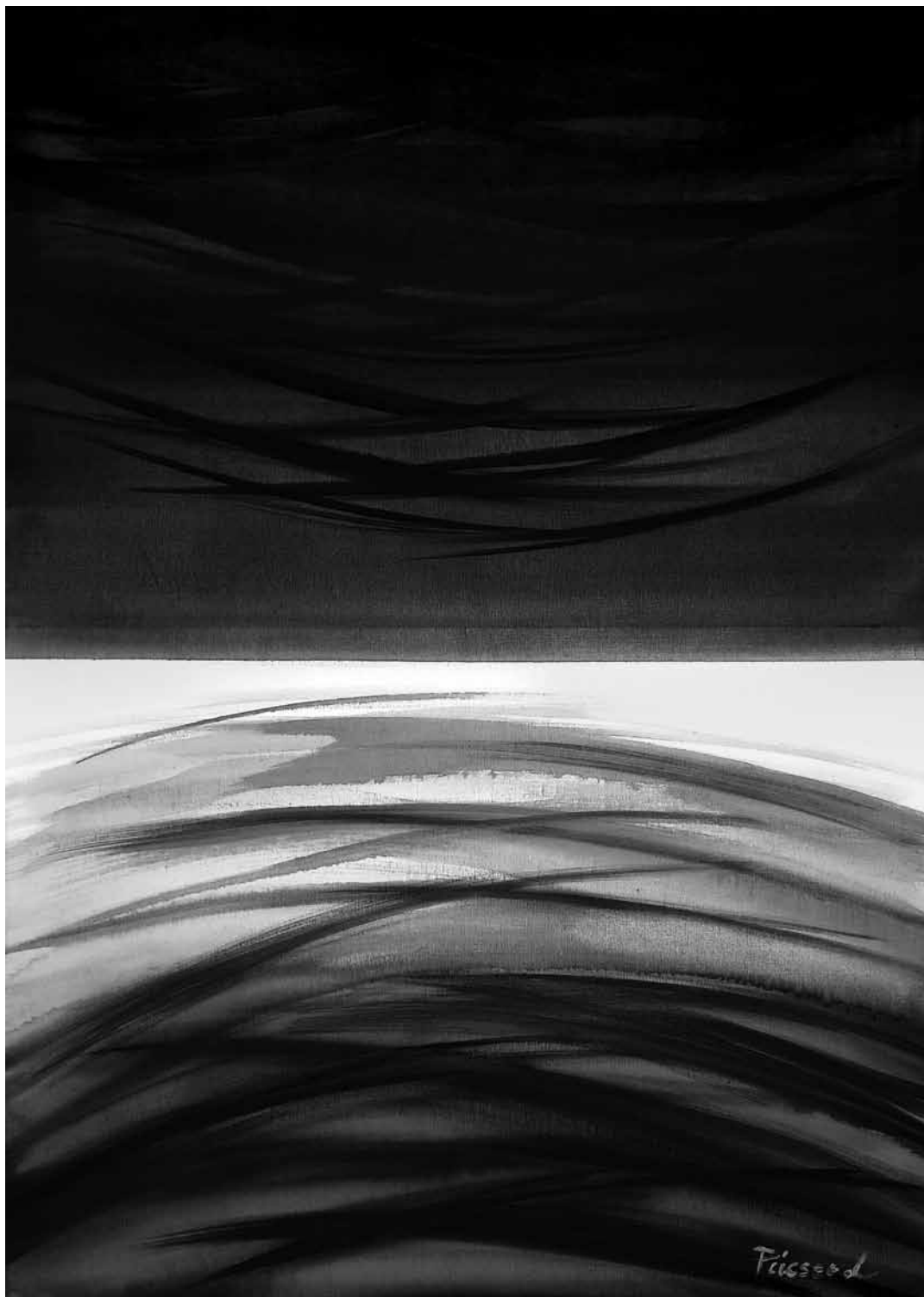
¹ Néhány kivételével valamennyi publicisztikáját ezekben közölte Szilágyi, amely két lap tulajdonképpen egy: 1963–1989 között az Utunk szerkesztője, 1990-től a Helikonnak átnevezett főszerkesztője 2010-ig, a lap 600. megjelenéséig (és még egy, 2015-ös írása olvasható ugyanitt).

² GRÓH Gáspár, *Fekete öltések a műveltségházán. Szilágyi István: Távolodó jégtáblákon*, kéziratban, megjelenés előtt (Kortárs, 2024).

³ BALÁZS Imre József, *Jégtáblák, kontinensek*, Helikon, 2023/19.

⁴ CS. NAGY Ibolya, „Ha az ember a múltat idézi...” *Szilágyi István: Távolodó jégtáblákon. Válogatott publicisztikák*, Magyar Napló, 2024/6, 13.

⁵ BALÁZS, *i. m.*

PÁCSÉR LÁSZLÓ, *Horizont*, 2021, akril, vászon, 70x50 cm

MÁRKUS BÉLA

„ponyva az egész”

Szilágyi István: Az emlékezés göröngyein

(*Prológus*) Az emlékezés göröngyein, Szilágyi István posztumusz kötete befejezetlenül hagyott regény – nem félbe, hanem harmadába maradt ahhoz képest, ahogy írója tervezte. Magyar Zoltánnak és Rónyai Zoltánnak elárulta,¹ hogy a cselekmény ideje csaknem végighúzódnak volna a 20. századon, az első világháború előtti esztendőktől a hatvanas évekig, amikor az emlékeit elbeszélő főszereplőnek „a buldózer eltolja a házát”. Témák tekintetében a „rendszerváltozásokat” sorolta. Az első: „elmennek a magyarok '918-ban, román világ jön, magyar sors Romániában”, mégpedig a „kis emberé”, akit a főhős, a gyári munkáslány testesít meg, vele „lejátzatva vagy végigjátzatva ezt az életet (sorsot)”. Majd a következők Erdélyben a második világháború alatt, „tehát '940, aztán 1944, aztán megint rendszerváltozás”. Az emlékező, akinek a személyében a szerző „egy ellen-Szendy Ilkát” akart írni, némi túlzással „egy női Kakukk Marcit”, élettörténete mesélésében idáig nem jut el. A sorsát alakító események megszakadnak a harmincas évek végén, 1938-ban a férjhezmenetelével, a későbbi idők azonban epizodikus, utalásokban, kommentált hírek formájában többször fölidéződnek. Akár – buldózer nélkül – egészen a hatvanas évekig, sőt, ezeken is túl, hiszen a „televízió futballmeccs, gépkocsi népség” jellemezte elbeszélői jelent azzal az elbeszélte múlttal veti össze, ami „ötven évvel ezelőtt” volt. Ennyi időt tervezett „végigjátzatni”; „belevágott” ugyan a munkába, ám ahogy a „regény-elképzelés” mindjobban „elkezdett nyúlani”, egyre inkább azt érezte, „hiábavaló” próbálkozásba fogott. „Valami furcsa... új-nagyrealizmus?” – kérdezte magától, miután úgy tartotta, amit elkezdett, „nem talált bele a korba, nem volt vonzása”. Majd éveken át vázolgatta, írogatott bele – mondta, van belőle, „valahol rohadt pár száz oldal”, „ám rengeteg jó szöveg” is.

Ekkor még, amikor az interjú készült – 1991-ben –, úgy gondolta, „félretevődött” ugyan az a pár száz oldal, ám „valamikor, ha tényleg két életem lesz, talán lehet valami” az egészből. Rá két évre azt sejtette, tényleg lehet. Kathi Veronikának mondta el, ha mégis rászánná magát visszaülni az íróasztalához, nem Szendy Ilka históriáját folytatná, hanem inkább „a harmincas-negyvenes évek világa érdekelne”.² Majd egy születésnap-i életút-interjúban már úgy beszélt róla, mint aki nem tudja ugyan, miért „rejtette el”, pedig az egyik Utunk-évkönyvben is közölt „egy masszív részletet belőle”, aztán kissé homályosan arra célzott, „elmúltak” azok az idők, hogy befejezhetné a regényt. Belenézett a múltkor, állította, „nem is egészen rossz, jó életes történet. Na most ezek elmúltak, és egyáltalán, az életünk is.”³ Az említett „masszív” részlet *Az emlékezés göröngyein* címmel az 1983-as évkönyvben jelent meg, ami arról árulkodik, hogy ez idő tájt „írogathatta” először „ellen-Szendy Ilka”, az itt Széri (a későbbi változatban Kесе) vezetéknevű Ida történetét, „akin keresztül-kasul megy a történelem, és mindig talpra esik”. Hogy másodjára is nekilátott-e, erről a kevésbé megsárgult kéziratlapok, az egyébként szokásává vált átdolgozásra utaló ritkább betoldások, áthúzások is tanúskodhatnak. (Többször szóba hozta a *Kő hull apadó kútba* keletkezéstörténetét: öt év alatt háromszor írta végig, „nem kicserélve, hanem újrafaragva a részleteket”).⁴ Főként pedig azok az eltérések, amelyek a szereplők nevében, a helyszínek megjelölésében mutatkoznak meg, háttérben a világszemléleti, politikai-ideológiai változásokkal. Ezt nézve a más-más időben írt két változat igen lényeges

A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti Tagozata által szervezett Szilágyi István-emlékkonferencián (2024. október 8.) elhangzott előadás bővített szövege.

ponton különbözik egymástól. A leglényegesebb: a közölt részletben a talpra esett lány úgy emlékszik „mozgalmár” szeretőjére, Tulogdi Samura, hogy a Házsongárdban temették el, és „a sír fejenél álló szürke márványköre az ötágú csillagot odavesték a neve fölé”⁵ – a megjelent regény lázálomszerű epizódjában viszont a szállásadónőjét, Szálka Évát kínozza a kérdésével: „Hová kapartátok el?”, „mert ennyit csak kell tudjak róla, ki, mikor, hová temette el. Legalább, annyit, hogy hol nyugszik. Ha már arról nem volt szabad tudnom, hol élt, mit csinált.”⁶ A különbség jóformán csak a temetkezés helyszínének megjelölése vagy jelöletlenül maradása esetében mutatkozik, abban azonban nem, hogy a férfi olyan titkokat vitt magával a sírba mind élete, sorsa alakulását, mind foglalkozását, mind „mozgalmár” voltát nézve, amelyek a lányt vénasszony korában sem hagyták nyugodni. Az *emlékezés göröngyein* voltaképp e titkok felgöngyölítésének és hiábavaló feltárási igyekezetének, sikertelen megértésének regénye.

(Az „új-nagyrealizmus” családtörténeti mintái) S ami meglepő: ellentétben azzal, hogy regényei mindegyikének – az elsőtől (*Üllő, dobszó, harang*) az utolsóig (*Messze túl a láthatáron*), és persze a közbülsőkig (*Kő hull apadó kútba; Agancsbozót; Hollóidő*) – „indíttatásáról”, keletkezési körülményeiről műhelynaplóba illő alapossággal számolt be, ez esetben nem teszi. Nem nyújt támaszt, ha esetleg mégis, akkor a segítség, közvetett módon, az évkönyvbeli elbeszéléssel (regényrészlettel) egy időben íródhatott, ám egy évvel korábban szintén az évkönyvben megjelent *Vesztesek* bizonyos motívumaiban és epizódjaiban lelhető fel. Itt a családtörténet alanyi elbeszélőjeként, emlékezőjeként mintegy restelkedve vallja be, hogy gyermeki emlékezetébe annyira belevésődött a Donnál odaveszett apja hadba vonulásának, a búcsúzásuknak a képe, hogy ez szinte megakadályozta őt, hogy „visszafele vigye az időben” a képzeletét. S ha kissé a családban is „valahogy fukarul bánt emlékével a ráemlékezés”, akkor a *Vesztesek* után legalább a regény rajzolja meg az apa ifjúkorának „hátterét”, környezetét, a helyet, ahol munkás életét kezdte. Miután tímármesterséget tanult, ezért is eshetett a választás Kolozsvárra, a Dermatata bőr- és cipőgyárra, ahová a bátyja után éppúgy a húszas évek közepén került, mint a regény hat osztályt végzett, tizenhét éves Kесе Idája. A gyárban végzett munkáról, a fortélyokról, szakmai fogásokról a regényben se igen esik szó – ellentétben például az *Agancsbozót* barlangja kardkovácsolási technikáinak részletezésével –, annál tüzetesebben mutatja be viszont, akárcsak a családtörténet, a magánélet tereit, a lakást a környékével, a „cifra vegyes háztájával” együtt. A külvárosi gyárnegyed.

A Dermatát és a Lupsát – egy feledésbe merült irodalmi emlékhelyet, Nagy István korai novelláinak és regényeinek terepét. A *Vesztesek* két ízben is utal, megnevezve, a proletáriróra. Előbb, amikor a szerző a családi hagyatékában talált, fiatal férfiakat, nyilván az apát és munkatársait megörökítő fényképek láttán úgy vélekedik, hogy ezek „sehogy sem illenek bele a munkásábrázolás krédójába”. Hiszen „egy szálíg ápoltak, jól öltözettek, nyakkendősek, cipőjük ragyog, sőt itt-ott még kesztyű, puhakalap is előfordul”, „mintha a harmincas évek amerikai filmjeiből léptek volna ki”. A regény férfi alakjai közül ilyen színben tűnnek fel a lány Tulogdi után következő szeretői, akik „rég kivackolódtak az ágyra járó nyomorból”, Veres Géza művezető és Balajti Péter villanyszerelő. Ama fényképek róluk is készülhettek volna – nem illenek bele abba a hitvallásba, amelyet Szilágyi István a Nagy Istvánnal való első találkozásuk alkalmával, „talán hatvankettő telén” volt kénytelen meghallgatni. Ekkorra már nemcsak hogy megjelent két-három tárcája, kisprózája, de visszhangos sikert is aratott, az *Ahol nem történik semmi* című elbeszéléssel az Utunk novellapályázatán első díjat nyert. Méltatói majd azt emelték ki, hogy „életanyagában, gondolkodásmódjában, művészi látásában is a felszabadult munkásosztály fia és neveltje”.⁷ Okkal gondolhatta, az írásai is mérlegre tételnek, ha már „szemrevételezés végett” az idős író meghívta magához. Műhelybeszélgetés helyett azonban egy nem „akármilyen káderezés” lett. A vendéglátó kérdésekkel kezdte, „hova való”, „az apja micsoda”, s a válaszokon meglepődve, hogy „zilahi”, s hogy „a Dermatában volt tímár”, kerek perec kijelentette, „nekünk, a mozgalomban, ezekkel az alakokkal volt a legtöbb bajunk”. A vendég ellen-

vetésére, miszerint egy bátyja „kilenc évig volt munkásbizalmi, apám meg a válság alatt munka nélkül maradt”, kurta és nyers volt a felelet: „Igen, de volt hová hazamenjen.” Engels követőjeként, munkásmozgalmiak módjára ítélik a családot, amelyik visszahúzó erő, távol tart az osztályharc vállalásától. Hasonló véleménnyel van a dolgozók szorgalmáról: „nem lehetett soha megértetni velük, hogy azzal, hogy törjük magunkat, csak a bursujok bukszáját tömjük még vastagabbra”, s „csak bérharcban lehetett rájuk számítani. Ritka eset volt, amelyik tovább jött velünk.” Úgy beszél itt, mint akinek a jól végzett munka nem okozott örömet, és sosem érzett úgy, mint a pályakezdő Szilágyi *Sorskovácsának* tanonca, „döng a föld a műhely alatt – az én kalapácsomtól”. Vagy majd az *Agancsbozót* Derese, amint hallja, „szinte ékesszólóan felegetett egymásnak két kalapács”, nemkülönben, amikor a szamurájkard csiszolása közben révületbe esik.

Ez a fajta munkásábrázolás, és egyáltalán, emberszemlélet, életfelfogás messze esett a Nagy Istvánétól. Ezek alapján *Az emlékezés göröngyein* ama „furcsa új-nagyrealizmusa” talán kísérletként is értelmezhető: a haladó, marxista világnézetre, az osztályharc, a pártosság elvére alapozott szocialista realizmus többek között Nagy István által alkotott mintadarabjai mellett megférhetnek olyan alkotások is, amelyek a valóság objektív ábrázolására törekednek, túl-emelkedve az osztályszempontokon, hőseiket mintegy felmentik a proletár öntudatosodás, a világnézeti átalakulás súlyos, egyszersmind felemelő kötelezettsége alól. A mintaszerzők a példaként állított szovjet kortársak, Gladkov, Fagyjev, Azsajev és mások helyett lehetnek például Shakespeare és Goethe, Balzac és Stendhal, Dickens és Tolsztoj. Vagyis azok, akiket a „nagyrealizmus” tételét újrafogalmazó Lukács György elősorolt, hogy a proletárdiktatúrába „átnövő” „népi demokrácia” idején, 1949-ben az ún. Lukács-vita bizonyosága szerint tétele eltévedésnek számítson.⁸ A magyar írók közül egyedül Déry Tibort nevezte meg, s azt a regényét, a *Befejezetlen mondatot* is, amelyre írói ankétjai némelyikén Szilágyi István mint *Az emlékezés göröngyein* megírását ösztönző példára utalt.

A *Vesztesek* Nagy István-epizódja és az elbeszélő-szerző apjának portrévázlata így függhet össze s kapcsolódhat a posztumusz regényhez s a nagyrealizmus elméletéhez. A családtörténet másik kitüntetett alakja, az (édes)anya sorsának, pályájának alakulásához is sokban hasonlít Kese Idáé. Az utóbbinak kisgyerek korában meghalt anyja, apja, a mostohaapjával élt rövid ideig Kepetelkén, ahonnan a Jajdonban élő nagybátyjához, Mátyás Máté csizmadiamesterhez szökött, hogy lányukkal, Alizzal együtt náluk nevelkedjék tizenhét éves koráig, amikor kamaszos szerelmi bódulatában Kolozsvárt választotta lakhelyéül. Az előbbi, a „vesztesek csoportképébe nagyon is beleillő” anya sorsa a teljes árvaságnál is keservesebb: bátyjával és húgával édesanyjuk halála után félárván marad, apjuk a fronton, majd karanténban még három évig. Őket a rokonok veszik magukhoz, az egyiket ide, a másikat máshova, s ez így marad az apa hazajövetele után is, aki másképp dönt és cselekszik, mint ahogy „minden polgári, meg emberi, meg zilahi normák szerint” illetet volna: magukra, illetve végleg a rokonokra hagyja a gyermekeit, nem törődik velük. A középső, a szerző édesanyja a krasznai molnárnál „hányódott” pár évig, onnan Kolozsvárra „került”, szobalány volt, dolgozott varrodában, illatszertárban. Nem hagyta magát, megállt „a maga lábán”, akár Kese Ida, művelődött is, járt olvasókörbe. Az elbeszélők, a családtörténet és a regényé, furfangja is lehet: a két lány ugyanabban az évben, 1938-ban megy férjhez.

Szilágyi István a művei ihletésével kapcsolatban néha „élménypilléreket” emelt ki. A regénynek két ilyen pillére lehet, a *Vesztesek* megjelenítette anya és apa alakja, személyisége. Lehet viszont egy harmadik is, keresztnevén – Berta – jelölve, ám meg nem jelenítve: az anya húga, akiről az Utunk 1982-es évkönyvében a családi krónika mindössze annyit árul el: „a legkisebbiknek egy csizmadiaműhely sarkában a vásáros ládában készítettek fekhelyet”. Hogy kik és hol, nincs róla szó. A következő évkönyvben *Az emlékezés göröngyein* emlékezője, Széri Ida azon morfondírozik, hogy gyermekkorra nyomoraként emlegethette volna, „micsoda igazságtalanság”, hogy Jajdonba jutva a műhelyben, a vásáros ládán vetettek ágyat neki. S ha egy kicsit „drá-

mázni” kezd, akár igazságtalanságnak is vélheti, hogy neki, a kiskorú menekültnek ezen a korporsótól alig különböző ládán kellett hálnia, aztán meg a konyhában aludhatott, a kanapén, s ezt csak jóval később követte a külső szoba díványa, majd amikor már gyári lányként ment haza, „odabent” ágyaztak neki. A tárgyként vagy eszközként értett láda szerepének azonos volta még ha meg is erősítené a feltételezést, miszerint Berta volt Kесе Ida modellje, az esetleges mintakövetés sem adna magyarázatot a regény elbeszélői alaphelyzetének tisztázatlan voltára.

(*Néma megnyilatkozás, belső beszéd*) Sehol semmi célzás, utalás arra, hogy mi készleti emlékei felgöngyöltetésére, ráadásul azzal indít, hogy a lányai legyintenek, mit „okoskodik”, ha „fennszóval” kezd el „az élet bonyolult” dolgairól valamit mondani, a veje pedig a háta mögött banyának nevezi, aki „hinti a szöveget”. Kizárt tehát, hogy a családi emlékezet ébren tartásának szándéka vezetné, annál kevésbé, mert beszéde az emlékező hallhatatlan magánbeszéde. Nem intézi senkihez, Dorrit Cohn szavaival: „néma önmegszólítás”, „megnyilatkozás”. Szolipszista eljárás módjára: „egy belső beszélő egy belső hallgatóval kommunikál a tudaton belül”.⁹ Ismét Cohn fogalmát használva, a regény hosszan kitért a „autonóm belső monológ” – a szöveg létrejöttének „realisztikus motivációját a műfaj természete kizárja: csak akkor teremtheti meg a gondolatok folyamatos kibontakozásának az illúzióját, ha eleve mellőzi a beszéd és az írott szöveg közötti kapcsolat feltárását”. Az irodalomtudós Michel Butort és Genette-t is idézi. Az előbbitől, hogy egy belső monológ esetében az írás problémája „a háttérbe szorul”. Az utóbbitól: „a közvetlen megnyilatkozás sajátossága, hogy kiiktatja azt a narratív elemet, amely által létrejött”.¹⁰ Tisztázza azt is, pszichológiailag nehezen hihető, hogy „valaki saját magának mondja el saját élettörténetét”.¹¹ Mindezekkel együtt Kесе Ida emlékei gyűjteményének nincs címzettje; az akaratlagos emlékezőt nem jellemzi sem a gyónás, sem a megtisztulás vágya. Elbeszélése igen kevésbé számadás jellegű, az önigazolás szándékánál erősebb a tárgyilagosságra törekvő, gyakran ironikus távolságtartású, külső nézőpontot követő önvizsgálaté. Ő „önmagam vizsgáló vallást” emleget. Ehhez az elsősorban a diatribé, illetve a soliloquium retorikai műfajára, vagyis az általában beszélgetőtárs nélkül folytatott dialógusokra, illetve a saját egyéniségét, személyisége magját felfedezni hivatott önmagával folytatott beszélgetésekre alapozott előadásmódhoz társul egy harmadik műfaj, a szümpozion, a lakomázás, a mulatozás, a különböző társas együttlétek közben folytatott eszmecsere, csevegések retorikai alakzata. A szümpozion olyan közösségi, társadalmi szokásrendhez illeszkedő formái jöhetnek szóba, mint a házasulandók, Aliz és Karcsi, a vasutas forgalmi tiszt eljegyzése, aztán az ő esküvőjük és a lakodalmuk, közben a paraszti gazdálkodásban a termés betakarításához kapcsolódó, szinte ünnepi jellegű szüret Jajdonban, másfelől Ida vőlegényjelöltje, Gyerő Albi nevelőanyjának végtisztességadása Kolozsvárott, temetése s temetési tora. Ezeket a szertartásszerű alkalmakat, a hétköznapi világából kiemelhető eseményeket Kесе Ida sorsa fordulópontjáig, Tulogdi Samu halála után az Albival való megismerkedéséig szolipszista módra is úgy „kommunikálja”, hogy igen csekély arányú az alanyi emlékezés tényét s jellegét tudatosító – Cohn fogalmaival élve – önnarráció, az önidéző tudatábrázolás. Ezáltal szinte uralkodóvá lesznek a harmadik személyű megszólalás monológformái, az idézett és az elbeszélő monológ, továbbá a pszicho-narráció, a szereplők tudati folyamatairól való beszéd. Mindez a cselekményformálást és a történetalakítást tekintve az ok-okozatiság elvének megtartásával s az idő egyenes vonalú előrehaladásával jár. A külső valóság, a szociokulturális környezet aprólékos és pontos megfigyelése olyan epikai elemeket juttat nagyobb szerephez, mint a leírás, az elmélkedések, magyarázatok viszont elenyésző számúak, és főként az elbeszélő szavának hitelt érdemlő voltát hirdetik. Miként ez a szüret, a kezdeteitől a végéig jelölt s elkülönített jelenetsor esetében történik, amikor Ida azon morfondírozik, hogy noha talán tucatszor is részese lehetett ilyen együttléteknek, mégis ennek maradt meg benne „leginkább minden részlete”. Vagy ki tudja, töpreng rajta, „csupán az emlékezés természete olyan, hogy gondoskodik, amit visszaidézünk, az teljessé kerekedjen”. A beszédmód, a megnyilatkozás szempontjából igen lényeges ennek a hangsúlyozása, vagyis hogy az emlékező

a szümpozion említett alakzata esetében nem engedi szabadon a „zagyva gondolatait”, s olyan realista nagyjeleneteket, zárt epizódokat szerkeszt, amelyek a különben mind a térben, mind az időben ide-oda kalandozó múltidézés során kimerevítenek egy közösségi eseménysort, szertartást, ceremóniát, hogy megelevenítve jelenné formálják őket. Akképpen, ahogy ezt a nyelvészet, illetve a lírapoétika taglalja, egyfelől a metaforikus, másfelől az „evokatív” jelen jellegzetességeként emelve ki, hogy az elbeszélő annyira élénken emlékszik vissza arra, amit mesél, mintha az épp most játszódna le a szeme előtt, illetve hogy az elbeszélés pillanatában jelen idejűvé evokálja, felidézi, megjeleníti a múltbeli élményt.¹²

Az esemény metaforikus jelenbe állítása az elbeszélő kitüntetett személyes érdeklődésére, egzisztenciális érintettségére vallhat, akkora összpontosítást, fegyelmezettséget követelve, hogy a beszédhelyzet az emlékezés műfaja helyett a frissen jegyzett naplóéra vagy a drámával is rokonságba hozható dialóguséra hasonlít. Arra a dialogikus regényre, amelyet a Dosztojevskij szépprózáját elemző Bahtyin a szókratészi dialógus és a menippea művészi eljárásainak elegyítéséhez, együttes alkalmazásához vezet vissza.¹³ A dialógusok ideje s alkalma Kese Ida sorsfordulójával jön el, amikor is, mint mondja, „elkezdli lebontani maga körül a tíz esztendő”, azoknak az éveknek az emlékeit, amelyek szinte egyes-egyedül Tulogdi Samu körül forogtak. De mert a nagybátyján kívül, aki egyszer Lenin-fiúnak nevezte, senki nem tud róla semmit – vagy aki tudhat, Szálka Éva, szóra bírhatatlan –, ezért Veres Gézát, majd Balajti Pétert kezdi faggatni, nem ismerték-e „véletlenül” Samut. Váratlanul, hogy segítsen emlékezni, hozzatette, „valami kommunista volt”, mire a művezető kurta válaszát, miszerint nem az ő esete akkor, egyetértően fogadta: úgy látszik, az egyéni boldogulásodat „te se szívesen tévesztet össze a munkásosztályéval”. Ezután az „érdekes méltósággal csinált” és „gyönyörűen” megismételt szeretkezéssel indult együttlétüket hosszú órákon keresztül a szocialisták és a kommunisták történelmi küldetéséről, az illegális munkásmozgalomról, az aktivistákról és a besúgókról való beszélgetésük tölti ki. Kissé magukon is mulatva, okkal mondja a lány, „esti szeminárium” résztvevője volt. S még inkább jó oka van ezt ismételni a következő, ugyancsak szerelmi légyottal induló, Balajtival töltött este s éjszaka után, összegzésként pedig kijelentve: „Ha a vörös Bécsben, a vörös Berlinben vagy a győzelmes vörös Moszkvában élek, akkor se megy át az agyamon ennyi munkásmozgalom!” Szerepe szinte kimerül abban, hogy a külvárosi konyhában igen kíváncsi és figyelmes szeminaristaként megjegyzi, amit partnere mond, és alig száll vitába vele, már csak azért se, mert Veres pedig legsűrűbben a Balajtival folytatott vitáit eleve-níti fel. Hogy mi mindenben kapnak hajba, hogy a barátja, ha valamire nincs magyarázata, már üvölt, reakciónak, szekértolónak nevezi, annyira „elszántan marha”. Könnyű dühbe hozni, Veres pedig, maga mondja, „legtöbbször ugratás formájában” adja elő neki, hogy képzelik el az elvtársai a jövőt, a holnapra nemzetközivé vált világot. Ő és Ida e tekintetben rokon lelkek, a lány a kettejük beszélgetésében azzal ösztökéli a két fiú dialógusának felidézését, hogy „évdő, incselkedő színűre” váltja a hangját. Balajtit pedig nemegyszer meglepi a „csúfondáros magabiztossága”, „fullánkos kedve”, végeérhetetlen diskurzusukat zárva ugyancsak álmélgodik, hogy lehet „ereje ennyi idő után is az ugratáshoz, a játékos gondolatszöktetéshez”. E karakterjegyét nézve szelíd örököse Szilágyi nőalakjai közül legalább kettőnek. Az *Üllő*, *dobszó*, *harang* tanítónőjének, Gencsi Annának, aki a szomszédasszonyát, Önyeyné Terézt ingerli „álnokul”, „fáradt-kajánul”, gyakorol fölötte vidám „szellemi agressziót”, űz „szabad játékot” annak érzelmeivel. A *Kő hull apadó kútba* Szendy Ilkája túltesz rajta is gonoszkodásával, az özvegyen maradt Gönczi Dénesné Mari reményeit hazug, álszent módon tápláló tanácsaival, becsapását élvező kíméletlenségével. Hozzájuk képest igen ártatlan Ida incselkedése, csúfondárossága, ami főként abból fakad, bár hajlamos is rá, hogy a dialógusokban fölmerülő témákhoz nem tud érdemben hozzászólni, mert nincsenek sem ismeretei, sem tapasztalatai, sem élményei. Egyszer sztrájkolt ugyan, ám amikor mesélni kezdett Samunak róla, azt vette észre, „mintha még unna is” a hamar abbahagyott beszámolóját. És egyébként is, ha a férfi néha „kérdzetlenül” beszélt, „hogy úgy mondjam, az eszméről”, „én majd semmit sem értek az egészből”. De „ha na-

gyon ráfigyelnék, és meg is jegyezném pontosan, mint a kátét, amiket mond, akkor sem tudnék mit kezdeni” vele. A Veressel folytatott párbeszéd ilyenformán a szókratészi dialógus műfaját kitüntetetten alkalmazó Szilágyi-regények közül leginkább az *Üllő, dobszó, harang* nagyjelentéere, a katonaszökevény Karatna Istvánnak a szégyellt erőszakoskodás után a lánnyal, Annával vívott szócsatájára emlékeztet. Abban mindenképp, hogy az általuk felvetett kérdések – a kritikusok szerint – „nem hasítanak igazán” a sorsukba, külsőleg ha érintik őket, alapfogalmaik pedig – szabadság, akarat, választás, felelősség, hiány – „az egzisztencialista filozófiával való szembesülés” szándékára vallanak. A kívülállás dolgában hasonló a helyzet a *Hollóidő* ismétlődő párbeszédeivel, Terebi Lukács pap és Fortuna Illés iskolamester disputáival, még inkább az ezeket három hosszú éven át lejegyző és letisztázó, sőt szinte pontokba szedő deákkal, Tentással. Mindezzel együtt Kese Ida incselkedő, ingerlő közbeszólásai, megjegyzései az epikai eljárás mód fontos, mondhatni, nélkülözhetetlen alapelemei. Bahtyin görög fogalmakkal jelöli az efféléket: szünkriszisz és anakriszisz.¹⁴ A kettő közül *Az emlékezés göröngyein* az utóbit használja gyakrabban s meghatározóbb módon, vagyis a partner beszélni kényszerítése, „a szó szóval történő provokálása” módján. A másik mód, az egy tárgyra irányuló különböző nézőpontok szembeállítása elsősorban Veres és Balajti elveinek olykor indulatokkal kísért ütközései során érvényesül. Csekélyebb tudása, felszínes tárgyismerete miatt Ida szinte csak személyes érintettsége esetében vállalja a szembenállást, véleménye kinyilvánítását.

A Veres Géza, illetve a Balajti Péter vezette „szeminárium” beszélgetései lényegében a Tulogdi Samu kilétére vonatkozó bizonytalan állítás – miszerint valami kommunista volt – ideológiai-politikai alapjától, vagyis a kommunizmus eszméjétől indulnak ki, és ennek fő vetületeit, elméleti és gyakorlati megnyilvánulásait járják körül. Az alap annak feltételezése, hogy Tulogdi, aki mindkettejük számára ismeretlen volt és maradt, tényleg a kommunizmus híveként lett az illegális munkásmozgalom harcosa. Ezért emlegethették, mintegy Ida tájékozódását segítő, egyszer-egyszer Marx, Engels és Lenin nevét, közös emlékezetükbe idézve, hogy „azzal cseperedtünk, hogy itt forradalom, meg ott szovjet, emitt meg munkáshatalom, amit akarsz”. Az akkori jelszó, a „világforradalom” terjedését vázolja nemzetközi háttérbe állítják a magyar politikai fejleményeket. Általában, s nem az egyes esetekre, eseményekre kiterjedően az államrendszer megdöntését, a hatalom megszerzését célzó törekvésekről, az illegális munkásmozgalom szervezkedéseiről, akcióiról ejtenek szót. A két fiú közléseit, fejtegetéseit, okfejtéseit, a tárgyalások menetét néha az esküvőjére készülő leány zömmel értetlenkedő kérdései és megjegyzései tagolják. Ám néha muszáj, hogy válaszoljon ő is, ha azon csodálkoznak, miért az általa sáfalovagnak, csirizesnek csúfolt, hadoválónak tartott cipészre, Albira esett a választása. Ugyancsak kitérők azok a Tulogdihoz kapcsolódó eseteleírások, amelyeket visszaemlékezései során meg-megismétel, aligha memóriazavara folytán, hanem mert a szeretői külön-külön faggatják. Kolozsvárra szekerezésük különös körülményeit festi le, aztán a férfi megmagyarázhatatlan viselkedését, hogy hozzá jövet s tőle távozván mindig óvatosan körülkémlelt, mint aki tartott attól, figyelik; a városban meg nyilvános helyeken, kerthelyiségben, futballpályán „fesztelenül mozog”, úriás társaságban volt a gyorsvonaton is. E zökkenőkön a beszéd könnyen átlép, sőt, Ida benne van, hogy felelevenítse, mégpedig a legapróbb részletekig azt a közös kirándulásukat a Tordai-hasadékhoz, ahová Balajti hívta, úgy tűnt föl, udvarló szándékkal. A kicsit kacérkodó, érzéki és érzékletesen nosztalgikus leírás ahhoz az áhítatos pillanathoz vezet, amikor kitérül előtte a határtalanság, a létezés misztikuma: a természet ölné, az álom küszöbén hintázni látja maga fölött a „kökényvirágos eget”, s úgy érzi, „valahol a világmindenségnek lelke van”. E spirituális élmény utóbb is annyira magával ragadja, hogy egyrészt felmerül benne – mintegy az „elbeszélés nehézségeit” érzékeltető –, a látványról beszélgetve a „regényekből kellett volna kölcsönvenni a szavakat, hiszen a sajátjaink gyatrák, otrombák, alkalmatlanok arra, hogy az efféle szépségeket megnevezzük velük”. Másrészt mint derül égből a villámcsapás sújt le rá a fiú beismerése: azért hívta kirándulni, mert mozgalmi összekötőjétől azt a feladatot kapta, tegye el láb alól őt.

Innentől kezdve a Balajttal folytatott beszélgetés, akárcsak ami utoljára Szendy Ilka és Gönczi Dénes között zajlott (*Kő hull apadó kútba*) vagy Tompay Wajtha Mátyás megyei főbíró-nak Gorbay Ölyves Józsa szolgabíróval és Tsomor Flóris jegyzővel közösen tartott „holmi boszorkány stúdioma” (*Messze túl a láthatáron*), szinte szó szerint életbevágóan fontos, halálosan komoly. Hiszen ha Ida életben maradt is, más valaki lehet ártatlan áldozat, „kinyírhatja” a párt, ahogy a „tiltott szervezetek”, „titkos szövetkezések” szabályai és módszerei diktálják. A lány szempontjából mindennél súlyosabb lesz a tét, tisztázni, milyen – feltételezett – vétéségei, bűnei miatt akarták a másvilágra küldeni, s főként pedig, kinek vagy kiknek a „direktívája” alapján szemelte ki a párt. A dialogikus regényen belül is különválnak a két férfival zajlott eszmecsere – Veressel a munkásmozgalom történetét futják át, nem érve el a kommunizmus elvont eszméjétől a konkrétig, közben azonban kétségbe vonva az „új társadalom megvalósításának”, a kitűzött célok eléréséhez szükséges gazdasági feladatok teljesítésének történelmi esélyét. A világnézeti háttér tárgyiasabb megfogalmazásai, érzékletes eseteleírások a Balajti-szemináriumon is alig hangzanak el, a hangsúly az illegális szervezkedésekkel, akciókkal, konspirációkkal együtt járó kockázatvállalások, lebukások lélektani, erkölcsi vetületére, egyáltalán, a mozgalom humánus jellegének boncolgatására esik. A hangnem, a beszédmód is más: Veressel csendes, lassú mederben tartják a szót, Balajti viszont kihozza a sodrából. Nem is annyira amiatt, hogy a fiú vállalta a szakadékba taszítását, hanem hogy utóbb sem hiszi el, nem volt, nincs az egészhez semmi köze, ráadásul azért beszéltette őt, mert „haladékot” akart adni magának, a „lányra akarná átrakni az egészet”. Árukodó ez a megnevezés – Ida önmagáról mint lányról szól, aztán, felváltva, hol egyes szám első, hol harmadik személyben beszél, Idának híva magát –, ahogy fel-feltörnek az indulatai. Fiziológiai tünetek is jelzik az erejüket. „Sajgott a halántéka, égett a szeme, a homloka, és közben didergett” – lelki békessége felbomlásának fő okozója: több emléknym, jel alapján egyre bizonyosabbá válik a gyanú, hogy Szálka Éva tudott a tordai kirándulás igazi céljáról, köze volt elpusztítása tervéhez. A Balajttal töltött órák a nyomozás órái is voltak, ami pedig, s ahogy Ida szerint kiderült, az „minden ostoba detektívregényben benne van”. Nézőpontot cserélve, mint regényhősre tekinthet magára – talán itt keresendő a személye névvel, illetve korával való megjelölésének, továbbá az elbeszélői mód váltásának magyarázata –, csúfondárosabban, öniróniával teltebben úgy fogalmaz, hogy a mozgalmárok „lám, emberszámba vettek, bár egy gyanúsítás erejéig [...], hogy legalább egy kicsit büszke lehessen magamra”. Végösszegzése: „Nem ér föl egy hitvány ponyvával az egész.” A következmény pedig, megnyugtatta partnerét, „ne ijedj meg, jó fiú, nincs itt idegroham vagy valami hisztéria”: érzékeny búcsút venni Szálka Éva „nénénktől”. Elbeszélgetni vele, Tulogdi Samuról is, készen arra, hogy a „piszkafahölgy” „rikácsolni fog”, és „keresgéli a pisztolyát”. Amely amúgy ismerősnek tetszik, mintha a „kommunista ügynök vagy internacionáléfutár” Samu kezében látta volna annak idején, Kolozsvárra szekerezve vele.

Ida a Balajttal vívott szócsaták vége felé bármennyire is hitte, hogy fegyelmezni tudja magát, amikor utolsó szeretkezésük aléltságából ébredve a szeretője „sehol” se volt, „agya, lelke, érezte, hatalmas keserves káromkodás-szörnyeteg” lett. A nézőpont a kívülálló harmadik személyé, a „ponyvaregény” nyomozó-ítélkező elbeszélőjéé. Kese Ida, akárcsak Gyerő Albi, egy lesz az esküvőjük s a lakodalmuk résztvevői között, akik más-más, változó szemszögből látszanak, hangjuk, mind a hangzó, mind a belső monológ gyakorta megkülönböztethetetlen egymástól, bármelyiküké lehet. A menyasszony személyisége mintha mindjárt szétesett volna, „miért vagyunk itt. Jajistenem” – kérdi magától. „Géza szívem, te aranylovag, Péter lelkem, te vaslovag. Albi drágám, te milyen lovag vagy? Csirizlovag? Takonylovag? Szarlovag”, fohászodik és ítélkezik az imateremben, mielőtt összeadná őket a pap. Aztán „kicsit már szédült”, s ahogy szétvált a pap összekulcsolt keze, kábultan azt rebegte magában, „holtomiglan rosseb akarom, rosseb holtomiglan akarom rosseb”. Öntudatlanul is a Máté nagybátya egyetlen káromkodását – rosseb – ismételte. A „papduma kavarta” „didergő, csatakos lélek” nem bír csi-

tulni, nyugodni. Látványok és látomások, vágyálmok és rémálmok kavarnak, torlódnak egymásra, tűnnek át egymásba, foszlányokra bomlik idő, szétszóródik a tér, követhetetlenül. Egy követhető eseménysor akad: a lakodalmi szertartás, ételek tálalása s leszedése, italok választása, személyre szólóan. Aztán a személytelen vélekedés a fecsegések, locsogások, köszöntésnek szánt frázisok, politikai szócsaták, az összevissza beszéd hallatán: „Mint vörös szürke pára, vállukig ereszkedik ez a szokatlan beszélgetés, mely befele riogat, s hogy ezt ne kelljen tudomásul venni, kifelé szavakban tapad, s ebből most már képtelenek kilátni, kiemelni a fejüket.” Eközben Ida szédül, egyre csak szédül, a saját lagziján azt veti fel magában, „itt most mi is van tulajdonképpen”; úgy hiszi, a jótét lélek Radó Zsófi látja rajta, hogy „az asztal terítékestől, társaságostul valahová messzire dőcögött el a közeliből, vagy ő nem érkezett meg ide”. Mert képzelete Szálka Évához röpítette, viaskodni vele, már-már a tettlegességig, ha csak így világosodhat meg, szállásadónője s tán Tulogdi Samu is mi okból szánták halálra, s egyáltalán, milyen szerepet játszottak a mozgalomban. Ekképp jut oda, hogy képzelgése szolgáltatja ki azt a titkot, amelynek a megfejtésén egész életében tépelődött.

A lakodalom hasonló helyzetbe, lelki s idegi állapotba hozta, mint amilyenbe a *Kő hull apadó kútba* szerzői elbeszélője szerint lassan, lassan Szendy Ilka került Gönczi Dénes elvesztése után, vagyis „szétszóródó énjére” „villanásnyi magára-eszmélések” következtek, „ájulásszerű önkívületbe átringó képzelgéseknek” szolgáltatva ki magát. Nem normális erkölcsi-pszichikai állapotainak ábrázolása, különc, sőt kirívó viselkedése a Bahtyin elemezte műfaj, a menippea sajátosságai közé tartozik. A másik műfaj, az eszmék, (világ)nézetek érvényének, elkötelezettségeik, vállalások morális, emberi hitelének vizsgálata a (szókratészi) dialógus jellegzetességeivel együtt, *Az emlékezés göröngyein* betölti azt a feladatot, amelyet – volt róla szó – a főhőse, Ida szabott magára: elkezdni „lebontani maga körül a tíz esztendő”, a Tulogdi Samu bűvkörében telteket.

(*Kétféle élet, lelki kétlakiság*) A regény végső soron olyan önéletrajzi emlékezés, amelynek éppúgy fellelhető az alapeszméje, mint minden nagy elbeszélésnek – ahogy erről Heller Ágnes értekezik.¹⁵ A monográfiában az elbeszélő személyiségének kialakulása, „öntörténete” szempontjából négy tipikus sémát mutat be. Kettő a „folyamatos kibontakozás” sémája, a másik kettő pedig a „különböző drámaké”. Az elsőt „növényinek” nevezi, arra a történetmondóra célozva, aki úgy éli és úgy beszéli el az életét, mint folyamatos növekedés és gazdagodás történetét. Második a „magányos farkas”, aki szintén folyton gazdagodik, ám kellemetlen élmények, csalódások sokaságán keresztül. E kettő közös vonása az „emlékező karakterének az emlékezett karakterével való könnyű találkozása”, a személyiség folyamatossága. Aztán a harmadik és a negyedik típus „az életrajz diszkontinuitásának két típusa”, középpontban egy, de más-más fajta drámai történettel. A traumával, illetve a katarzissal. Katartikus – fejti ki a filozófus – minden önéletrajz, ahol az emlékező élete egy pontját „személyiségében, gondolkodásában, érzésvilágában, hiteiben beálló gyökeres fordulatnak” mondja el, írja le, „énjét” e fordulat „gyümölcsének tekinti”. És traumatikus, ha a „tudattalan hosszú távú emlékezetébe” beleágyazódott súlyos csalódás, kiábrándulás, testi-lelki sérülés „verbalizációval” „felhívható a tudatos emlékezetbe”, s az „elbeszél” traumát már nem lehet elfelejteni.¹⁶ *Az emlékezés göröngyein* vallomásteveje e típushoz tartozik, hiszen ismételten élete váratlanul vállalt fordulópontjához, családi környezete elhagyásához kapcsolja lelki megrázkódtatásait. Egy titkos, veszélyesnek vélt, Samutól és szállásadónőjétől, Szálka Évától kapott megbízatása teljesítésekor tépelődik azon, hogy eljövetele óta „örökké” megpróbálta egymástól távot tartani a „kétféle életem”, az újabbak meg az azelőtt Jajdonban eltelt évek eseményeit, „mintha mindig attól tartottam volna, ha egyszer egymáshoz közel kerülnek, a fejemben vitatkozni kezdenek egymással, s megbolondulok”. „Ez pedig különösen ilyenkor fenyegetett, mikor hazautaztam, mikor a kétféle életem néhány napra, órára egymáshoz közel került. Egyszer már szinte hajba kapott bennem ez a lelki kétlakiság” – folytatja, Samu meghökkentő feltűnésével magyarázva belső viaskodását.

A tőle sokáig távol maradó férfi egy expresszvonaton utazik valahová, valakikkel társalogva, s ez ismét kíváncsivá teszi – anélkül, hogy később vagy bármikor bevallaná neki – a „titkos ügyei” iránt, ekkor azonban képzeletben is továbbereszti „kiszámíthatatlan bolyongásain, bolyongjon csak tovább útjain”. Samu kilétén a kezdetektől töprengett magában. Értetlenkedett, mondja, mielőtt férjhez ment volna, „a Tulogdiék titkain”, aztán pedig „már csak egyetlen tétel maradt, azt megérteni, s arra megtalálni a magyarázatot, miért is kötöm én Gyerő Albihoz az életemet”. Ez a tétel feltehetően azt a traumát jelöli, amit mindössze egy félmondatban fogalmaz meg arról, hogy „megkóstolhatta”, mennyire tud iszonyodni „veréstől, emberkínzástól s minden ilyen emberi szenvedéstől” – ezek a keserves tapasztalások azonban túlestek a regény cselekményének esküvőjükkal lezáruló időhatárán. Albi, a férj házasság életük során vadulhatott meg, mutathatta ki foga fehérjét.

Az elbeszélő idő és az elbeszélő idő között eltelt több évtizednyi távolsággal, a némán monologizáló emlékező helyzetével magyarázható talán, hogy a kétféle élet, a lelki kétlakiság okozta, a túlzás romantikájával felvillantott veszély, a megbolondulás nem mutatkozik meg sem a jajdoni, sem a kolozsvári „élet” élményeinek, eseteinek felidézésekor. Sem a tapasztaló, sem az átélő énhez nem köt efféle tüneteket, érzéki vagy képi formákat. Hogy önellentmondásba keveredett a múltbeli és a jelenbeli énje, hogy számára is – kedvelt szavával – érthetetlen, ami kiszaladt a száján, azt mi sem bizonyíthatja jobban, mint hogy máskor a Tulogdi Samu bűvöletében eltelt évek terére „mint elvesztett paradicsomra” gondolt vissza. Sóvárgásának az „apróra parcellázott kültelki világ” a tárgya, terepe, amelyet pedig így fest le: „Minden irányból más telek támaszkodott az agyonszegzett kerítésdeszkáknak, szürke fáskamrák, mosókonyha, disznóól, tyúkretrec, klozet, tenyérszék, kert torlódott, szinte halmozódott minden kerítés mögött, néhány csenevész gyümölcsfa, tán az erre tévedt madarak is bágyadtak, rosszkedvűek.” Bolondul elszánt volt, hogy megszokja, hogy kibírja itt, „egy pillanatra sem mertem összevetni azzal, amit Jajdonban odahagytam, ezt az életet”. És elviselje szeretője sértő feltételezését, azért választotta Kolozsvárt, mert sokat gyötörték őt, a „szegény árvát” a bátyáék, nem bírt tovább otthon maradni. És tűrje, a megszokásig, hogy hetekig, hosszú hónapokig feléje sem néz, ő pedig „vacogó lélekkel” igyekszik hozzá igazodni. Kilenc éven át „hű” marad hozzá, azaz nem enged más férfit magához, ő, aki otthon, kamasz korában „rendre kipróbálgatta” nagybátyja segédeit, de összevetésképp másokat, érettebbeket is. Ő maga tartja úgy, hogy a „koslatós” fajtájúak közé tartozott, akit hamar elkapott a „tyúkpestis”, „bizsergetett a hancúrozhatnék”, „gyorsfőzője belobban”, „mindig telibe található”. Nincs ellenére, mint egy mozi sötét nézőterén tette, alkalmi partnereiről, adott esetben Balajtiról és Veresről „lecsapolni a sárkánytejet”, figyelve „kanigyekezetük”. Ez az „ellen-Szendy Ilka” csaknem egy évtizedig szinte aszkétaként élt, úgy emlékszik, „kibélelt valami hülye várakozás”. Szorongató, „örök bizonytalanság, a homályból föl-fölbukkanó Tulogdi, aki végtére, míg élt is, számomra elérhetetlen maradt, hiszen az én életem hiába állt nyitva számára, az övéből én kirekesztődtem”. De hisz mindjárt első találkozásukkor meghagyta, ő utána ne érdeklődjék, „nem olyan a foglalkozása” – hogy mi, sosem derült ki. És mégis, visszagondolva életének „a Szálka Éva portáján lepergett szakaszára”, az egész „valami ködös, édenkertben eltelt időnek tűnhetett”. Az az özvegyasszony vélekedhet így, aki a régebbi időben nem becsülte önmagát, és nem sértette az önérzetét, ha az édenbelije „nebáncsvirág törékeny bálványként” viselkedett vele. Voltaképp semmibe nézte, vagy ha mégis, eszközként használta az ágyban, netán büntársként máskor, hogy vigye s hozza a kofferjét, amelyben lehetett röplap, de ékszer, csempészáru is. Ezen az ismeretlen csüggött, de lehet, nem is őt, hanem a szerelmet bálványozva. Akkor is, és ez a leggyakoribb, szinte őt magát is fárasztó emlékelem, amikor a távollétéről beszél, a folytonos utazásáról vagy indulni készüléséről. Utóbb hihetetlennek tűnt előtte, hogy – Pénelopé mai követőjeként? – csaknem tíz esztendő telt el az életéből „egyetlen ember bűvöletében, sőt örök várakozásban”. S utóbb úgy tekint magára, mint aki „örökké vártad, s végül szerelmes voltál a saját rá

vágyakozásodba”. Roland Barthes mintha Kесе Ida helyzetét, Samuhoz fűződő érzelmi viszonyát is jellemezné: „Történelmileg a távollétról mindig a Nő beszél [...] A Másik folyton utazik vagy indulni készül valahová, ő hajlamánál fogva vándorló, menekülő; én pedig, én, aki szeretek, egy ellentétes hajlamnál fogva otthon ülő, mozdulatlan, rendelkezésre álló, várakozó, készenlétben álló, helyhez kötött vagyok, akárcsak egy *gazdátlan* csomag egy félreeső pályaudvari sarokban.”¹⁷ A francia esztéta tipizálása nyomán tarthatta-vélhette volna a lány Tulogdit „atoposznak”, vagyis beskatulyázhatatlannak (ezt a minősítést Szókratészre alkalmazták a vitapartnerei – fejti ki Barthes), az atópia jellemzői közül kiemelve, hogy a Másik „mit sem sejt arról a fájdalomról, amelyet nekem okoz” a kiszámíthatatlanságával.¹⁸ Azzal, hogy várakoztat, „az elhagyatottság szorongását” idézve elő, „igézetbe” ejtve: „azt a *parancsot* kaptam, hogy nem *mozdulhatok*”. „Ő, a Másik, sohasem vár. [...] A szerelmes sorsszerű ismertetőjegye nem más, mint hogy *én vagyok az, aki vár*.”¹⁹ S az én, aki azon tűnődik, mennyire kell elrejtene a szeretett lény elől „szenvédélyének »kavarodásait« (örvényeit)”.²⁰ S aztán a szomorú tapasztalás, „száműzöttetett tulajdon Képzletvilágából”,²¹ hogy végül „a Samuk és Szálka Éva-félék különös világa” azt gondoltassa vele, „minden rossz ponyvában benne van”, amit titkaikból megsejtett. Köztük a többször emlegetett legsúlyosabbat: közük lehetett ahhoz – a szállásadónőnek bizonyosan –, hogy az illegális kommunisták el akarták tenni láb alól, és éppen Balajtit bízták meg a feladat végrehajtásával. Az édenkerti, a paradicsomi történetből utoljára „rossz ponyvádi” lett. Ami „nemcsak rossz volt, hanem vörös is. Igazából talán ettől volt ilyen rossz, ilyen csapnivaló.” Maga a gyanú az elrejtett trauma felszínre törése.

Noha az idős özvegy „néma önmegszólítása” a regény főszólama, már a nyitány sem saját magát helyezte előtérbe. „Sohasem tudtam kifürkészni, Alizban mi lakozik” – a nagybátyáék egy szem gyermekének személyisége, különös viselkedése, modora, szokásai, elkényeztetett volta foglalkoztatta. A regény fő motívuma, a titok és cselekményeleme, a fürkészás, a titokfejtés kapcsolódik a lányhoz. Közvetett módon Jajdonhoz, a vásáros láda tárgyemlékezete által előhíva a családi biztonság érzetét, az otthonosságát, a ház „belakását”. Ugyanakkor a Tulogdihoz kötő kapcsolatot is, hiszen ezen a ládán ülve szekereztek a kolozsvári vásárra, itt döntötte el Ida, mit vállal magára vissza nem térésével. Az ekkor is betyár módra viselkedő – váratlanul felbukkanó, majd eltűnő – férfi figuráját Szálka Évi is emlékezetbe hozza: minden áldott szombat este süt egy tepsi almás tésztát, amiből egy kis tányérnyit bevisz Ida szobájába. Ő azon bosszankodik ugyan, miért nem vehet a tálból, az viszont nem érdekli, hogy az ékszerüzletben dolgozó szállásadónője vasárnap hajnalonként hova indul ormóttan bakancsban, napszítta viharkabátban, agancsnyelű bottal, kirándulni-e vajon, vagy titkos pártsejt-összejövetelre, sátorozásra. Akárhova is, az almás tészta, mint Proust madeleine teasüteménye: tárgyemlékezet, nem az ízében, mint amazé, hanem szerepében, a vásáros láda hasonlóképpen.

Jajdont mint tágas teret, a nagybáty, Mátyás Máté portáját mint szűkebbet, és a csizmadiaműhelyt mint még szűkebbet hagyja nem feledni. S azt, amin öregasszony korában igencsak eltöpreng Ida: „ha úgy odáig voltam a poloskás, külvárosi albérlettel meg a gyárba járással, miért nem maradtunk ott, miért kellett visszajöjjenek”. „Mi húzott vissza ide? – kérdezi magától, tudván: – Ezt se tudom megmagyarázni magamnak soha.” Miért járt vissza jó tíz éven át gyári lány korában, miért elevenítette fel magában annyiszor kisiskolás élményeit, a gyerekhordát, az ökrösök csürhe kölykeket, amint „havasan, sárosan gyurakodnak a barna ajtón befele”. Czirják tanító bácsit, aki annyira vaksi, hogy csak az első padokig lát el, de azért „a miatyánkot s hiszekegyet csak megtanulják valahogy”. Meg „az egyszeregyet”, néhány zsoltárt, a *Himnusz*ból, *Szózat*ból két-két szakaszt. Annuska néne, a nagybáty felesége példája vonzotta tán a gyár szabászatán is, a szorgalma, a munkabírása, hogy abból a „nyűhetetlen fajtából” való volt, „aki, míg más asszony fölkél, három tekenyő ruhát kimosott”, szóval aki mellett „nem lehetett amerikázni”, lógni, lustálkodni. A báty pedig úgy bánt vele, mint valami kis cimborájával, bár a pajtáskodást mások előtt nem mutatták, úgy is számíthattak

egymásra. Később, Kolozsvárról sűrűn hazatérve, megosztották egymás gondjait, pontosabban úgy tettek, mintha beszélgetnének, „hiszen sohasem az volt az érdekes, amit mi egymásnak mondhatunk. Mert ugyan mivel dicsekedhettünk volna, hogy az érdekelje a másikat is, vagy panaszkodjunk? Minek, hiszen úgysem valószínű, hogy segíteni tudnánk egyik a másikon.” Így csak azt tudja meg, amit már úgyis tud, amit annyiszor hallott. Hogy magas a szőlőkapások napszáma, mind hitványabbak a csizmadiainasok. A bőr drága, mert a tímár kevesebbet tud eladni, amióta a „bolti-bakancsos világ beköszöntött”, vagyis a gyári, a maga portékáival és az áraival, hogy ezekkel versenyezzen.

Mátyás Máté úgy sorolja elő a tényeket, mint aki már a panaszkodásba is belefáradt. Ugyanígy beszél a fiktív autonóm belső monológba ékelt, a valóságosság megteremtésére és fenntartására törekvő remek szüretelési jelenetben Ida vőlegényével, az őt a csizmadiamesterségről és a borászatról faggató Albival. És hasonlóképpen, mint akinek volt egy elődje, őse, nemcsak a csizmadi-, illetve a tímármesterséget, hanem a szőlőművelést tekintve is – mégpedig (a *Kő hull apadó kútba* két ismerős alakja) Szendy Ilka nagyapja, Bálint és az apja, Endre, aki annak a dűlőnek, a Verőfénynek az egy részét törte fel, hogy termővé tegye, ahol épp ők szüretelnek. A szőlőskert mint a nosztalgia tere nemcsak a rendtartó család, hanem a szokásait, hagyományait őrző kisváros emlékezhelye is. Így jelöli meg az az epizód is, amikor a szüret végén Máté bátya hozta az óbort, koccintásra, s az elbeszélői ítélet szerint „az akkor már rég halálra ítélt, sohse halunk meg hangulat virágozott még egyet a Verőfényen [...] egy kurta órácskányig hazudta örökkévalónak magát”. S ha tovább vitatkozik is Idában „az a két világ”, azzal a végrendelettel fölérő kéréssel, hogy „otthon temessenek” majd el, mégiscsak elkötelezte magát Jajdon mellett. Végakarataánál is beszédesebb az az erő, amely az otthoni világhoz vonzza, az a spirituális élmény, lét-áhitat, amely a bátyáékkal egy ószentő esti istentiszteletén a templomban töltötte el, amikor úgy érezte, a hatalmas erővel fölzugó orgonaszó, mintha vízesés alá került volna, magával sodorja. Rég elfelejtette, hogy van ilyen, „s ez a hirtelen jött s bennem fészket kereső együvé tartozás-nyavalya egyből anynyira kibélelt, hogy még a szememet is résre hunytam, nehogy kiszálljon belőlem, bár addig tartson, bírjam a szökését visszafogni”. Ehhez hasonló elragadtatottságot érzett a tordai szakadék mellett az égre tekintve, s ilyent egyszer a Farkas utcai templomban, ahová az eső elől húzódtott be. Itt ugyancsak az orgonaszó váltotta ki belőle, hogy kicsinek, semminek érezze magát ahhoz, „ami átjárja”, s felfogni se bírja az érzés „mibenlétét”. Magyarázattal tán az egyik szeretője szolgál, feltételezve, lappang a lelke mélyén „valami misztikum”. Mindhárom esetben valamiféle misztérium elvarázsolta, korántsem mindegy azonban, hogy a transzcendens beavatás a semmiség, a kicsiség, az egyedülvalóság érzetét ébreszti-e fel benne, vagy pedig megilletődik az embertársakhoz kapcsolódás, az együvé tartozás hitétől. Látja, megsejti, „miből rekesztődtem ki, méghozzá nem is most, amikor kezdeném fölfogni, hogy mennyit vesztettem vele, hanem már akkor, amikor nem is sejtettem, meg arra sem gondoltam, hogy valaha jó lehetne valamire”. Tudja ugyan, hogy Jajdonban az járta, „ki messze van, veszve van”, pusztán a szilveszter este emléke, érzéki örömei, az orgonabúgás, a vacsora ízei messze úzik mégis a „lelki kétlakiság” szorongásait.

Nem muszáj tudósokra, antropológusokra, filozófusokra hivatkozni annak bizonyosságául, hogy az emlékezetnek „térbeliesítésre” van szüksége, s hogy az emlékezés központjában, ahová az emlékezet vissza-visszatér, az otthon áll. Az otthon, a (családi) ház, a lakás – a lak. És Kése Ida emlékezete a kolozsvári éveiből egyetlenegy lakot sem őriz úgy, mint az otthonosság, a meghittség terét, ahonnan végül is elköltözve – mint kamaszkorában Jajdonból – utóbb a kirekesztettség, a veszteség tudata nyomasztaná. Ahol legelőbb lakott, azt, mint mondja, „az évek múltán sem sikerült a magaménak éreznem”. Egyet tanult meg itt, „nem szabad tudni arról, mi zajlik a szomszédok udvarán”. Szálka Éva körülkerített udvarú házában csaknem tíz évig, amíg „álomlovagja”, Tulogdi Samu vonzása tartott, egyszer sem ült a szállásadónőjével egy asztalnál, egyszer sem diskuráltak, és egyszer sem fogadott vendéget, igaz, az egy gyári

munkatársnőn, Sallainén kívül nem is lett volna kit. Társtalan volt, senki sem férközött a bizalmába, s őt sem fogadta senki sem. Szeretői, Veres és Balajti csak azután osonhattak be hozzá, amikor már készült leendő férjéhez, Gyerő Albi szoba-műhely-konyha bérelt lakásába költözni. Ahol a környék nemcsak kietlen, rideg, de riasztó is volt. Amikor először, úgymond, háztűznézőbe ment hozzá, mély lélegzetet kellett vennie, a közeli kispiac „izzadtra toronygolt cselédlányait”, cigány kurváit, majd a „roggyant lelkű putrisor” lakóit látván. „Hiába igyekeztem valahogy bezáródni, nem figyelni, míg ott elhaladunk – emlékszik vissza évtizedek távolából is –, mintha mégis akkor legelőször rögzítődött volna bennem annak az elevenen rothadó, gyenyedte nyomornak a képe, a bűze, hangja.” Később is, hangsúlyozza, mindig az „utca túlsó oldalán jártam”, „gyomorszáj körül fészkelő iszonyodással”. S akik a családi fészkük körül élnek, a „lakók elég proletári népség, ha nem is valami harcos fajta”. Sem ők, sem a környék sose tudta felkelteni Idában az otthonosság érzését, megszüntetni az idegenség tudatát. Balajti mondja neki, kissé szemrehányóan: „úgy látszik, nem akarsz osztozni azon, ami te vagy, úgy akarsz összetartozni a másikkal [...] te azért választottad ezeket, hogy ne kelljen közösséget vállalj velük”. Ezek – mintha egyformák lennének emberségben, tisztességben, segítő szándékban, holott különböznek egymástól: Radó Zsófi vendéglői főszakács, aki az esti maradékot hazaviszi és szétosztja az udvar lakói között. Kap belőle Tokos volt orfeumi hegedűs, akit mint „lábán elrothadó roncsot” még gondoz is, kap az alkoholista szobafestő, Penyigei családja, gyerekei. A szatócsféle Rázmáy háztulajdonos és felesége szerinte olyan „se egér-, se patkányfajta”, „vagyis konzolidált pocegerek”, az asszony, hozzá még, nyílt titok, a szomszéd román banktisztviselő, Nelu szeretője. „Ez a népség olyan cifra vegyes, mint a kódusszar” – minősít durván Ida. Finomabb, ha úgy fogalmaz, hogy „a vásári csepűrágók sem mutatnak a panoptikumban rosszabb bandát”. Mint aki túlzásnak, igazságtalannak tartja a véleményét, gyanakodva kezdte figyelni magát, „miért nem utálok őket, mikor mégis igazán utálok őket”, s még nyersebben fogalmazott: „Úgy vannak leszarva mindenestől.” A hozzájuk, csak úgy, mint a Szálka Évához általában a környezetükhöz való viszonya érthetlenné s elképzelhetlenné teszi, miért és miképp vitatkozhatott, viaskodhatott volna a lelkében ama kétlakiság, Jajdon és Kolozsvár jelené s emléke.

Ugyanez állítható az emlékező özvegy otthonosság- és idegenség-tapasztalatát szembeesítve a különbségeket megjelölő, eltéréseket érzékeltető beszédmódjáról. Ide való fogalommal: a nyelvhasználatáról, amely főként a szókészletet és a szókapcsolatokat tekintve arról tanúskodik, hogy Kесе Ida nagyon is egylaki – stílszerűen, Heidegger szállóigéjével élve: a nyelvnek olyan hajlékában lakozik, amelyet hányattatott szocializációja során rendezett be a családi környezete, jellegzetes tájszavakkal, sajtóságos szójárásokkal, szólásmondásokkal. Ezt őrizte meg magának, ahogy mondja, „szegény banya” korára is, alig-alig szöve mondataiba a nagyvárosi – kolozsvári – argó, tolvajnyelv kifejezéseit, fordulatait vagy román szavakat, keveréknnyelvet használva. Miközben beszédmódja, kiejtése egyáltalán nem nyelvjárási jellegzetességű, se nem í-ző, se nem é-ző, aközben szinte fickándozik főleg a különös hangzású igék tömegében. Cibakol, mondja a vonzol helyett; aki csórint, az hadonászik, de lehet, hogy csen, lop, aki dürrücköl, az nyomkod, gyömöszöl; ide-oda járkál, aki hópistál, aki pedig tilosba jár, netán kirpás-szekeresként, az kirpácsol. A koslérozó meg a lóstató ember között kevés a különbség, egyre megy, csatangol, lót-fut vagy céltalanul erre-arra megy, lődörög. Szimmog a lassan, csoszogva menő, elszökik vagy elszöktet valakit, aki lábít. Hangosan beszélhet, lármázhat, aki csatarál; kínlódik, késsel vagy más valamivel, aki nyüszköl, nyiszitel, noha nem az a szándéka, hogy megmejeszt bárkit is. Könnyebben felismerhető, ki az, aki állingál, battyog, bizgat, csiklant, csőröl, facsarint, kajtat, lozsbol, pockol, tajkol, vergelődik, nehezebben, hogy milyen „fazon”, aki fataró vagy hóvizes, kolontos, kófity – az utóbbi három bolondos, semmirekellő kicsit, ha másféle is, mint aki értetlenkedik, tehát sipol, vagy aki izgága, zelegor módjára. A köznyelv, a mindennapi beszéd rétegei bonyálják, azaz burkolják be az olyan, mesterségszótárba való megnevezéseket, kifejezéseket is, mint az álló szőlő, a bakator, a csiger, a törköly alja mont,

a pöszlék, ami a csizmadiák, szűcsök hulladéka, nyiredéke, aztán a bankli, az ár mint szűrőeszköz. Hogy mit jelent a hóka, a kóber, a kaszten, a ponk, a súj, a surc, a vaskapta, a spitz, a peták, a szecska, a csoroszlya, a hancsik, ehhez nem kell lazának lenni, mert ez a szőlőskert alját jelöli, és nem is muszáj vaszarkodni, magyarán erőlködni, hogy a szövegösszefüggések alapján kiderüljön.

Ennyi is bizonyosság rá: Kese Ida úgy járkál kosul-bakul, azaz összevissza a szavak között, hogy elbőcsülhetne, azaz elbizakodhatna, mi mindent őrzött meg az emlékezete, úgy láttatva az otthonról hozott nyelvet, mint amelyik ellenáll az időnek. A megkopott tájszavaknál meggyőzőbben mutathatják ezt a gondolatmenetét még inkább élénkítő, elevenné és színesítő szójárások, szólásmondások. Sok-sok alkalommal, amikor vegyít, vagyis társalog, él velük, beleszövi őket a beszélgetésekbe. Vannak köztük olyanok, amelyek tán nem népnyelvi, hanem tolvajnyelvi ihletésűek. Ízelítő, vegyesen: „egye le a fene a derekát”, „olyan somfán főtt, olyan bávatag”, „létrán sem tudnám felérni az eszedet”, „hálni is alig járt a lélek bele”, „töri a nyavalya”, „egyelőre kutty volt nekik” „hagytam, rázza a rongyot”, „mindig azt mondták, mielőtt az isten megverné az embert, előbb elveszi az eszét”, „űzte az eszét”, „kutyából nem lesz szalonna”, „szedték a sátorfájukat”, „ménkű üsse meg és az ég rogyjon rá”, „törje ki a nyavalya”, „elkoppant a szemem”, „sok kéz áldás, sok száj átok”, „ezeregyig se fogja megérteni”, „nem jött ki a sodrából”, „a jóféle fene tudja”, „elmész te a búsba”, „kerengek körülötte, mint a macska, amelyik a farkát akarja utolérni”, „elmész a jóféle francba”, „eszem a szíveteket”, „lassú víz partot mos”, „bolondját járhatja”, „hogya a guta, ha arra jár, sohase kerülje el”, „csak vigyáz tán, a macska rúgja meg”, „csiklandozni kezdte a fülem tövit”, „hogya a jó égbe boronálódott egybe”, „végre nyugodtan oda lehetett dobni a gyeplőt, mert túl vagyunk a kaptatón”, „oda se bagóznak”, „súj egye ki a beleteket”, „tótágast állt érte az egész életem”. S tán a legkülönösebb: „Ilyet nem pipáltál, mióta kicsirázott a fogad.” Hozzá hasonlóan zsargonyszerű a „bámultam rá, mint veréb a léghajóra”, „összekavarta a szezon a fazonnal”, „löki a dumát, a sódert” – ezek már Ida gyári munkás korától gyarapíthatták szóláskészletét, ugyanúgy, mint a kommunisták és a szocialisták viszonyára vonatkozó „kígyót-békát okádnak egymásra” jelzése. Az effélékhez éppoly ritkán fordul, mint ahogy elvétele használja az „úri magyarság romszavait”, példaként említve: „instálom”. A zsargon egyébként úgy taszítja, hogy vonzza is, az olyan helyzetektől függően, mint amilyenbe az Albi lakásához való első – már említett – vonulásukkor kerülnek, amikor is a környezete, helyzete miatt szégyenkező fiút banyák szólítják meg: „mi van, dikhéc, felnyaltad? Egyem a kis zászlódat” – így az egyik, a másik pedig, egyszerre utalva a cipész beteg, valahol az utcán güzsörgő-görnyedező nevelőanyjára és Idára, „alig biceg el a mámi, s már tolod haza a macát”.

A szóképlet gazdagságától elválaszthatatlan az előadásmód változatos volta, a partnereit – főleg Verest és Balajtit – álmétkodtató stílusa, amely az értekezés formájában a tárgyilagos érveléstől a gunyoros replikán túl a tanulságok higgadt levonásáig terjed, továbbá a gondolatok, érzelmek és hangulatok érzékletes, szemléletes kifejezéséig. „Ki tudja, mi minden fészkel a lélek sűrű lombja közt” – Ida nemcsak az ember tudáskészletére vagy lelki-szellemi gondjaira vonatkoztathatja ezt, hanem arra a lírai ihletettségre is, amely a Tordai hasadéknál készíteti megszólalásra, de gyakran máskor is, például amikor metaforákba göngyölve jeleníti meg az udvarlóként hozzá érkező Albit. Íme: „...láttam is, amint a sarkon befordul, a csokrát úgy tartotta s toltta maga előtt, mint a gyertyát, és úgy is lépegetett, mintha arra kéne vigyázzon, nehogy a lángot elfújja a szél, egymaga olyan volt, mint az úrnapi körmenet.”

A dialógusok a szókincs hagyományozott rétegei mellett az újonnan szerettek tényre-réséről árulkodnak. Ezek zöme olyan ideológiai, politikai fogalom, kifejezés, amelyek egy részével Ida már találkozhatott a „komintern nyelv” (Czigány Lóránt) elemeire építő, a szakszervezeti otthonokban, olvasóklubokban tartott előadások alkalmával is, ahová egy ideig, noha Samu nemigen szorgalmazta, rendszeresen járt. Tömegesen és szinte kizárólagosan a Veressel, illetve a Balajtival folytatott beszélgetések során tűntek fel, még ha a partnere-

ihez képest igen ritkán használta is őket. Történelmi küldetés, bér- és sztrájk- és osztályharc, munkásnyomor, -öntudat és -hatalom, elnyomás, kizsákmányolás, fasiszták, népfront, egységfront, pártsejt, konspiráció, bizalmi, összekötő – címszavak, mintha egy munkásmozgalmi lexikonból kerültek volna a regényfejezetbe, ahol azonban eltér a jelentésük, a párbeszéd résztvevői más magyarázatot fűznek hozzájuk. Mind a gondolati, érzelmi és mind az erkölcsi, akarati, célt jelölő tartalmukat másképp értelmezik és értékelik. Mégpedig – általában – az elvek, eszmék, programok megvalósítása s megvalósíthatósága alapján. Kételemek megfogalmazásával. Olykor ironikusan: Samuka elmékedését hallgatva méltázza Ida: „én majd készítem a cipőt, ők meg csinálják a kommunizmusukat”. Aztán: „az öntudatos munkás, aki arra hivatott, hogy megváltoztassa a világot”, ez mind szép, „csak éppen azt sehogy sem tudtam elképzelni”, hogy ez azonos lehet a tímárral a cserzőműhelyből. Kérdésekkel: „hogy jön ahhoz egy rakás olyan ember, aki nem tud mit kezdeni a saját életével, hogy kikezden egy rendszert”. Az agitátorok azt mondják, „föl kell szabaduljon az osztály, meg kell változtatni az egész társadalmi berendezkedést”, vagyis „egy olyan tömeg, amelyik túlnyomó többségben a saját életében sem tud eligazodni, az majd új társadalmat terem”. Aztán: ki az, vagy kik azok, akik a mozgalmat irányítják, s vajon „mindig csalhatatlanok”, „pontosan tudják, mikor mit kell tenni”, s ha „egyszer kézhez vesznek bennünket”, mit tudnak kezdeni a gyárral, a munkával, a szervezéssel, méghozzá piaci verseny meg bérharc nélkül. Az előbbiről azt hiszik, ki fogják küszöbölni, az utóbbiról „áljukban sem hinnék el, hogy lesz ilyen. Mint mikor valaki saját magát akarja ágyékon rúgni.” Tudományos alapon, antropológiai közelítéssel: az ember a leglényegesebb vonásaiban mit sem változott ahhoz képest, mint amikor „a barlangban lakott”, az elvtársak pedig „mintha hinnének abban”, hogy „öntudatra ébresztjük a munkást, aki ezzel megváltozik”. És így tovább, a karikatúrába kívánczoló életképig: a köpködőnek nevezett kocsmában a munkások tömege, „mint a hordós hering, ám az osztálycsatát csak a söreiert vívja mindahány”. A gúnynak szélsőséges formája ez, másutt nem fogalmazódik így meg, finomabban viszont igen gyakran, a marxista üdvtan, a messianisztikus elképzelések bírálataiként. E következetes kritika elméleti, tudományos alapozását, még ha nem hivatkoznak is rá a dialógusok, valószínűleg az empirizmus irányzatánál lehetne keresni. Ott, ahol szembeállítja egymással a történelmi és a kreatív típusát: az előbbi, amelyik az eszméket nem a tapasztalatból nyeri, ám abba akarja meggyökereztetni, az utóbbi viszont azt szorgalmazza, a tapasztalatból nyerjük az eszméinket. Ida éppen a likvidálására vállalkozó s a spanyol Nemzetközi Brigádba vágyakozó Balajtinak fejtegeti: „ha úgy alakul, ha úgymond cselekedned kell, akkor jelszavak nevében kell cselekedj, hisz az eszmét csak jelszavaiban ismered, és azokat elszántan hiszed, könnyebb dolgod van. Hiszen a gondolkodás mindent kikezdi, a legszentebb eszmét is, s akkor csak elbizonytalanodsz. Köztetek annak lehet igazán nehéz dolga, akinek jelszavakat kell harsogni, s közben gondolkodik is.” Hogy *Az emlékezés göröngyein* a kommunizmus, illetve a szocializmus eszméit illetően mire biztat, eléggé világos.

Sajátságos, hogy a beszélgetések során sosem hangzik el a pártok neve, nemzeti, nemzetiségi hovatartozásuk, románok vagy magyarok, kommunisták vagy szociáldemokraták. Az emlékező hasonlóképpen idézi fel 1918 telét, az eufemizmus alakzatával, miként az első regény, az *Üllő, dobszó, harang* elbeszélője is, nevezetlenül hagyva, a világháború végnapjaiban kik, melyik állam csapatai harcoltak egymás ellen. Itt, az első világháború vége felé Jajdonból „futott a sok nép”, „mikor jött ez a felfordulás”, „halottak is maradtak, de igazi csata nem lett”, mert, ahogy Ida nagybátyja mondja, „nem tudták visszanyomni őket”. Hogy „kik, kiknek kit kellett volna visszanyomniuk”, a „tökmagkorú” lány nem értette – a körülírás tán épp arra szolgált, hogy ne is értse. Hogy a város – vele Erdély, a Partium – román megszállása történt akkor, később sem ezt állítja, hanem azt, eufemisztikusan: „a románok bejöttek volt”, „s azóta Románia van”, s „azóta a hivatalokban románul kell beszélni”. Feltűnő, ahogy elkendőzi, illetve kicsinyíti, szinte a jelentéktelenségig, a magyar nyelv használatával kap-

csolatos gondokat, a csak magyarul beszélők, tudók sérelmeit. Nem úgy fogalmaz, például, hogy az állami alkalmazottakat törvény kötelezte román nyelvvizsgát tenni, hanem hogy ezt „kérték” tőlük. A falusiakról úgy vélekedett, „románok is meg magyarok is, a románok valamennyire tudtak magyarul”, vagyis semmi sem változott, mintha nem számított volna, a magyarok tudnak-e egy kicsit is románul. És azon is könnyedén túltették magukat, ha egy helyiségre „ki volt írva, hogy vorbiti satöbbi” – „ha csak lehetett, messze elkerültük”. A „samukás korszakban” nehezen tudta volna elképzelni, hogy „abból valakinek valami baja származhat, hogy román vagy magyar”. „A külvárosban a proli egyformán le volt szarva, mindegy volt, hogy román vagy magyar” – közli közömbösen, a harcos proletár öntudatnak, büszkeségnek éppúgy híján, mint a nemzetinek. Tulogdi bűvkörében – utóbb így ítéli meg – „szürke egérként” élt egy „üvegkalickában”, magáról se tudta, hogy „a világon vagyok”, hogy tudhatta volna, mi van körülötte, mi van a kisebbségbe jutott magyarsággal. Az Albitól hallott *hazaffyas* frázisokon röhögött, az úrhatnáság, hogy meg kellett tanulni a „méltóságost meg a kegyelmest”, bosszantotta, különben meg a második bécsi döntés után aggódott, másokkal együtt, „vajon ebből már megint mi lesz”, hol s hogyan bosszulja majd meg magát a „korai öröm”. Nem „magyar világot” emlegetett, a korabeli szóhasználatot követve, hanem „új hatalmat”, „új gazdákat” s „új egyenruhásokat”, az utóbbiakról félt, az előbbieket pedig furcsállta, hogy valami „hajbókot” vártak a helybeliektől, s hogy „még kevésbé vették jó néven nyilvános helyen a román beszédet, mint azelőtt a román hivatalosság a magyar nyelvhasználatot”. Amikor két évvel előbb, az esküvői vacsoráján felmerült a hivatalos anyanyelv-használati jog mint a legfontosabb „kisebbségi ügyek” egyike, a vendégek leintették a Neluval vitázó Veres Gézát, mondván, nem „békekonferencián” ülnek. A menyasszonynak egy szava sem tanúskodott arról, hogy érdekelték volna azok a nyelvismeretre vonatkozó törvények, amelyek a magyar anyanyelvű alkalmazottak tömegének munkanélkülivé válásához, az állami népiskolák megszüntetéséhez, a hivatalokban, intézményekben a román nyelvű ügyintézéshez vezettek. Holott hallhatott volna ezekről, ahogy a nacionalista földreformról, a magyar közbirtokossági területek kisajátításáról, az egyházi földvagyonok megfosztásáról is – az üvegkalickába azonban nem szűrődtek be ilyen hangok. Olyan betűkkel azonban találkozhatott – hisz büszkén állította, ekkorra szekérdereknyi könyvet elolvasott már –, amelyek a kisebbségi helyzetbe kényszerült, zátonyra futott magyarság sorskérdéseit írták le. Miközben úgy ítéli meg, hogy a munkásmozgalom propagandáját szolgálják a „munkásnyomor, elnyomás, kizsákmányolás” tematikájú művek, s hogy a háború idején játszódók közül is majdnem mindegyik „elkerülhetetlenül lecövekel a zsidók deportálásánál”, aközben egyetlenegről sem beszél, amelyek a magyar nemzetiség elnyomásáról, kiszolgáltatottságáról szól. A szakszervezeti könyvtárakból hiányoztak volna az erdélyi magyar irodalom alkotásai? A transzszilvanista szelleműek, az „erdélyiség” eszméjében fogantak nem fértek el a szocialista-kommunista nézetűek, a nemzetköziség hitét hirdetőik mellett?

A kisebbségi ügyek lakodalmas hangulatú tárgyalásához képest a regény komor történelmi számvetéssel zárul, akárcsak a *Messzi túl a láthatáron* esetében, itt is a példázat alakzatát használva. A párbeszéd Nelu és Veres Géza között folyik, az utóbbi megnyugtató a románant, hogy nem fogja „újranyszörögni a Trianon-sírákokat”, ezért egy közösen használt szekérral példálózik. Ez az alkalmatosság volt az, amelyik már az első világháború előtt több mint ötven évvel lejtőre fordult „a sok pereputty nációval együtt”, aztán rohanni kezdett, megállíthatatlanul, „kormányozni sem lehetett, bele az égő házba”, „míg csak szét nem hullott, el nem akadt”. Az utasai pedig nem egymásba kapaszkodnak azóta sem, hanem „egymást tépik, gyötrik, civakodnak”. Az újra „összetajkolt” szekéren meg ott „az üszök, a fegyver, a gyűlölet”, s „újból rohan”, újra kormányozhatatlan. Félt, „nagyobb pusztulásba rohan”, mint ezelőtt, és „az se lesz, ki megtajkolja”. Ez még Veres szava, de hogy ki mondja a vigasztaló, reményt keltő zárszót, eldönthetetlen. „Annyi baj legyen, úgyis új szekér kell,

a bakra pedig fiatal, éber kocsis” – hangzik el, miután már Balajti és Gyerő Albi is megszólalt, kórusban Neluval.

(*Epilógus*) Az emlékezés göröngyein posztumusz kötet lett, Szilágyi István 2024. március 13-án elhunyt. Halála után, mintegy nekrológ gyanánt a Magyar Hang két jeles irodalomtörténészt kért föl, hogy értékeljék a munkásságát, szóljanak az „irodalmunkban elfoglalt helyéről”.²² Egyikük, Szirák Péter két regényét emelte ki. A *Kő hull apadó kútba* szerinte „az életet mégiscsak súlyos rejtélynek mutató remekmű”, az utóbbi ötven év „legnagyobb volumenű, atmoszféráját és kompozícióját tekintve legmegoldottabb regényei közé tartozik”. A *Holló-időt* pedig a török kort idéző történelmi regényeink palettáján „külön színnek” látja, „verettségében, érzékiségében egyedülálló vállalkozásnak”. Szilágyi regényei, összegez, „hatalmas komplexitások”, mindegyike azt sugallja, hogy „a szép: nehéz”. Kulcsár Szabó Ernő – aki a Szilágyi-fogadtatástörténet gazdagításából kevésbé vette ki a részét, mint a minősítéséből – alapvetése: „nagyon nehéz bizonyosságokat mondani” az életműről, merthogy „még mindig nincs igazán elmélyült szakmai recepciója”. De a bizonytalanságnak szerinte az is oka, hogy „nagyon különböző regényeket írt”, s ezek „egységes vagy széttartó” voltára „poetológiai érvekkel” kellene válaszolni. Esterházy Péter monográfusának végszavai aztán Szilágyi életműve „nem könnyű hozzáférhetőségén”, „olykori nehéz olvashatóságán” alapodnak meg – ellenpélda lehetne a *Harmonia caelestis?!* –, ezért is a „kánoni helye felől nehéz nyilatkozni”, ráadásul a mai próza az övétől eltérő, más irányt érez igazán ösztönzőnek. Hogy mik s kik e kánoni ösztönzők, nem kerül szóba. Kár. Mert úgy tűnik föl, *Az emlékezés göröngyeit* kár volt megjelentetni, hisz mint a többi Szilágyi-regény, ez is csak bizonytalanságnövelő tényező.

JEGYZETEK

¹ MAGYAR Zoltán, RÓNYAI Zoltán, *A lélek határsávjai*, Határ, 1991. február.

² KATHI Veronika, „Nyíssunk utat egy másik dimenzió számára”, Hítel, 2003/8.

³ „Én mindig nagyvíz mellé vágytam”. Fekete Vince beszélgetése a hetvenéves Szilágyi Istvánnal = Szilágyi István, MMA Kiadó, Budapest, 2022, 68.

⁴ Lásd GÁLFALVI György, Szilágyi István = Uő, *Beszélgetéseink*, Antológia, Lakitelek, 2017, 96.

⁵ *A hóhér könnyei*, MMA Kiadó, Budapest, 2021, 74–75.

⁶ *Uo.*, 564–565.

⁷ *Huszonhét elbeszélés*, Utunk, 1963/10.

⁸ Lásd *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*, szerk. SZABOLCSI Miklós, Akadémiai, 1966, 138–140.

⁹ Lásd Dorrit COHN, *Áttetsző tudatok = Az irodalom elméletei II.*, szerk. THOMKA Beáta, ford. CSERESNYÉS Dóra, JATE–Jelenkor, Pécs, 1996, 147.

¹⁰ *Uo.*, 142.

¹¹ *Uo.*, 151.

¹² Lásd COHN, *i. m.*, 171.

¹³ Lásd Mihail BAHTYIN, *Dosztojevszkij poétikájának problémái*, szerk. SZÓKE Katalin, ford. KÖNCZÖL Csaba, SZÓKE Katalin, HETESI István, HORVÁTH Géza, Osiris, Budapest, 2001, 138–150.

¹⁴ *Uo.*, 139.

¹⁵ Lásd HELLER Ágnes, *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája*, Múlt és Jövő, Budapest, 2015.

¹⁶ Lásd *Uo.*, 162–165.

¹⁷ Lásd Roland BARTHES, *Beszéd-töredékek a szerelemről*, ford. ALBERT Sándor, Atlantisz, Budapest, 1997, 29.

¹⁸ *Uo.*, 53.

¹⁹ *Uo.*, 55–57.

²⁰ *Uo.*, 59.

²¹ *Uo.*, 131.

²² *A szigligeti vár magasa*, Magyar Hang, 2024. március 22.

CSORDÁS LÁSZLÓ

Elszórt kulturális utalások

Létértelmezésként felbukkanó filmleírások

Szilágyi István *Agancsbozót* című regényében

Az *Agancsbozót* Szilágyi István leginkább zavarba ejtő, különös, talányos regénye, amely szerkezeti, poétikai szempontból megjelenése óta ellenáll a pontos műfaji besorolásnak. Az értelmezéstörténet már korábban feltárta a regény mitologikus szemléletét, a technika és a hatalom viszonyát, nyelvi rétegzettségét, sőt, hangsúlyozták már a felbukkanó zenei hivatkozások jelentőségét is. Ebben az előadásban egy újabb megközelítésmódot javaslok: a filmleírások jelenségét járom körül, ami elsősorban a kiemelt szereplő, Deres léthelyzetének értelmezésére vonatkozik.

Ha elfogadjuk G. Kiss Valéria megállapítását, miszerint az *Agancsbozót* „nyitott rendszerű mű [...] többretegű fikció, amennyiben az adott történet közege kívül az értelmezésnek más terepeit is körvonalazza”,¹ megkísérelhetjük a szövegben elszórt nyomokat követve feltárni a sajátosságokat.

Mester Béla már korai elemzéseiben is hangsúlyozta az *Agancsbozót* műfaján töprengve, hogy a szerző „szívesen foglalkozik [...] regényei világának képi megjelenítésével, szívesen képzelet el például, hogyan jelenne meg mindez filmen”.² Ezt a lényeglátó megállapítást azonban tudomásom szerint nem követte olyan elemzés, amely a szöveg szintjén is feltárta volna a filmszerűség jelenlétét és jelentésszervező hatását. De a szakirodalomban általában is jellemző: mintha csak ötletszerűen, egy-egy futó megjegyzés erejéig vetnék fel elemzők a filmszerűség kérdését a regénnyel kapcsolatban³ – a bővebb kifejtés viszont rendre elmarad. Holott a léthelyzet értelmezésére konkrétan megidézett filmekről a regény szövegéből előtűnő motívumrendszerig bizonyosan megkerülhetetlen kérdéssről van szó. Az elbeszélő ugyanis nem egyszer értelmezi, megpróbálja saját léthelyzetére is alkalmazni a filmek egyes felidézett részleteit, a műfaji kliséket vagy a filmmel, televízióval kapcsolatba hozható motívumokat.

Már Takács Ferenc kiemelte a következőket az *Agancsbozót*ról írt, 1991-ben publikált recenziójában: „[k]alandfilm, krimi, fantasztikum, science fiction – az elbeszélő szépirodalmi és szórakoztatóipari emlékei után kap, ha épp nem érti, miféle képtelenség történik vele”.⁴ Ezt a megállapítást szem előtt tartva a cím szerint megidézett filmek közül négyet emelek ki (*Mágánbeszélgetés*, *A Dominó-elv*, *A félelem bére*, *Menyegző*), amelyek témájuknál, motívumrendszerükénél, kérdésseltevéseiknél fogva szorosán köthetők az *Agancsbozót* világgépéhez.

A 16. alfejezetben Deres hosszan töpreng azon, milyen könnyű megszerezni manapság, ebben a technicizált korban bárkiről bármilyen személyes adatot. Azt a tapasztalatot közvetíti ezekben a részletekben a szereplő tudatmozgását feltáró narrátor, hogy elviekben bárkiből lehet megfigyelt, lehallgatott, a megszerzett információ pedig felbecsülhetetlen érték a megváltozott világban: „Bármilyen rég kerültek is ide, gondolta, az nyilván már akkor sem lehetett számukra titok, hogy az ember életéről, viselt dolgairól mindent tudhatnak s bármit kideríthetnek, akik ezzel foglalkoznak. És akiknek ez érdekük lehet. Sőt, talán azonnali érdekek nélkül is. Kiszemelünk valakit, aki valamely szakmában jeleskedik s még viheti valamire, nos, arról be-

Az előadás szövege *A peremlét zátonyán. Az idegenség dinamikája Szilágyi István regényeiben* című, a Debreceni Egyetemre 2021-ben benyújtott, majd 2022-ben megvédett PhD-disszertáció egyik alfejezetének továbbgondolt változata. Elhangzott a Magyar Művészeti Akadémia által szervezett Szilágyi István-emlékkonferencián 2024. október 8-án, online formában.

gyűjtünk minden elérhető információt. (És mi nem elérhető?) Hogy aztán alkalomadtán fölhasználhassuk. Az információkat. Arra, hogy a jeleskedőt segítségükkel »fölhasználhatóvá« tegyük.”⁵ A gondolatmenet végén két konkrétan megnevezett filmre utal az elbeszélő, a feltételes módú megfogalmazásból ítélve csupán feltételezve a barlanghámori társakról, hogy akár ők is láthatták ezeket: „Az is lehet, gondolta, valamelyik már látta közülük a *Magánbeszélgetés* című filmet, mielőtt ide ejtőernyőzték. Talán *A Dominó-elvet* is.”⁶ A Francis Ford Coppola által rendezett 1974-es amerikai filmdráma, a *Magánbeszélgetés* a lehallgató és lehallgatott közötti kapcsolat etikai dilemmáit veti fel. A főszereplő, Harry Caul (Gene Hackman), aki szakmája legismertebb képviselője, olyan mértékben rabja lesz egyik megbízatásának, hogy egy lehallgatott beszélgetés miatt kapcsolatba akar lépni a célszeméllyel, mikor megsejti a furcsa körülmények együttállásából: a megrendelő a jelek szerint megölné, illetve megöletné hűtlen kedvesét. Caul életében teljesen összerosódik a magánszféra/privát tér és a munka tere, szó szerint az örületbe kergeti magát, mikor feladja addig objektívnek tűnő megfigyelői pozícióját, és morális dimenziókat társít a meghallgatott felvételhez, feltéve magának a lelkiismereti kérdést: vajon a lehallgató felelős-e a megfigyelt személyért? A *Magánbeszélgetés*ben elmosódnak a határok, az *Agancsbozót* kapcsolódó részeihez hasonlóan azt hangsúlyozva, hogy senki sincs biztonságban. A modern technikai vívmányok által bárki megfigyelhető, bárki lehallgatható, ha valakinek érdeke fűződik ehhez. Akik szakmájuk szerint profi lehallgatók, még azok is könnyen lehallgatottá válhatnak.

A teljes létbizonytalanságba van vetve a másik filmdráma, az 1977-es, Stanley Kramer rendezte *A Dominó-elv* főszereplője, a gyilkosságért elítélt egykori katona, Roy Tucker (szintén Gene Hackman játssza), aki furcsa megbízatást kap egy ismeretlen szervezettől: még a börtönből is kihozzák őt, hogy teljesítse feladatát, vagyis likvidáljon egy ismert személyt. Tuckernek teljesen fel kell adnia szabad akaratát, sőt, azt sem tudhatja meg, kik és miért pont őt bérelték fel. A hierarchikusan felépülő szervezet teljes mértékben kiismerhetetlen, még sejteni sem lehet, ki mozgatja valójában a szálakat. Feladatok vannak, végrehajtók. Mindenkit szemmel tartanak, követnek, az addig elvarratlan szálakat pedig valakik mindig elvarrják. Jelen előadás szempontjából három rövid részletet érdemes kiemelni *A Dominó-elvből*. Már a film elején látható, körülbelül kétperces snittben olyan problémákra irányítja a narrátor a figyelmet, amelyek az *Agancsbozót* világában rendre visszaköszönnek. Miközben több nyelven megjelenik az *orgyilkosság* felirat, mögötte pedig képek és mozgóképek pörögnek híres/hírhedt orgyilkosságokról, a narrátor arról beszél többes szám első személyben, hogy egyáltalán szükséges-e gondolkodnunk saját dolgainkról, céljainkról. Vajon dönthetünk-e, cselekedhetünk-e szabad akaratunkból? Majd kimondja a létszemléleti alapvetést: *akár tudatában vagyunk ennek, akár nem, valamennyiünket manipulálnak*. Négy eszközt sorol fel: a családot, a sajtót, a rádiót és a televíziót. A manipulálás miatt pedig az önálló gondolkodás és cselekvés vált napjainkra lehetetlenné. De vajon kik azok, akik manipulálnak? Kiknek dolgoznak ők? Ki áll mögöttük? Sorjáznak a kérdések, mígnem egy fekete háttéren a következő összefoglaló jellegű mondat jelenik meg: „Vajon miféle hatalmat képviselnek ők?” A kérdések már előre körvonalazzák a film problematikáját, hiszen közönséges embereket addig manipulálnak benne, míg gyilkosság áldozata lesz a célszemély, egy láthatóan nagyon fontos ember. Már a snitt végén utalás történik Franz Kafkára és hőisére, a film egyik kulcsjelenetének párbeszédében pedig megismétlődik az utalás.

Az *Agancsbozót* első fejezetéhez nagyon hasonló módon maga a kérdés értelme válik kétségesé, amikor arról kezd el érdeklődni a főszereplő, Tucker, hogy kik a szervezet titokzatos munkatársai, kinek dolgoznak és mi a céljuk. A szervezet idősebb alkalmazottja, Tagge nevetés közben visszakérdez: hallotta-e Tucker Franz Kafka nevét? Tuckernek fogalma sincs róla, ki lehet az. Mire Tagge viszontválasza: „Senki. Csak egy pasas. Egy pillanatig órá emlékeztetett.” Úgy tűnik, Kafka mind a filmben, mind pedig a regényben referenciális alap, de míg a film főszereplője szemmel láthatóan nem tud a regényíró-elbeszélő abszurd világáról, addig a szürkefejú minden bizonnyal tisztában van ezzel az örökséggel. Nem véletlen, hogy a barlangra való rácso-

dálkozásokor, az egyik kitüntetett szöveghelyen felveti a narrátor, különben a filmbeli Tagge megnyilvánulásához hasonlóan blaszfém módon: „...Hogy Verne bácsi rendezte volna be nekünk e sziklahodályt? Nekünk? Kafka úrnak, hogy ő majd üzembe helyezze. Hogy aztán egyik se tudjon a másik társszerzőségével mit kezdeni. Verne, mert nem szokott hozzá, hogy megrendelésre, pláne későbbi pályatárs számára, regényhelyszínt építsen, elnagyolta, no meg biztos, ami biztos, kispolgári körülményességgel rendezte be s szerelte föl; Kafka, mert végül is nem lett szüksége rá, hogy népszerű fantasztától kölcsönözzön helyszíneket, hisz ő a saját lekopárított tereiről is igyekezett kiparancsolni az üzemképes életet. ...Őket tehát itt felejtette Verne is, Kafka is. Csináljanak, amit akarnak. Találjanak ki maguknak Velük Rendelkező Szándékot, akinek aztán sugallhatják, hogy mit kérjen számon tőlük...”⁷ A másik jelenetrészlet, amely kiemelhető *A Dominó-elvből*, a következő: a film vége felé, már a repülőgépre várva beszélget ismét Tucker Tagge-gel. Ekkor következik be egy visszamenően is érvényes fordulat a történetet illetően. Saját bevallása szerint Tucker szándékosan rosszul célzott, biztos, hogy nem ő lőtte le a célszemélyt. Erre kiderül, hogy volt még két másik puska is, az egyiket a halottnak gondolt egykori celatárs, Oscar Spiventa kezelte. Mikor Tucker azzal érvel, hogy ez lehetetlen, hiszen Spiventa lelövését a saját szemével látta, megszólal Tagge, kijelentése pedig a valóság és illúzió közötti nehéz különbségtevést hangsúlyozza: „Nem látta. Csak hitte, hogy látja.” Ha ebből a mondatból kiindulva értelmezzük az *Agancsbozót* menekülésről szóló részeit, feltűnhet a befogadó számára, sőt, Deres maga is hangsúlyozza, túl sok az olyan elem, amely arra enged következtetni, hogy *kalandfilmre emlékeztető, előre megrendezett jelenetsorról van szó*. Ilyen szempontból egészen más fénytörésbe kerülhet Héfa lelövése és állítólagos halála, hiszen csupán Deres tudat-elbeszéléséből van erről tudomásunk. A megidézett filmből származik ugyan, de a regény talányra épülő világához remekül illeszkedő, nyitott kérdés marad, hogy a kiemelt szereplő valóban látta-e, vagy csak hitte, hogy látja Héfa halálát...

A következő példa, bár a regényben szerkezetileg az előzőket követően van elhelyezve, hiszen a 18. számú alfejezetben szerepel, de mivel egy visszaemlékezés része, ezért az elbeszélt időt tekintve egyben meg is előzi a barlanghámori létezését: abból a szempontból mindenképp, hogy a történet alapját biztosító tapasztalatokat, amiket az elbeszélő közvetít, bolyongásai során élte át az akkor még vászonkalapos vándor. A szürkefejű úgy emlékszik erre az epizódra, hogy a teljes kiszolgáltatottság hatotta át bolyongását: nem csupán a természeti körülményeknek, de az éhezésnek is szerepe volt abban, hogy ösztön-énje olyan mélyéig hatoljon, amelyet ő maga sem ismert addig. A következő napon pedig már előtérbe kerül egy olyan motívum, jelesül a tükörcsképe, amelyet meglátva a vándor saját idegenségével szembesül: saját képmásába feledkezve a tó vizében már önmagára sem ismer rá. Ekkor dönt úgy, hogy megborotválkozik, megpróbálja visszaszerezni saját kinézetét. A filmes utalás itt következik: „A tó alsó végében (ahol túlfolyt rajta, amit a vízesés főntről hozott) nekilátott a műveletnek. Félredobta a vászonkalapot, arcát a vízbe nyomta, aztán míg a híg szappant az ujjnyis szürke bontba dörzsölte, mintha furcsa szabadkozásaként: eszébe jutott *A félelem bére* című film néhány képsora. Például mikor a teherautó vezetőfülkéjében menet közben borotválkozik a váltásosfőr. A másik, a volánnál megkérdi: minek? Válasz: hogy szép halott legyek. (Avagy az egzisztencializmus bája.) A válasz logikus: két kamion dörög nitroglicerinnel megpakolva úttalan utakon. (Na de mire nem vállalkozik azért a pár ezer dollárért négy munkanélküli.) Egyébként a borotválkozóknak ördöge volt, az ő teherautójuk levegőbe repült. A másik szerencsésen odaért, csak a pótsófőr hagyta ott a fogát. A fő-fő az nem, mert ugye van egy olyan, hogy a főhős, még ha Yves Montand is, nem hal meg útközben a film derekán. Esetleg a végén. Miután fölmarkolta a korpát s ráadásnak a teherautót, hogy ne kelljen autóstoppal hazatérnie. Na akkor szokta elfelejteni az ember, hogy be kén' venni a kanyart... Avagy: *A győztes nem nyer semmit*.”⁸ Ez az idézet rámutat arra, hogy a korábbi kulturális ismeret miként lesz alapja az új élethelyzet értelmezésének. Az elbeszélő ugyanakkor nem emlékszik pontosan minden részletre. Ez például abban nyilvánul meg, hogy a hivatkozott jelenetben nem egészen ez és így hangzik el.

A váltásosfőr ugyanis szó szerint nem a szépségre (mint esztétikai kategóriára) hivatkozik, hanem csupán önironikusan megjegyzi: „És ha már hulla lesz belőlem, *szalonképes* hulla akarok lenni.” Majd a lehető legnagyobb nyugalommal hozzáteszi: „Ez a hobbim.” Mint látjuk, a pontatlan (fel)idézés játékba hozhatja az elbeszélő megbízhatóságának kérdését, hiszen az *Agancsbozót*ban leírt jelenet egészen mást jelent ilyen formában értelmezve, mint a hivatkozott filmbeli rész. Két fontos mozzanatot érdemes itt kiemelni. Az egyik, hogy bár felidéződik a film képsora a borotválkozás motívuma által, de a film igazsága meg is kérdőjeleződik. Az elbeszélő az ironikus kommentárokkal igyekszik leleplezni a kissé hatásvadász jelenetet, érzékeltetve ezzel, hogy mégiscsak előre kiszámított igény számára készített tömegfilmről van szó. Ezt finoman jelzi is, hogy a film igazságára az irodalom igazságával válaszol, mégpedig egy Hemingway-allúzióval. Ugyanakkor mégis összemosza a határt egy pillanatra a valóság és a film világa között, amikor a főszereplőt nem a filmbeli nevén nevezi Mariónak, hanem a valódin, Yves Montand-nak. Ez az első pillantásra jelentéktelennek tűnő felcserélés az *Agancsbozót* világában nagyon is jelentésszerű, ugyanis azt sugallja, hogy ember és szerep nem mindig különíthető el, szétbogozhatatlanul eggyé válhat. Befogadóként, nézőként a színész emlékezetes szerepére gondolunk akkor is, amikor valódi nevét említjük. Ezt továbbgondolva az a furcsaság is könnyebben megmagyarázható, miért nem ismerjük meg Deres valódi nevét: a szerep a regényben alighanem fontosabb a valódi személyazonosságánál.

Az utolsó, általam kiemelt filmes példa az előzőkhöz képest inkább az utalás szintjén van jelen. A 37. fejezet elején található, egy fontos visszaemlékezésbe ékelve. Az előző fejezetben az elbeszélő a művészettel való találkozásairól beszél, arról, hogyan tér be például egy képtárba. Itt tűnik fel egy rejtélyes nőalak is. Amikor az emlék itt-ott áttűnik a regény elbeszélte jelenébe, későbbi távlatból gondol Deres a mozgásba hozott képsorok kapcsán Andrzej Wajda *Menyegző* című filmjének izgalmas megoldásaira. Ilyennek tekinthető, hogy „csupán dialógustöredékek félperceire szusszan a kamera”.⁹ A másik pedig, hogy a menyegző, „a tánc forgatagának filmidője – mondja az elbeszélő – szinte elképzelhetetlenné teszi, már-már kirekeszti a másik történevszonulat időjét”,¹⁰ a lengyel történelmi múltét. Ezzel a regényben a múlt és a jelen, az emlék és a barlanghámori lét egymásba tűnésére utal az elbeszélő. Ennél is lényegesebb a következő bekezdésben a kijelentés, miszerint „a valaha is megélt természetélmény, művészetélmény és gyarló emberélmény”¹¹ tovább történik az emberben, kerüljön akár milyen léthelyzetbe. E megállapítás útján elindulva más fénytörtébe kerül az *Agancsbozót* zárt világa is, hiszen a létbizonytalanságban mégiscsak van valami, amibe kapaszkodni lehet: az egykori művészi élmény, a természet élménye, de akár a másikkal való találkozás emléke is ilyen igazodási pont lehet.

A filmleírások tehát alapvetően határozzák meg a regény műfajához való viszonyulást: a mű világképe valamilyen szinten a különféle zsánerek műfaji kódjai szerint meghatározott. Erre sűrűn történnek reflexiók az *Agancsbozót*ban. Ez a meghatározottság azt is megmagyarázza, miért gondolkodik Deres folyamatosan műfaji kódokban, és miért leplezi le ezek korlátozottságát a kalandregényektől és -filmekről kezdve egészen a japán pornóig. A zsánerműfajokba egyszerűen nem lehet integrálni a „való világ” minden fontos mozzanatát, a hallgatáshoz kötődő lelki problémákat különösen nem.

Előadásom elején említettem, többen próbálkoztak az *Agancsbozót* műfaji meghatározásával, nem egészen megnyugtató eredménnyel. De talán eleve nem is csak a konvencionálisnak nevezhető regényműfajokból lehetne kiindulni. A filmleírás és filmszerűség szintén segítségünkre lehet. Nem csupán azért, mert a kiemelt szereplő – olykor cím szerint is megemléített – filmek fogásaira, trükkjeire emlékezik vissza, idézi fel egyes részleteit, amikor saját léthelyzetét próbálja meg értelmezni, hanem mert a regény sajátos, összetett szerkezete is erre enged következtetni. Úgy gondolom, az *Agancsbozót* mélyebben megérthető az elszórt kulturális utalások nyomait követve: ezek alapján néha szükségszerűen kilépve a regényből, majd – esetünkben – a mozgókép felől ismét belépve a szövegvilágba. Abból az olvasói tapasztalatból in-

dulok ki, hogy a fikció, az illúzió és a valóság határai nagyon sokszor elmosódnak, ezzel együtt pedig az *Agancsbozót* folyamatos létbizonytalanságra épülő világában aligha különíthető el egymástól magabiztosan az egyedi identitás és „a színpadon”, a barlanghámor árnyékában felvett szerep.

JEGYZETEK

¹ G. Kiss Valéria, *Bizonyosságkeresés küszöblétben*, Alföld, 1991/1, 71.

² MESTER Béla, *A hatalom és a szabadság technológiája*, Szilágyi István: *Agancsbozót*, I. rész, Korunk, 2001/11, 116.

³ Vö. például Ács Margit felvetésével: „A regény utolsó fejezete úgyszólván a kalandregények – méginkább a kalandfilmek – motívumait sorakoztatja fel.” Ács Margit, *A kiút felismerése – és aztán fordulat*, Holmi, 1991/3, 353.

⁴ TAKÁCS Ferenc, *A história és a mítosz*, Kortárs, 1991/3, 157.

⁵ Szilágyi István, *Agancsbozót*, MMA Kiadó, Budapest, 2022, 254–255.

⁶ *Uo.*, 255.

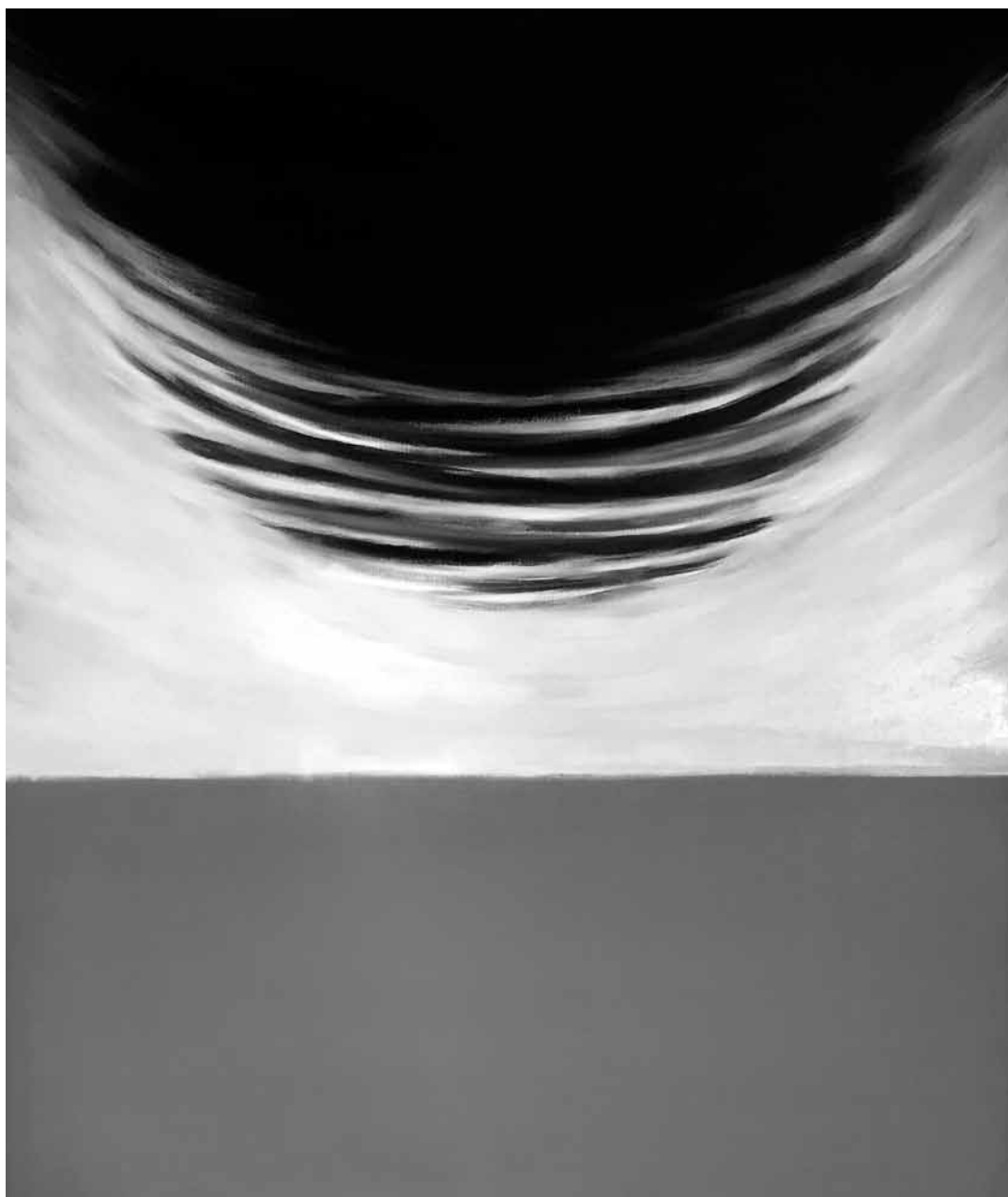
⁷ *Uo.*, 281–282.

⁸ *Uo.*, 296–297. [kiemelések az eredetiben]

⁹ *Uo.*, 631.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ *Uo.*

GRÓH GÁSPÁR

Fekete öltések a műveltséghez

Szilágyi István: Távolodó jégtablákon –

Válogatott publicisztikák

Nem hiszem, hogy másként lenne: Szilágyi István a legtöbb olvasója számára elsősorban a *Kő hull apadó kútba* írója, csak aztán a *Hollóidő* vagy a *Messze túl a láthatáron*-é, netán az *Agancsbozóté*. Még kevésbé a novelláié és más írásaié, amelyek inkább azért fontosak közönsége számára, mert azokat is Szilágyi írta... A regények közti különbségtétel érthető: olyan nehezek, olyan tömény gondolatíságot épít az epikába, hogy annak földolgozása nagy elszántságot és kemény munkát követel. Nem véletlenül írta azokat Szilágyi akár évtizeden túl is: befogadásukhoz is a megírásukhoz szükséges erőfeszítésre van (lenne) szükség. Amire nem mindenkinek futja, így beéri a történettel, amely, ahogy illik, kivívja a maga jogát – olvasói befogadását illetően is. A történet „élvezetéhez”, amire a legtöbb regényolvasó leginkább vágyik, általában elég az egyszeri olvasás, a Szilágyi-regényeknél azonban néhány visszalapozásra mindenképp szükség van. Esetenként sokkal több sem feltétlenül elég, még a cselekmény megértése is többszöri nekifutást követel: a szövegbe költözés elszántsága nélkülözhetetlen a filozófus Szilágyi megismeréséhez. Nem csoda: mesterei között ott van az a Schopenhauer is, aki a műveibe kezdők figyelmébe ajánlotta a legalább kétszeri, de inkább többszöri olvasást. (Róla nem kisebb, ugyancsak álruhás gondolkodó, mint Babits Mihály írta, hogy alighanem minden idők legnagyobbja.)

Ezt a sokszoros, fölfokozott figyelmet Szilágyi nem várta az Utunkba, majd 1990-től annak utódjába, a Helikonba írt, kisebb-nagyobb, alkalminak mondható írásainak olvasóitól. Ezekből válogatott Márkus Béla egy terjedelmes kötetre valót: hatodfélszáz oldal, még éppen (vagy már alig) jól olvasható méretű betűkkel. Ritkásabb a korai írások anyaga, és szinte hiánytalan az 1990 utániaké. E hatalmas gyűjtemény sem könnyű olvasmány: elkötelezett Szilágyi-hívóként is azt hiszem, hogy néhol talán még unalmas is. Olykor talán azért, mert mintha ő maga is unta volna egyik-másik, a napi szerkesztői kényszer kívánta munkák megírását: csak hogy nem hátrálhatott ki feladata alól. Móricz Zsigmondnak annak idején a szemére hányták, hogy az újságírás, amire megélhetését alapozta, sokat ártott „igazi” írói műveinek. Lehet, hogy így van: de milyen nagyszerű, hogy itt hagyott nekünk egy hatalmas, hozzá méltó újságírói életművet is... Nem gondolom, hogy a Szilágyi-életmű minőségének hátránya lett volna az író közirói működéséből – de azt nagyon is elképzelhetőnek tartom, hogy a regényei születése közötti évtizedes távolságokban a napi szerkesztői, riportírói robot is szerepet kapott. Csak hogy az író mint hétköznapi polgár, különösen a diktátor Romániájában, nem az olümposzi istenek körében élt, mindennapi kenyerét (nemcsak a sajátját, hanem a családjáét is) kötelező napi feladatok teljesítésével, „orcája verejtékével”, azaz agy- és idegsejtjei időrabló igénybevételével kellett megkeresnie. (Ha nem is nagyon találta – tenné hozzá Szilágyi.)

Tekintve, hogy a kötet írásai bő fél évszázad leforgása során születtek, kell hozzájuk némi életrajzi magyarázat. Ha csak annyi, hogy az író elvégezte Kolozsváron a jogi egyetemet, utána, az első novellák után rögvést az Utunk szerkesztőségébe érkezett. A lap nemcsak irodalmat közölt, így Szilágyi is rendszeresen írt riportokat, portrékat. A puccsnak tervezett, forradalomként végbement, majd mintha mégiscsak puccs lett volna romániai rendszerváltás részeként az Utunk Helikonként folytatta működését – Szilágyi István főszerkesztőségével: munkavállalói pályafutása egyetlen orgánomhoz kötődött. Csak azért nem kizárólag Kolozsvárhoz, mert a felnevelő Zilah

annak ellenére meghatározta gondolkodását, tájékozódását, reflexeit, hogy onnan szakmát tanulni már nagykorúság korában távozott.

Ez a pályakép határozza meg a kötet tagolását, noha Márkus Béla – szerencsésen – megtörte az időrendet, és a tematikusan összefüggő írásokat blokkosította. Így nem az olvasónak kell küszködnie azért, hogy saját maga lapozgatva olvassa egy szuszra, mondjuk, a Szabó Gyuláról vagy Lászlóffy Aladárról különböző időpontokban született szövegeket. Külön egységbe kerültek Szilágyi sorozatnak mondható írásai: a forradalom utáni belpolitikai szemléi vagy a Magyar Filmszemlékkel kapcsolatosan született összefoglalói. (Utóbbiakkal kapcsolatosan itt kell megjegyezni, hogy Szilágyi írói látásmódját mindig is erős vizualitás, néhol kifejezett filmszerűség jellemezte, így a filmszemléken való részvétele nem protokolláris természetű volt.)

Egyetem után kulturális lap szerkesztősége... Kell ennél több? E szerint Szilágyi nem is tehetett mást, mint hogy azt csinálta, ami a legfontosabb lett számára: írt. Más kérdés, hogy nem feltétlenül arról, amiről szeretett volna: de mindig úgy, hogy az neki is megfeleljen. A kötet száznál több írása csak részben mondható publicisztikának. Van itt riport, könyvismertetés (ezek némelyike inkább már tanulmány, kisesszé, mint kritika), van portré, nekrológ, emlékezés, közéleti krónika, vezércikk. „Elegyes írások” – mondták volna ezekről valaha: kisprózák, mondjuk ma. Egy biztos: kihagyhatatlan részét jelentik az életműnek. Nemcsak alanyi jogon, vagyis minőségük által, hanem azért is, mert képet adnak arról a korról, amiben a nagyregények születtek, és amely meghatározta Szilágyi létfeltételeit.

Így aztán a kötet egésze alapján is föl lehetne vázolni az 1945 után Romániához visszacsatolt Erdély szellemi élettörténetét, a reménytelenség és (a vágyott) reménykedés változásait, a kis és a nagyobb „húzd meg, ereszd meg” periódusok ciklikus változásait. Amiket Szilágyi maga is érzékelt, és amennyire a cenzurális viszonyok ezt lehetővé tették, reflektált is rájuk. Az azonban nem változott, hogy a romániai magyarság szüntelen nyomás alatt állt, de ez a nyomás időről időre módosult. Más volt 1945, 1948, 1956, 1968 után, más 1970-egynéhányban, és más a nyolcvanas években – hogy aztán 1989–1990 új korszakot nyisson. Ez azonban csak részben volt új, inkább csak más lett. Szilágyi érezte és látta, hogy a sokféle igyekezet eredője is toporgás vagy helyben futás, de mégis a pusztulás felé mutat. Hogy jó-e vagy rossz ilyen pontosan látni, az nem gyakorlati, hanem lélektani és filozófiai kérdés. És talán nem túlzás azt mondani, hogy éppen ez a kérdés a regényíró Szilágyi központi problémája – és ennek megélése ott van közírói életművében.

Amiből világosan látszik, hogy a történelemmé váló politikum miként befolyásolta a romániai magyarság és szellemi képviselői életét, munkásságát. „Ez az irodalom a maga eszközeivel mindazt föl vállalja, aminek az adott kultúrán belül gazdája nem akadt” – olvashatjuk a Szabó Gyula életművéről szóló írásban. Ez tehát az a dimenzió, ami rejtve meghatározta a szerkesztőségek, az írók és az olvasók mindennapjait – így Szilágyi is csak ennek koordinátái közt értelmez írói magatartásokat, műveket, történéseket. Mindez mindenkor jelenében magáért beszélve érdekes volt – az idő múltával egyre inkább szakmai kérdéssé vált, irodalom- és művelődéstörténészek, filológusok, politikusok, kulturális antropológusok és más hasonló fölösleges tudományok művelőinek belső ügye lett. Vagyis kiszorult az időből az, ami valaha sokak számára még nap mint nap fontos volt. Ha úgy tetszik, unalmas lett, mint egy kiolvasott krimi – csak hogy éppen *ettől* az unalomtól fontos ez a kötet.

A cenzúra edzette Szilágyi – alkatából következően – eleve fegyelmezett. Ő is, mint minden erdélyi író társa, végtelen sok anekdotát ismert író társairól, neves és kevésbé neves közszereplőkről – de alig egy-két alkalommal írja meg ezek valamelyikét. Alighanem azért, mert ugyan jellemzőnek, de mégis esetlegesnek tartja azt, amit az emberi esendőségről mondanak (és amin a legjobban lehet szórakozni). Ugyanezért nem beszél némely író társak besúgó szerepéről, olyanéről sem, akivel napi barátságban állt, pedig sejtette, hogy róla is jelent. De ettől eltekintve gazdagabb, teljesebb lett e találkozásoktól. Nem lepődött meg akkor, amikor e még-

iscsak barát kevésbé barátságos működésének írásos nyomaival is találkozott – de erről sosem írt. Nem pusztán azért, mert Páskándi Géza nagyszerűen megírta a *Vendégség* című darabjában, hogy ha már egyszer a besúgás világában kell élni, akkor az egyetlen szabadság, ha valaki maga választja meg a besúgóját, hanem mert úgy gondolta, hogy az igazi bűn a besúgói rendszer létezése, amihez képest keveset számít, hogy működésének legalsó szintjén kik állnak. Nem megbocsátás ez, hanem bölcs felülemelkedés egy olyan kérdésem, amely akár tönkre is teheti az igazságkeresőket.

Mi több: Szilágyi nemcsak felülemelkedik az ilyen ügyeken (amelyek átjárták a pártállami élet minden területét és szintjét), hanem arra is képes, hogy egyeseket nagyra tartson azok közül, akik azért vállalták a hatalommal való együttműködés terhét, hogy mások megőrizhessék szellemi-erkölcsi integritásukat. Ha nem teszik, a kényszer-asszimilációs politikával szemben a magyarságnak semmiféle intézményes fóruma nem maradt volna. Ez a megbocsátás-elismerés azonban nem ad felmentést azoknak, akik a maguk hatalmi-anyagi-hiúsági érdekeik jegyében kollaboráltak. Az ő bűnükhez képest még a gyávaság is majdhogynem erény... (Aligha véletlen, hogy – mint áruló írástudatlant – a vétkesnek mondhatók közül egyedül a marosvásárhelyi Igaz Szó pártállami korszakának dicstelen főszerkesztőjét nevezi néven Szilágyi.)

A kötet fejezetei világosan tagolnak korszakokat, feladatokat, élethelyzeteket. Nem vitás, hogy az író, ha akarja, ha nem, része egy olyan rendszernek, amibe valamelyest akkor is bele kell tartoznia, ha idegennek érzi és tartja benne magát. De ahogyan az *Agancsbozót* főhőse is: jól végzi a munkáját, ezért még meg is becsülik. Sőt, a rendszerbe erősen integrálódott előljáróival olykor titkos (mert más nem lehet) rendszerkritikusként még össze is kacsinthat. Szilágyi már pályájának kezdeti szakaszában is megtalálta azt a szellemi csalitot, ahol már-már úgy sétálhattott, mintha vadonban járna. Ekkoriban készült riportjai a valóság olyan részeit mutatják meg, amelyeket szervilizmus nélkül lehetett dicsérni vagy éppen bírálni – függetlenül attól, hogy éppen mi volt ugyancsak kötelezően kárhoztatandó.

Jellemző rögtön a kötetet nyitó kis beszámoló a későbbi többedik otthonnak számító Kalotaszentkirályról. A helyszín rögtön a Szilágyinak oly fontos Adyra utal, amit azok értenek, akik ismerik *A Kalota partján* című verset. „Pompás magyarokról” szól Szilágyi is, sokféle színről, és nem kell külön mondania, hogy mit jelent: „tarkaságban annyi nyugalom”. Az is jellemző, hogy e kis írás hőse személyes ismerős, a helyi táncsoportot is vezető tanítónő. De ismerőse a vasutasriport főalakja is, még azokból az időkből, amikor maga is mozdonyvezetőnek készült. Ez a bensőséges otthoniasság határozza meg az olyan alkalomhoz kötött írások hangnemét is, mint egy nőnap-i köszöntő vagy egy március 15-i tisztelgés. Nem a riporteri rutinközvetlenség ez, hanem az író személyessége. Természetesen nem lehet valaki olyan szerencsés vagy kiváltságos, hogy főszerkesztője kizárólag oda küldje, ahol régi ismerőseivel készíthet riportokat, de ilyenkor is meg lehet teremteni a közvetlenséget: az ismeretlenből is ismerős lesz. És ismerős lehet egy fa vagy erdő, egy patak és a csobogása: ez is olyan erős kapcsolat, mint a személyes ismeretség, és megalapozhat a hatvanas években is kötelező műfajként művelt „termelési riportokat”, fakitermelésről, „kulturális ágazatról”, bányászatról. Nem is ennek a légkörnek kialakítása a nehéz feladat, hanem az, hogyan kell megfelelni (politikai és ideológiai) elvárásoknak, hogy megmaradjon az író emberi és szakmai tisztessége – és mégse legyen kihívó. Szilágyi ezt a feladatot is megoldja.

A kötetbe válogatott riportok megfelelnek a műfaji szabályoknak, de látszik, hogy író írta azokat. Nemcsak azért, mert aki ismeri valamelyest Szilágyi korai novelláit, regényeit, tájakra, emberekre, emberi viszonyokra ismerhet: olyan motívumokra, amelyek a szépírói munkákba is beépültek. Gondos filológus ki is deríthetné, hogy miként előzhet meg valamilyen korábbi személyes élmény egy riportot, amely aztán szerepet kap a szépíró valamelyik munkájában is. Hogy ez észrevehető, az alighanem a válogató Márkus Béla leleménye: Szilágyi monográfiusa-ként pontosan tudja, mit kell e kötetben is megmutatnia.

A nagy fejezeteken belüli időrendiségéből az is kiderül, hogy a kezdetben gyakorta vidékre küldött munkatárs feljebb kerül a szerkesztőségi hierarchiában: kevesebb riport, több meditatív, gondolati esszé felé mutató írás, alapvető témákról: az időről, a munkáról. A fölfedezés-tájékoztató vonulata mellé fölzárkózik az emlékidézés és a kommentáré, ez is az írói érés folyamatának része és tükré. És (utólag láthatóan) már szilágysági-zilahi „jelentések” utalnak a *Kő hull...*, mint gondolkodói teljesítményként is önmagán túlra nőtt hatalmas Zilah-regény készültére. Mert hogyha „az ember múltat idéz, kiszolgáltatottja nemcsak a saját emlékeinek, hanem kiszolgáltatottja a képzeletének is”. És hogy mennyire? Évtizedekkel előre sejdítve is. Rákóczi-ról írva-vallva például leíratatik: „Közigazgatást szervezett, s az ő gyakorlatában bukkanunk először a későbbi forradalmi propaganda és tájékoztatás első jeleire.” Bizony: akire a Nagyságos Fejedelem ezt bízta, a Mercurius Veridicus szerkesztését, az éppen az a Ráday Pál, aki megyebíróként a majd félszáz év múlva az olvasók elé került utolsó regény, a *Messze túl a láthatáron* főhősének modellje lett. Amiből azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a legtudatosabb írói építkezés mögött is ott van egy előre ki nem számítható, az írótól függetlenül, magában a műben rejtőző, organikus fejlődési terv. Mert az persze nem újdonság, hogy minden mindennel összefügg.

Az irodalomban-művészetben ez jobban megmutatja magát, mint az élet hétköznapiabb folyása során. Szilágyi kortárs erdélyi irodalmi tablója mögött az az alapkérdés húzódik meg (és kísért időről időre), hogy egy meglehetősen kis közösség, kisszámú író, kevés, de arányában sok szövegéhez olvasó jó esetben is éppenhogy fölfér a világ irodalmi térképének perifériájára (ha egyáltalán fölfér). „Az közismert, hogy a kis népek irodalma nehezen juthat értékeit megillető helyhez az egyetemes kortárs irodalomban, az is igaz, hogy nemzetiségi irodalmunk ilyenszerű kítőrészi lehetőségei – különösen magában valóként – szinte kilátástalanok. Nyelvi okok, valamint létének jellegzetességei miatt. Ezek a körülmények objektívek és nagyon reálisak” – mondja Szilágyi. Ez a helyzet nem változtat azon, hogy e közösség íróinak is írniuk kell – a tőlük telhető legmagasabb szinten. Az elismerés felé vezető emelkedőn Sziszüphosz módjára kell görgetni a többszörös hátrányok szikláját. A példázat talán nem is a görögöktől, hanem Camus-tól kerül ide, aki Sziszüphoszt boldognak tartja: „A magaslatok felé törő küzdelem egymaga elég ahhoz, hogy megtöltse az emberi szívet. Boldognak kell képzelnünk Sziszüphoszt.” Szilágyi sem panaszképpen mondja, amit, hanem tudomásul véve a tényt, és elfogadva a küzdelem parancsát. Ennek megfelelő a folytatás is: „a mi esetünkben a csúcokra való följutásnál talán – ahonnan megláthatnának távolból is bennünket, s ahonnan kitekinthetünk – fontosabb, avagy éppen körülményeinkből adódóan elébbvaló, hogy ne maradjanak mozdíthatatlan nemzetiségi kultúránk lehetőségkövei”.

Vagyis amikor a halhatatlanság útjának árkába kényszerült nemzetiségi író dolgozik, akkor a maga közegében az éppen úgy lehet világirodalmi szint, mint professzionális (azaz megélhetést biztosító) szinten megvalósuló dilettantizmus. E két pólus közé befér az erdélyi (romániai) magyar irodalom. (Amúgy, valamivel jobban pozícionálva, a magyarországi magyar irodalom sincs nagyon más helyzetben.) A nemzetiségi (kisebbségi) létformába zártság, amelyben a kiteljesedés esélyéről Makkai Sándor a „nem lehet” formulát használva nyilatkozott, azzal jár, hogy mindenki valóban ismer mindenkit. Ez épp akkora előny, mint hátrány: a kapcsolatok személyessége óhatatlanul befolyásolja a szigorúan értékelvű műkritikát, egyáltalán: az irodalmi viselkedést. Hasonló akadály a minőség szempontjának érvényesítése előtt, hogy a magyar nyelv visszaszorítására irányuló sovén többség nyomása értéké tesz minden magyarul megjelenő szöveget.

Vagyis Szilágyi irodalmi tárgyú írásaiban is az írói-szakmai-emberi tisztesség koordinátái között kellett megtalálnia az optimális megoldást. Így nem bántott meg senkit, méltányolta az értékeket, még ha azok inkább viszonylagosnak voltak mondhatók, mint abszolútnak, összességében azonban a minőségek egymáshoz való viszonya a tényleges arányoknak megfelelően rajzolódik ki írásaiból. Ennek megfelelően vannak közöttük, amelyek inkább az irodalmi hely-

történet keretei között fontosak, és vannak olyanok, amelyek az egyetemes magyar irodalom (kisebbségi-nemzetiségi) keretei között született, de azokon messze túl is érvényes értékekre hívják fel a figyelmet. Ez a közelítési mód 1990 után más jelentést kapott. Amikor (ha nem is egy csapásra) elfogadottá vált a magyar irodalom földrajzi értelemben vett egységének ténye, akkor az erdélyiek korábbi kedves titkai közül sok a feledés sorsára jutott, ami azonban megütötte a mércét, az beépült az egyetemes magyar irodalom architektúrájába.

Ezt érezhetjük akkor, amikor az itt egymás mellé került irodalmi tárgyú írások értékrendjével is szembesülünk. Tisztes elismerést kap például Méliusz József, de az *esemény* Bálint Tibor regénye, a *Zokogó majom*. Sokatmondó az is, ha a kritikából a mű fájdalmas következményekkel járó értékelése helyére történetének elmesélése kerül. És megint más, amikor a Lászlóffy Aladárról író Szilágyi azt mondja, hogy egyik-másik írását olvasva „irigységgel vegyes csodálat” kerítette hatalmába, és prózakötetét elemezve a költőről is van szava: „Lászlóffy lírájában sem a *vershelyzet* a rendezőelv, ehelyett inkább valami *versállapot*, néha *verseszme*, ami mágnesként rántja magához gondolattöredékek vasreszelékeit”. A megállapítás kulcs lehet a Lászlóffy-líra értelmezéséhez, de éppen ilyen fontos, hogy amit Szilágyi a tárgyalt, önéletrajzi elemekből építkező, meditatív, a valahai Tordát elsirató-égbe emelő Lászlóffy-könyvről ír, az neki magának is segítség a Zilah-búcsúztatóhoz. Ilyesformán: „azonnal készek vagyunk belemenni játékaiba, sőt legönkényesebb eljárásait is elfogadjuk, mindazt, amit például az idővel, az időbe ásott vagy az idő falára aggatott hangulatokkal elművel”. A Lászlóffy *olvasó* Szilágyi azt kérdezi, amire majd az *író* Szilágyi keresi a választ: „Tehát mi építjük a halált is azzal, hogy egyre magasabbra próbáljuk emelni vele szemben Babelünk falait?” Az elismerés magas fokán (de nagyon röviden) szól Csiki Lászlóról is: ők az a két közeli irodalmi barát, akivel elmondása szerint a legmeghittebb beszélgetéseket folytatta. A Szócs Istvánról írt remek portrévázlat nemcsak a kolozsvári irodalmi világ e különleges alakját állítja az olvasó elé, hanem egy kor irodalomtörténetét tekintve is alapvető írás. (Az elismerést akkor sem követte revízió, amikor közismertté vált a portré modelljének besugógi tevékenysége, mert ezt a vétkét a kor bűnének tartva Szilágyi úgy gondolta, hogy amennyiben elkezdődne a diktatúrával való kollaborációban bármilyen szinten elmarasztalhatók megbélyegzése, akkor mindaz támadható volna, ami a legsötétebb években mégiscsak lehetővé tette a kisebbségi magyar kultúra folytonosságának megőrzését.)

A hatalom által nem kedvelt alkotók elismerése csak közvetett lehet: a hangnem árulkodik a racionális szempontok fölötti-mögötti értékrendről és szimpátiákról. Ezért törekszik Szilágyi annak a Szabó Gyulának elismertetésére, akit a magyarországi kritika gyakorlatilag észre sem vett – míg Erdélyben jó néhány író és megannyi olvasó a legnagyobbak közé sorolta. Sőt, a hatalom is: ezért tett meg mindent azért, hogy az egyetemes magyar irodalomnak csak a cselédlépcsőjén próbálhasson magasabb emeletekre jutni. Szabó Gyula személye, műve több okból is fontos Szilágyi számára: szót ejt ugyanis arról, hogy kölesnyi betűkkel írta kéziratait, és vélelmezhető, hogy ennek az írásmódnak olyan gyakorlatias magyarázatát adta, ami Szilágyi Istvánt is erre az írásmódra készítette. De ennél fontosabb talán, hogy olyan történelmi regényt írt a 17. századi Erdély viszontagságairól (*A sátán labdái*), ami Szilágyit arra biztathatta, hogy ő is megírja a maga tudósítását a 16. és a 18. század viselt dolgairól. De a történelemben szakadt Szilágyi-regények háttérét lesve nemcsak monumentális szépírói vállalkozásokra figyelhetünk (a Móricz-kisportrét is közvetett utalásnak sejtve), hanem egy briliáns esszét is, Tinódiról. Akinek ugyan nincs köze a *Hollóidő* alakjaihoz, de az a világ, amiről ír, ugyanolyan szívögödörre mért horogütések sorával hat, mint Tinódié. Mert mit idéz tőle Szilágyi? „...lám az basa inte, félőn vivék, / Nemes vitéznek ottan fejét vevék. / Fejét megnyúzák, szalmával megtölték, / Egy ház oromra az csontját feltevék. / [...] / Vivék az bőrét hatalmas császárnak.” Ennyi elég is lenne, hogy eszünkbe jusson a *Hollóidő* koponyahegyei, de hogy még közelebb jussunk a három évtizeddel később megjelenő, a Tinódi-esszé idején aligha sejtett regénynek, megtudjuk, hogy megfordult Báthori István udvarában, és ő volt az első riportere a magyar irodalomnak. Mi több, első volt abban is, hogy e teljesítménye elismerésüül kapott nemességet (ami idővel a *Hollóidő* Tentásának is bizonyára kijárhatott).

De a történelem tragikuma akkor is kísért a Szilágyi-szövegekben, ha közvetlenül nem mutatkozik. Ott van még az irodalmi születésnapok köszöntőiben is, amit csak fokoz, hogy fölzárkózik melléjük a búcsúztató műfaja. Van, akinek jut mindkettőből, mint Szabó Gyulának, Marosi Péternek, Lászlóffy Aladárnak, van, akinek be kell érnie a nekrológgal, mint Nagy Kálmánnak, K. Jakab Antalnak és (ebben a könyvben) Szilágyi Domokosnak. (Természetesen itt csak néhány példát említek.)

A kötet anyagának fele az 1990 utáni negyedszázad termése, egészen odáig, amíg Szilágyi már nem írhatott betegsége miatt. A forradalomként megélt rezsimváltás nemcsak a cenzúra megszüntével jellemezhető (fél)demokráciával nyitott új korszakot. A kezdet katarzisa olyan élmény volt, ami beragyogta a rákövetkező, szürkülő vagy éppen sötétedő időszakot is (ahogyan 1956 emléke volt titkos fényessége a kádári évtizedeknek). A változás részeként Szilágyi a Helikon főszerkesztője lett. Ez másfajta gondokat zúdított a nyakába, mint amikkel addig meg kellett küzdenie. Ez nemcsak formai változás volt: másfajta közéletiséget, a várt és megvalósult átalakulás iránti figyelmet követelt. Nemcsak a lapkészítés feladataként (vezércikkírás) jelentkezett, hanem olyan írói-értelmiségi felelősséggel is terhelt, amit korábban alighanem több örömmel vállalt volna. Agyonemlegetett tétel, hogy a kommunizmus valóságánál csak az a rosszabb, ami utána következik (ami bon mot-ként igazabb, mint ténylegesen, ezért is főként azok mondogatják, akik nem éltek a kommunizmusban). Egy biztos: a demokrácia olyan erőket, jelenségeket is életre keltett, amelyekkel jobb lett volna nem találkozni. Ezek közt volt a magyar kisebbség elleni féktelen gyűlölködés (részben intézményesült) megjelenése. Az tette igazán rémítővé, hogy Romániában a diktatúrában megszerzett hatalmukat átmenteni akaró puccsista erők a sovinizmus szításával gondolták megszilárdítani helyzetüket. E törekvés megnyilvánulásai visszatérő témáját jelentették Szilágyi elemzéseinek. Lehangelő olvasmány ez, régi sebek felszaggatásának, az új remények meggyalázásának krónikája, óhatatlanul magába foglal valamennyit a Ceaușescu-féle rémuralommal való számvetésből is. Ma már ezek az évek messzebb vannak annál, mintsem problematikájuk lázba hozná az olvasót, de nincsenek olyan távol, hogy történelemként tekintsen rájuk, és ezért Szilágyi írásait forrásanyagként forgassa. Pedig annak is nélkülözhetetlenek: világosan fölépített, pontosan fogalmazott, az érzelmek, indulatok és nagyobb összefüggésekre figyelő ész diktálta elemzések. Könnyen elképzelhető, hogy olvasóinknak mit jelenthettek első megjelenésük idején. Marosvásárhely Fekete Márciusának napjaiban egészen másként hatott például az a megjegyzés, hogy „bármennyire is keserves tudomásul vennünk, a magyarságot a Kárpát-medencében a szomszéd népek nem szeretik”. Amihez 1990-ben hozzá kellett fűzni: „Hisz korszakváltás ide vagy oda: sem százötven év frusztráltsága, de tizenöt év nagyon aktív kincstári magyargyalázása sem oldódik ki a lelkekből hetek alatt. De nem ám, mert mint kiderül, nem is csak a lelkekben rakódott le itt a gyűlölet, hanem ez némely többségi csoport esetében már-már zsigeri.”

Riasztó megállapítások, de nem az ijesztés, hanem az elfogadás nélküli tudomásulvétel olvasható ki belőlük: mélységesen jellemzően Szilágyi gondolkodásának egészére. Voltaképpen minden közéleti elemzése, reflexiója, kommentárja ezt rejti: az egyidejű azonosulás és távolságtartás bölcsességét. Mert „arról sem vagyunk meggyőződve, hogy helyesen cselekszünk, mikor agyonméréskeljük magunk” – mondja a korántsem belenyugvó természetű Szilágyi. „Reménykedjünk? Abszurd vállalkozás” – szakad ki belőle egy, a román változások idején tudatosan zavarossá és megismerhetetlenné tett történet feltárhatóságával kapcsolatosan, de tágabb jelentésben is érthetően. Ez az író hangja: többnyire ez szólal meg a nagy robbanás pillanataiban forradalminak remélt változásokról írva. Szilágyi gyakran a tudós vagy önjelölt politológusokra licitáló pontossággal írja le az átalakuló Románia hatalmi játékait. Amelyek során a hatalmat megragadó csoportot nem a nép forradalma juttatta vezető szerepbe, mert ez a kör a diktatúra fészkekből kelt ki: „rég áhítozott, sőt tudatosan készült reá [a hatalomátvételle]. A diktatúrával elpattant nómenklatúra-garnitúra ugyanis már jó fél évtizede útjában volt.”

E hatalmi harc másik jellemzőjének ezt látja: „a rendszerváltással elkerülhetetlenül együtt járó őrsváltás rendszerint nemzedéki váltást is napirendre tűz”. Bizony, így ment ez. Nemcsak Romániában, hanem a 1989 őszének tavaszát követően a régióban mindenfelé: hol így, hol úgy. Aztán jött Európa. De ahogy az ideális álmok utópiáiból „létező szocializmus” lett, úgy lett az álmok Európájából is „létező Európa”. Amelyiknek gazdasági nagyurai a liberális demokrácia hagyományos értékeit megcsúfolva, de azokra hivatkozva megvásárolták a maguk kollaboránsait, és mindent megtettek, hogy közreműködésükkel kezükbe vegyék a dolgok irányítását. Amire az író nem is nagyon mondhat mást: „ha a politikust önvizsgálatkényszer győttörné, nem volna politikus”.

Természetüket tekintve műfajilag erősen hasonlítanak a vállalt kötelezettségként írt politikai-közéleti beszámolókhöz azok az összefoglalók, amiket Szilágyi a Magyar Filmszemlék zsűritagjaként írt. Nem véletlenül vállalta ezt a szerepet: a film mindig is foglalkoztatta, írásmódjának fontos része a vizualitás, esetenként a filmszerűség. (Így a *Kő hull...*-ban az új hangnak a templom tornyába emelése vagy a *Hollóidőben* a toronyból a falura tekintő Tentás leírta látvány Tarkovszkij Rubljov-filmjének képsoraira utal). A gond ismét az, ami a politikai reflexiósnál: mert ugyan hány olvasót érdekelnek a nem kis részben már készültük idején is érdektelen filmek, amelyekről Szilágyi lelkiismeretesen, hol finom, hol élesebb iróniával, szellemes összefoglalókban tudósít. Az értékítélet pontossága, a beszámoló hangneme, a személyes hitel jól szolgálta az akkori (na, nem kíváncsiságot, de) tájékozódási igényt.

A mai olvasó számára azonban nyilvánvaló írói kvalitásaik és történeti értékeik ellenére sem lesznek ezek az írások érdekesek. Mégis sokat vesztené, ha odahagná a filmkritikus szerepébe bújó Szilágyi olvasását. Ez esetben ugyanis megfosztaná magát attól is, hogy találkozzon a Szabó István filmjéről, *A napfény ízéről* írtakkal. Ez a szöveg nem csak a magyar film történetével foglalkozó kutatók figyelmére tarthat számot: olyan gondolatokat hív elő, amelyek jócskán túlmutatnak egy Oscar-díjra áhító rendező (produceri-támogatói háttere kijelölte) mondandójára és az annak kifejezésére mozgósított eszközök taglalására: Szilágyit ugyanis nem annyira a film, hanem a film mögötti, annak formálódásába is besűrűdő történelmi-társadalmi képlet foglalkoztatja.

A napfény íze bemutatásának idején Szilágyi még ismerhette Szabó Képesi Endre fedőnéven folytatott besúgói múltját, de alighanem az sem befolyásolta volna a filmről alkotott véleményét. Azt viszont látta, hogy a rendező miként illeszkedik (ekkor már nem pártpolitikai, hanem) a pénzhatalomhoz. Ezért áll az e filmről írt tanulmány elején a filmgyártás-filmművészet legsúlyosabb kihatású problémája: a „pénznek talán csak az építőművészetben van döntőbb, meghatározóbb szerepe, mint a filmgyártásban”. A Szilágyi-írás keletkezésekor még közeli pártállam és a demokrácia körülményei e téren csak annyiban különböztek, hogy az előbbiben az „ideológus cenzúrázott”, az utóbbiban „a támogató elvár”.

Hogy ebből mi következik? Létrejöhét, ahogy ez esetben is történt, egy képi világban, „rendezésben” tehetséggel és profizmussal készített, bárhol piacképes film, amelynek van hagyományos értelemben vett mondandója. De nem is ezen a finoman didaktikus „üzeneten” kell rágódni, hanem azon is, hogy miért pont így és ilyen ez az üzenet. Merthogy a zsidó–magyar együttélés, sors-(Sors?)közösség a magyar történelem különleges, tragikus, de nem csak tragédiájával jellemezhető fejezete újszerű megmutatása helyett Szabó filmje ismert paneleket mintáz újra. Tehát nem segít azoknak e történet felfejtésében, akik nemcsak egy vérprofi filmet akarnak látni, hanem érdekeltek a megoldhatatlan megoldásában is. Szilágyi a film történetiségére figyelő György Péter tanulmányát alapul véve taglalja a film kínálta képlet jelentését. Azt, hogy egy jól induló asszimilációs sikertörténet a visszájára fordul, hogy azt mondja: lehetetlen beilleszkedni a többségi társadalomba (kultúrába). Ezt az állítást bizonyítva és bizonyítottnak tekintve döntően azok a bűnök jelennek meg, amelyek a magyarok számlájára írhatóak. De ha ez ilyen egyszerű, egytényezős történet, akkor miért volt olyan sokáig ígéretes a két nép összezsizsolódása, kölcsönösen előnyös kapcsolata? Hol, hogyan kezdődött a végzetes romlás?

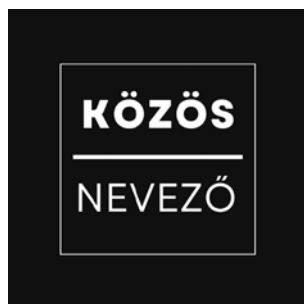
Ez a filmben nem kérdés: válasz helyett adottak a jól bevált klisék. Szilágyi filmkritikusi érzékenységét mutatja, hogy észreveszi: a korábbi szerepváltozataiban remeklő színész a történet harmadik (a pártállamban zajló) szakaszában arcával nem tud mit kezdeni: a film család-történetének záró fejezete oly mértékig terhelt közhelyekkel, hogy az abban is középpontba állított hős alakítója szerepét csak korábbi szintje alatt, szükségszerűen közhelyesen játszhatja el. Vagyis a film mondandója ott válik sematizmusa áldozatává, ahol története a nézők *tapasztalataival* találkozhatna. Ezek helyett a sok évtizedes propaganda alakította reflexekre épít. Nos, ha Szilágyi ekkor már ismerhette volna a rendező besúgó múltját, akkor talán arra is kitér, hogy milyen mélylélektani okai lehetnek Szabó István kötődésének a sikerért-hatalomért áruháza is képes figurákhoz.

Erre azonban nem kerül sor. Arra viszont igen, hogy fölmerüljön, milyen más volt Erdélyben a magyar–zsidó együttélés, amely mindkét oldal javára szolgált: két kisebbség jobban megértette egymást *ott*, mint többség és kisebbség *itt* (miközben, súlyos történelmi okokból, ugyancsak kisebbségnek érezte magát még ez a többség is). Az erdélyieknek volt tapasztalatuk a más kultúrájú közösségekkel való találkozásról, és meg kellett tanulniuk, mit jelent identitást őrizni, mit más identitásokkal egyeztetni, olykor választani közöttük.

Az e kérdéskörrel való küzdelem vezeti Szilágyit addig a vallomásig, amelyben – tudomásom szerint életművében egyetlen alkalommal – a maga árvaságának legfájdóbb emlékképéről szól, úgy, hogy már csupán ezért is érdemes miatta végigolvasni a könyvet. A *zsidó sebekre* utalva így ír: „Az *enyém* oktalan pusztulása (elemi lélektani séma): gyűlölködővé tesz, s ha ezt tehetetlenül kell(ett) végignézni, meggyűlölöm saját magamat is. Ehhez hasonló megrázkódtatással, traumával részint »megismerkedhettem« magam is – tudom, hogy *milyen...* Miután kiderült, hogy apánk a doni áttörést követő utóvédharcokban fogságba esett, majd a hadifogolytáborban valamikor '43 májusában tifuszból megbetegedett, majd úgy vitték ki a barakkból s dobták »a gödörbe« (– egy túlélő fogolytárs elmondása szerint –), hogy foga a láztól még kocogott, nos, amikor ezt megtudtuk, és én meg is értettem, *fölfogtam* ezt a halált, no meg annak körülményeit is – dehogyan érdekelt engem többé (legalábbis egyelőre) a mások gyásza, vesztesége.”

Ebben az idézetben önmagában a „legalábbis egyelőre” megjegyzés szinte átugorható. Hosszú távon viszont különleges súlya van. Mert innen kell eljutni odáig, hogy azok kerülhetnek egymáshoz a legközelebb, akiknek *kölcsönösen* fáj a másik sebzettsége is. És éppen ezt, az ebbe az irányba mozdítás szándékát hiányolja Szilágyi Szabó István filmjéből. Hogy ez még mi mindennel jár a filmben, annak nincs (nem is lehet!) ehhez hasonló egzisztenciális súlya.

A kötet záró tömbje, a napi főszerkesztői gondok, az irodalom tétjének és ezzel fontosságának eróziója, szoros összefüggésben az olvasók számának fogyatkozásával – mindez rendszeresen visszatérő témája a lapjának olykor vezércikkeit is író Szilágyinak. Ezekben is a bölcs nyugalom áll sejtelmesen mély kapcsolatban a robbanásra kész felelősségtudattal. Az ellenirányú vektorok eredője ismét Sziszüphosz Camus igazolta boldog reménytelensége. Merthogy, ahogyan azt két évtizede Szilágyi könyvheti köszöntőjében hallhattuk, az „írastudó rója hát sorait, mint aki számára látszólag közömbös, hogy a világ mint megyen. Csakhogy közben ő az, aki betűivel, mint milliom fekete öltéssel, megkísérli egybefogni, megtartani a szakadozó országot, s ha ez nem sikerülne is, de általa marad meg – hogy majd ránk örökítődjék – a műveltség-haza.” (*MMA Kiadó, 2023*)

Közös nevező

a Kortárs Online podcast-műsora

Meghallgatható
Spotify-on, YouTube-on és Apple Podcastson

Spotify

YouTube

Apple Podcasts

Az internet korában mennyi lexikális tudásra van szüksége a gyerekeknek? Valóban a munkaerőpiac folyton változó elvárásaihoz kell alkalmazkodnia a közoktatásnak? Mi múlik a családon, és mi az iskolán?

Közös nevező 9. — Mi a közoktatás feladata?

Beszélgetés Fábián László középiskolai magyar tanárral, vezető tanárral

Vajon tényleg kevesebb embert érdekel az irodalom és a költészet, mint a rendszerváltás előtt, vagy csak az olvasói figyelem szóródik több felé?
Miért fontos, hogy egy költő ki tudja-e röhögni a saját versét?

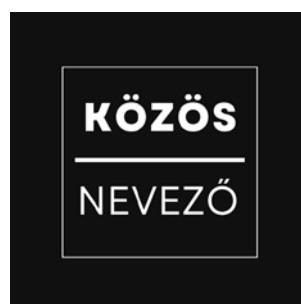
Közös nevező 11. — „Van, hogy a versnek van igaza.”

Beszélgetés Kemény István költővel a Költészet Napján

A szerepjátékokkal és a videojátékokkal tudományos keretek között is lehet foglalkozni. Miért fontosak ezek a játékok, és milyen hatásuk van a játékosokra? Ezekről a kérdésekről beszélgetnek O. Réti Zsófia, Krek Norbert és Hlavacska András.

Közös nevező 21. — Játékba kerülni

Beszélgetés a játéktudományról

NOVOTNY TIHAMÉR

Granum

Pácser László képző- és iparművész legújabb festménykiállításáról¹

Pácser László (1971) bár a Magyar Iparművészeti Főiskola bútór- és környezettervező szakán tanulva, a mesterképzőt is elvégezve belsőépítészként szerezte diplomáját 1996-ban, mégsem mondható tisztán iparművésznek, hiszen tudatosan és szenvedéllyel fest is. Fest gyermekkor óta.

Ilyen irányú érdeklődését és fejlődését kezdetben leginkább a székesfehérvári Petőfi Sándor Általános Iskola rajzkörének vezetője, M. Tóth István (1922–2006) festőművész irányította, segítette. 1988-ban a Móri Művésztelepen Pinke Miklóstól grafikát, 1989–91 között pedig a Zebegényi Nyári Alkotótáborban Aknay Jánostól plein-air festészetet tanult. Egyéni és csoportos kiállításai bizonyítják, amelyek 2012 óta éves rendszerességgel követik egymást, hogy belső igénye van a festésre. Jómagam egyszerűen úgy tekintek rá, mint aki ilyenek született: egyszerre racionálisnak és emocionálisnak; maga körül és magában rendteremtőnek, ugyanakkor érzelmes álmodozónak, érzékeny szemborbulatokkal megáldott képköltőnek, valamint a szerzett tudományok fantáziavilágában jártas, befelé forduló imádkozónak, képfilozófusnak, istenkeresőnek.

Újra és újra megnézem, „átlapozom” a művész által küldött, következetesen nem ábrázoló festményeit, világhálós csomópontjára (webnode-jára) feltett lírai absztrakt, valamint keményen és/vagy lágyan tasisztikus (az amerikai absztrakt expresszionizmus szellemét is megidéző) homogén színmezőket, tónusos színfoltokat és irányított kézmozdulatokat tartalmazó képeit, majd jelenlegi kiállításának reprodukciók által felidézett harmonikus szín- és formaérzékenységgel szerkesztett vásznait, s az ellenőrzött látvány meggyőző arról, hogy nem tévedek. De ha mégis kétely támadna bennem a vizuális élmény lelki mélységét, esztétikai értékét, szellemi, gondolati háttérét illetően, az alkotó mívesen és pontosan fogalmazott ars poeticája végképp eloszlatja tamáskodásomat. Tudniillik ez az írás egyszerre ad általános és konkrét kapaszkodókat, úgy művészetfelfogásáról, mint jelenlegi tárlatának egymással oszcilláló hármas tematikai felosztásáról. A többnyire biomorf, érzelmes és szabad geometriai alakzatokat tartalmazó, akrillal, olajjal és vegyes technikával készített festmények első terme a *vízióké*, a középső a *granumé*, a harmadik az *ég-tájaké*. Vizuálisan egymástól jól elkülöníthető, mégis egymásba rezgő, egymás fogalmi, szellemi és képi terében, minőségében élő, egymással párbeszédet folytató, kölcsönhatásban lévő, egymást meg nem tagadó, ki nem záró imaginárius világok együttese ez a három terem, amelyet valamiféle szinkretikus és szinergikus részecskenyelv tart egyben. Indoklasképp idéznem kell a művész már említett, a kiállításához kapcsolt ars poeticáját:

„A *granum* kifejezésnek több jelentése is van, *mag*, *magszem*, *szemcse*, rövidítve: gran. Szerepel úgy is, mint régi orvosi súlymérték (1 granum körülbelül 0,07 grammnak felel meg). Ha fizikai világunkra gondolok, akkor mindennek van mértéke, pl. az anyagoknak tömege, sűrűsége vagy fajsúlya. Azonban ha a szellemi világot nézzük, akkor a gondolatainknak is megvannak a fokmérői. Ha a morális oldalát vesszük, cselekedeteink lehetnek jók vagy rosszak. A művészetnek is van mércéje, pl. érzelmi telítettsége, szakralitása, popularitása vagy akár banalitása stb.

Számomra a festészetben is megtalálható a granum jelenléte – a »szemcse« mint apró alkotóelem – lehet fizikai és szellemi eredetű is. Az előbbi fogalomnál a vászonra felhordott fes-

ték sűrűségére-hígítására, míg az utóbbinál a színvilágra, a kompozíciós felépítésre, jelentés-tartalomra, narratívára gondolok.

A képzőművészet és a festészet egész életemet végigkíséri. Munkáim születése közben a belsőépítész, iparművész »énemet« háttérbe helyezve, a racionális-mérnöki attitűdömet fel-szabadítva érezhetem és átélhetem ösztönös, művészi alkotói energiáimat.

Forrásomnak tekintem a tasizmust és a távol-keleti művészet egyik ősi kifejezési formáját, a kalligráfiát. A geometrikus absztrakt irányzattal ellentétben a *biomorf-lírai absztrakt* megfogalmazást tartom alkotói irányvonalamnak. Számomra a foltszerű, élőlényt idéző, amőba alakú formák és a gesztusserű ecsetvonások a monokróm felületen egy meditációs állapotot és egy transzcendens élményt idéznek meg.

Legújabb képeim alapját a vörösréz fémes színe adja. Ez a homogén, fénylő felület és a rajta megjelenő fekete kontrasztos gesztusok a festékcsgurgatás technikájával egy új, izgalmas szituációt eredményeznek a vásznon. A festék hígításával való játék az akvarell festészeti technikájához hasonlatos finoman lágy atmoszférát eredményez.”

Ebből a leírásból vagy inkább segédletből – az interpretátor, az értelmező személy szem-szögéből nézve – a művész festészetének józan, precíz, racionális magyarázata csendül, derül ki, s nem annak belső érzelmi-hangulati, mélylélektani mozgatórugói, világszemléleti indítékai. Ez utóbbiakat maguk a festmények közvetítik, valamint az a néhány apró megjegyzés, szóbeli közlés, konkrét inspirációs forrás, hivatkozás, amelyet Pácser László látogatásomkor bocsátott rendelkezésemre. Mivel abszolút absztrakt művészetről, mondhatni, érzéki-konceptuális festészetről van szó, elsősorban a magunk érzékenységét, rezonáló-, azonosuló-, asszociálóképességét kell követnünk ahhoz, hogy – engedve a művekbe kódolt anyagi és szellemi, morális és esztétikai tartalmak megszólító erejének – a képek kommunikációs vágyára a saját kommunikációs vágyunkkal válaszoljunk.

Pácser László és önmagunk igazolásaként idézzük fel Hamvas Bélának a 20. századi magyar művészet sajátosságait kutató, feltételezésünk szerint ma is érvényes sorait: „Az ember és a kép egymás felé irányított kölcsönös szenvedélyben élnek (nostalgie réciproque). A kép megszólítja az embert, és dialógusra fogja. Aki a megszólítást nem érti, vagy aki erre nincs hangolva, aki hűvös marad, az játékon kívül áll, az eleve ki van zárva, ez az eleve vesztes, aki nem számít. Aki azonban dialogikusan éber, az a megszólítást meghallja és válaszol. A kép és az ember között dialógusviszony keletkezik. Ami a képben megnyilatkozik, az az önazonosulási összenvedély, amely minden közösség alapja. [...] A nagy mű az ember legyőzhetetlen kommunikációs szenvedélyének megnyilatkozása, és azért készült, hogy a némákat megszólaltassa. [...] A magyar festészet rendkívüli jelentősége [...], [hogy] nálunk a »tremendum« [»a megborzongató magasabb hatalom jelenléte«] megalkotásáról van szó, sokkal inkább, mint a jelenkortudatról. [...] [Mert a legjobbaink képein] az a bizonyos kínzó szellemigény nem egyéb, mint az igazságkeresés vagy a társkeresés, a dialóguséhség, emberkeresés, közösségkeresés, az azonosulási összenvedély megnyilatkozása.”² Meggyőződésem, hogy Pácser László leginkább a lélek belső rezdüléseit követő, a psziché formáit, színeit, gesztusait kutató, a pszichikum transzcendenciával, divinációval kapcsolatos képzeletit, imaginációit kereső, azokat harmonogramszerűen megörökítő hiper- és szuperérzékenységű meditációs festményeihez ilyesféle út vezet.

És most nézzük a kiállított műveket!

Az első terem biomorf víziói – konkrétan a *Metamorfózis*, a *Ragyogás*, a *Melankólia*, a *Déli-báb*, a *Sötét anyag*, az *Esszencia*, a *Déli-báb I.*, a *Horizont I.* című képek látomásai – a fizikai világ szellemi-lelki tartalmakat hordozó állapotait közvetítik felénk egy olyasféle kompozíciós felosztásban, amely Mark Rothko (1903–1970) transzcendencia-képeit megidézve, a mágneses terek és energiarezgések által modellezhető granumszerű nano-univerzumot jelképesen fenti és lenti szférára osztja fel. Tudniillik amikor az ember egy ilyen kép elé áll, egyszerre érzi magát a föld-ég-gömb profán és szakrális teremtményének.

Miklósi Gábor írja Rothko festményeivel kapcsolatban, hogy „függőleges téglalapjai valójában átjárók egy olyan világba, ahol az ember hirtelen egyedül marad, és rászakad a létezése összes kínja és öröme, ahol nem tud hazudni magának, ahol megélheti a poklot és a mennyországot, akár egyszerre”.³

Pácser László meditációs képei valami hasonló funkciót képviselnek. Közülük talán egyetlenegy tartható kivételnek, de ez sem a transzcendenciára utaló végeredmény, hanem a valóságból fakadó inspirációs forrás tekintetében. Tudniillik a *Ragyogás* című lírai absztrakt festmény kiváltó oka egy vonaton történő utazás fény-árnyék, kint és bent, egy helyben állás és haladás tárgyias, mondhatnánk, fizikai élményéből született meg.

Hegyí Damján jegyzi meg ugyancsak Rothkóval kapcsolatban, hogy ő „egy későn érkezett misztikus. Az ember, ha rá van hangolódva, képein keresztül képes olyan mélységekig elérni, amihez csak a vallási élmények hasonlíthatók.”⁴

Maga Rothko jelenti ki: „Nem érdekel a színeknek és a formáknak vagy bármi másnak a viszonya. Engem kizárólag az alapvető emberi érzelmek kifejezése foglalkoztat. A tragédia, az eksztázis, a végzet satöbbi. A tény, hogy olyan sok ember kiborul és sírva fakad, amikor szembeülnék a képeimmel, azt bizonyítja, képes vagyok kommunikálni feléjük ezeket az alapvető emberi emóciókat... Az emberek, akik sírnak a képeim előtt, ugyanazt a vallásos élményt tapasztalják meg, amit én magam is a kép festésekor.”⁵

Bár itt a méretek jóval kisebbek, úgy érzem, ezek a vélemények Pácser László képeire is igazak, és nem csak erre a ciklusára.

Az átjáró, egyúttal a belépő résznek a réz- vagy bronzvörös, azaz vörös árnyalatú, sárgásbarnás alapozású, misztikus fémszíneire, mondhatni, a derengő fényű, alig érzékelhetően porózus elosztású imaginárius tereire s az azokon halvány-fekete szemcsézettségben megjelenő lehetfinom lágyságú gesztusok – belső erőterek irányította – természetére illik legjobban a *granum* kifejezés. Tömör beszédű, haiku természetű titkai, rejtélyes leképezései, nanoléptékű harmonogramjai ezek a meditációs képek a lélek misztikus ragyogású alig rezdüléseinek (*Arcanum I–II.*; *Granum I–IV.*; *Vonzás*; *Ashikaga*; *Haiku*).

Közülük az egyik, egy mélyen filozofikus, fekete keretezésű tondó, nevezetesen a *Memento mori* jelölésű kör alakú festmény-kollázs – amelynek formája és ezüstösen rezgő, fodrozódó, plasztikusan festett vízfelülete együttesen utal a képzeletünkben élő Holdra és annak valós tükörképére, a benne ülő két rézvörös kocka kormos árnyékban feloldódó egyik éle pedig (az előbbiekkal összhatásban) az elmúlásra – már átvezet bennünket a harmadik terem ég-tájai közé.

Ennek a helyiségnek a vízszintesen strukturált, ködösen derengő, mégis élénk színskultúrájú, szfumátós és transzparens természetű, akvarell finomságú, egyszerre atmoszferikus és fluid tulajdonságú képei egyrészt megidézék a vízben elmerülő *Ophelia* tragikus sorsú, egyben sejtelmessé váló alakját (*Ophelia I–II.*), másrészt Leonardo *Angyali üdvözlétének*, *Mona Lisájának*, valamint *Madonna*-festményeinek levegőperspektívában felderengő, elillanó párás hegyeit és szikláit (*Ég-Táj I–II.*; *Pilinszky emlékére I–II.*). Harmadrészt – ugyanitt – közel hozzák számunkra Pilinszky János eszkatologikus *Apokrifjének* lírai absztrakt látomássá szublimált sorait is: „És könny helyett az arcokon a ráncok, / csorog alá, csorog az üres árok”⁶ (*Pilinszky emlékére I.*).

A másik hommage mű által pedig (*Pilinszky emlékére II.*) megteremtődik bennünk a lelki kényszer, hogy előkeressük a költő az *Imádságért* ihletésű esszéjének nemkülönben eszkatologikus és víziószerű mondatait: „Add, Istenem, hogy a világ kisimuljon és elcsendesedjen bennem és mindenki benn. Hogy az éjszaka csöndjében asztalodhoz ülhessek, ahhoz az asztalhoz, ami mellől senki se hiányozhat. Ahhoz az asztalhoz, hol a Nappal és a csillagokkal együtt a hétköznapok is kialszanak, s egyedül a te békéd világít. Igen, hogy helyet foglalhassak már most egy rövid időre annál az eljövendő asztalnál, amit egy öröklétre megígértél, s aminek egyedül a te békéd a lámpása, eledele és terítéke. Add meg előlegként azt a csendet, azt az asztalt, ahol minden civódás, félreértés és megkülönböztetés megszűnik végre, ahol mindenki

helyet kap, a maga helyét, s a legkisebb féltékenység is leveti csúf álarcát, s színét veszve elpárolog. Nevez meg valódi nevünkön, mivel valamennyien szenvedünk attól, hogy álneven élünk, telve álnoksággal, amit magunk fabrikáltunk, mivel jobbnak, különbnek, állhatatosabbnak és áldozatkészebbnek kívántunk látszani másoknál. Valódi neve csak keveseknek van itt a földön. Kivétel alig.”⁷

Ebben a teremben a címek ugyan meglepően konkrétak, a vásznak mégis feloldódnak az *ég-tájak* gyűjtőfogalmának színtónusokban és képzettársításokban gazdag, varázslatos absztrakciójában. Már Leonardo felhívta a figyelmet arra *A festészetéről* szóló írásában, hogy milyen ösztönzőleg hat a művészre, ha „mindenféle foltokkal tarkított falakat vagy különféle keveredésű köveket” lát: „Állj meg néha, és nézd meg a falak foltjait, vagy nézz bele a hamvadó tűzbe, föl a felhőkbe vagy le az iszapba s más hasonló helyekre; ha ezeket jól megfigyeled, a legcsodálatosabb leleményekre jutsz, amelyek a festő szellemét új invenciókkal töltik meg”⁸ – jegyzi fel az örök életű reneszánsz mester.

Pácsr László hommage képeinél azonban a fordítottját látjuk a fentebb jelzetteknek. Tudniillik addig forgatja, mozgatja, irányítja ezen festményeinek képlékeny színekkel ösztönzött felületeit, amíg meg nem látja bennük a képzettársítható biomorf és/vagy tájmotívumokat. Ezzel a fogással azonban nem merül ki technikai tárháza! Azok a szfumátósan elvont tájasszociációk ugyanis, amelyek egyébként a transzparens térben mindig végtelenül távoli helyzeteket sejtetnek, s amelyeket egy bizonyos ritmikusan tagoló vízszintes „rongyszőnyegéssel”, mondhatni, filmcsíkszerű szelvényezettséggel, időbeli eseménnyé is változtat az alkotó, egyértelmű tér-idő szövetté alakítják az absztrakt képtörténeteket. Sőt, a művész azokkal a zárvány- és/vagy lencseszerűen beúszó világító ovális színformákkal – amelyek lehetnek akár galaxis-motívumok is – valóságos színuniverzumokká, olyan világegyetemekké, multiverzum-képzetekké varázsolja a szóban forgó tér-idő együttállásokat, amelyek előtt átmelegedve és magunkba szállva talán imádkoznunk volna érdemes... Igen. Esetleg újfent Pilinszky János szavaival! Uram, „add, hogy sose kívánjak »színen lenni«. A világnak amúgy is kötelező olvasmánya a »zűrzavar kézikönyve«. Ha lehet, ragaszd össze lapjait, megérték a csirizre.”⁹

JEGYZETEK

¹ Pelikán Galéria, Székesfehérvár, 2025. január 24 – február 21.

² HAMVAS Béla, KEMÉNY Katalin, *Forradalom a művészetben – Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon*, Pan-nónia Könyvek, második, javított kiadás (első kiadás: 1947, Misztófalusi), 1989, 32–33.

³ *Ez neked festmény?*, https://index.hu/kultur/2019/04/13/mark_rothko_kunsthistoriches_museum_becs/

⁴ *Magunkba, keresztül a festékfolton – Mark Rothko festészete*, <https://f21.hu/kepzomuveszet/mark-rothko-festeszete/>

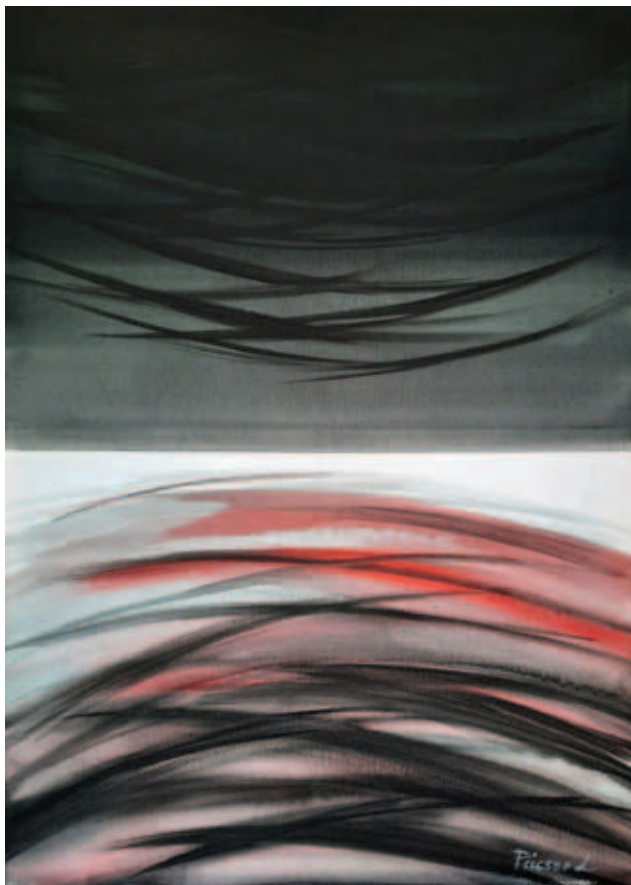
⁵ Edward LUCIE-SMITH, *XX. századi művészek élete*, Glória, 2000, 244.

⁶ http://mek.oszk.hu/01000/01016/01016.htm#h3_45

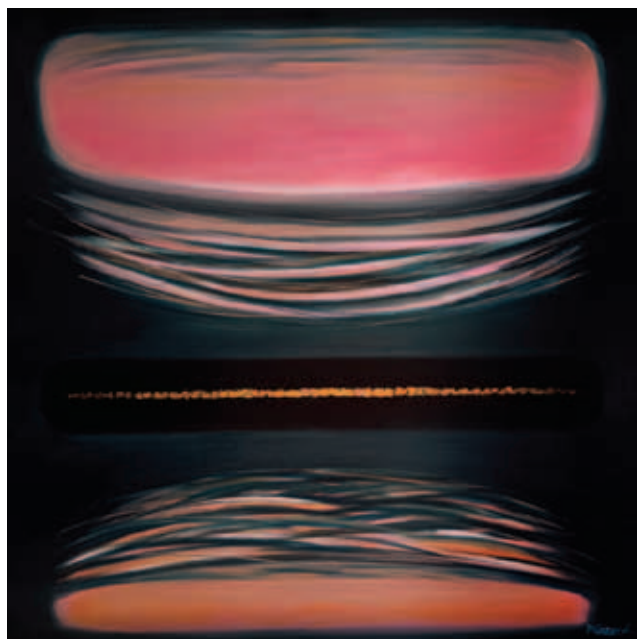
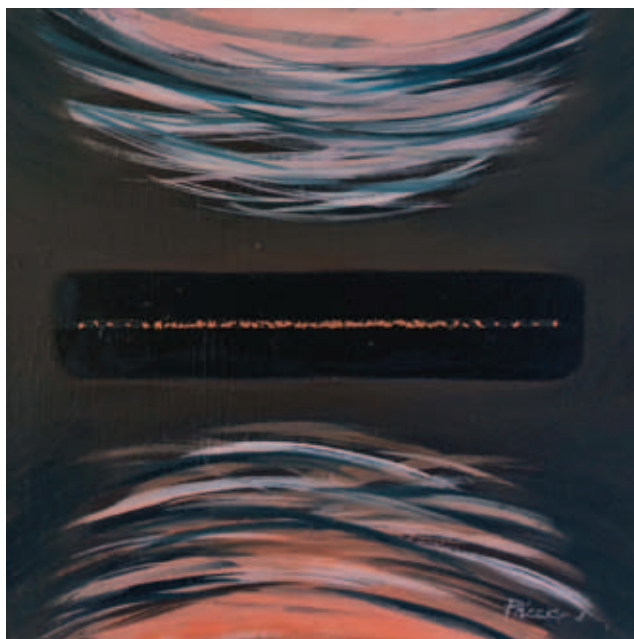
⁷ Új Ember, 1979. október 7., https://szepi.hu/irodalom/vallas/tima/tima_544.html

⁸ Walter ISAACSON, *Leonardo da Vinci – A zseni közléről*, Helikon, 2018, 348–349.

⁹ *Imádságért*, i. m.

PÁCSER LÁSZLÓ, Délibáb I-II., (2x) 2021, akril, vászon, 70x50 cm

PÁCSER LÁSZLÓ, Sötét anyag, 2023, olaj, vászon, 30x30 cm; Sötét anyag, 2024, olaj, vászon, 100x100 cm

PÁCSER LÁSZLÓ, Melankólia, 2023, olaj, vászon, 50x40 cm

PÁCSER LÁSZLÓ, Metamorfózis, 2019, olaj, vászon, 150x100 cm

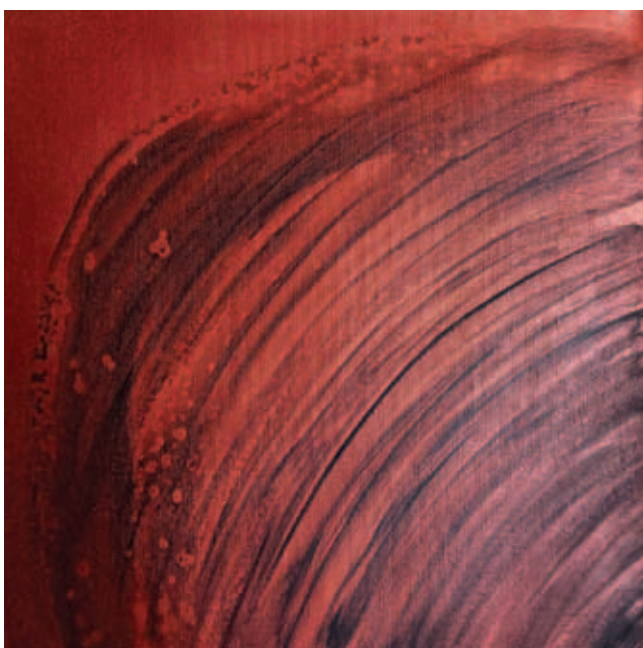
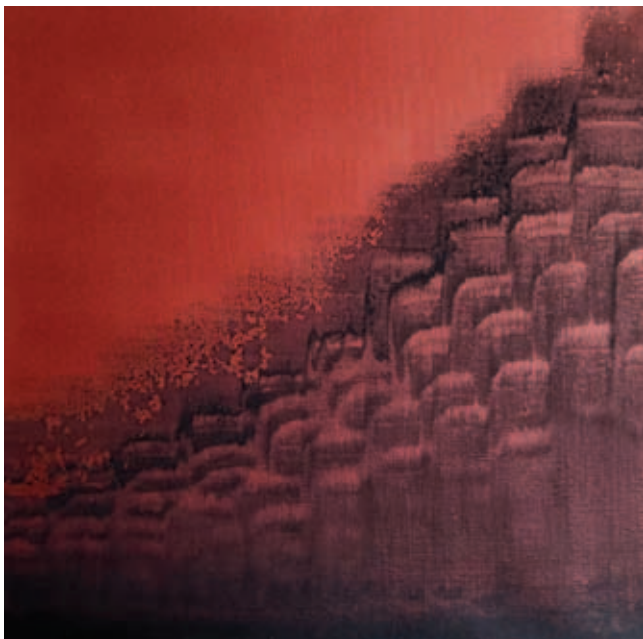
PÁCSER LÁSZLÓ, Ragyogás, 2023, olaj, vászon, 150x100 cm

PÁCSER LÁSZLÓ, Esszencia, 2019, akril, vászon, 150x100 cm

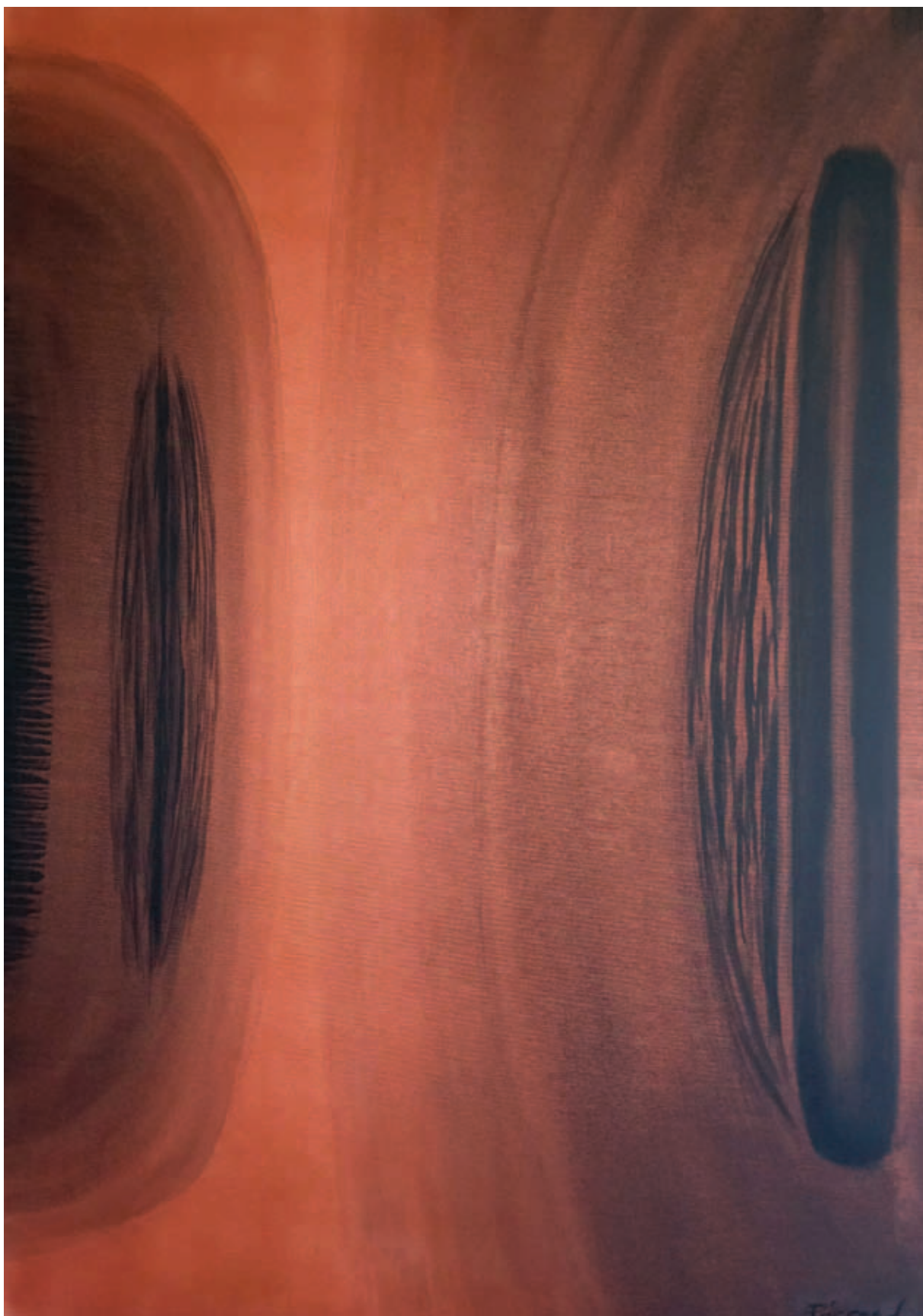
PÁCSER LÁSZLÓ, Vonzás, 2024, akril, vászon, 60x50 cm

**PÁCSÉR LÁSZLÓ, Granum I–III., (3x) 2024, akril, vászon, 30x30 cm;
Granum IV., 2024, akril, vászon, 40x40 cm**

PÁCSER LÁSZLÓ, Memento mori, 2025, vegyes technika, átmérő: 40 cm

PÁCSER LÁSZLÓ, Arcanum I., 2025, akril, vászon, 100x70 cm

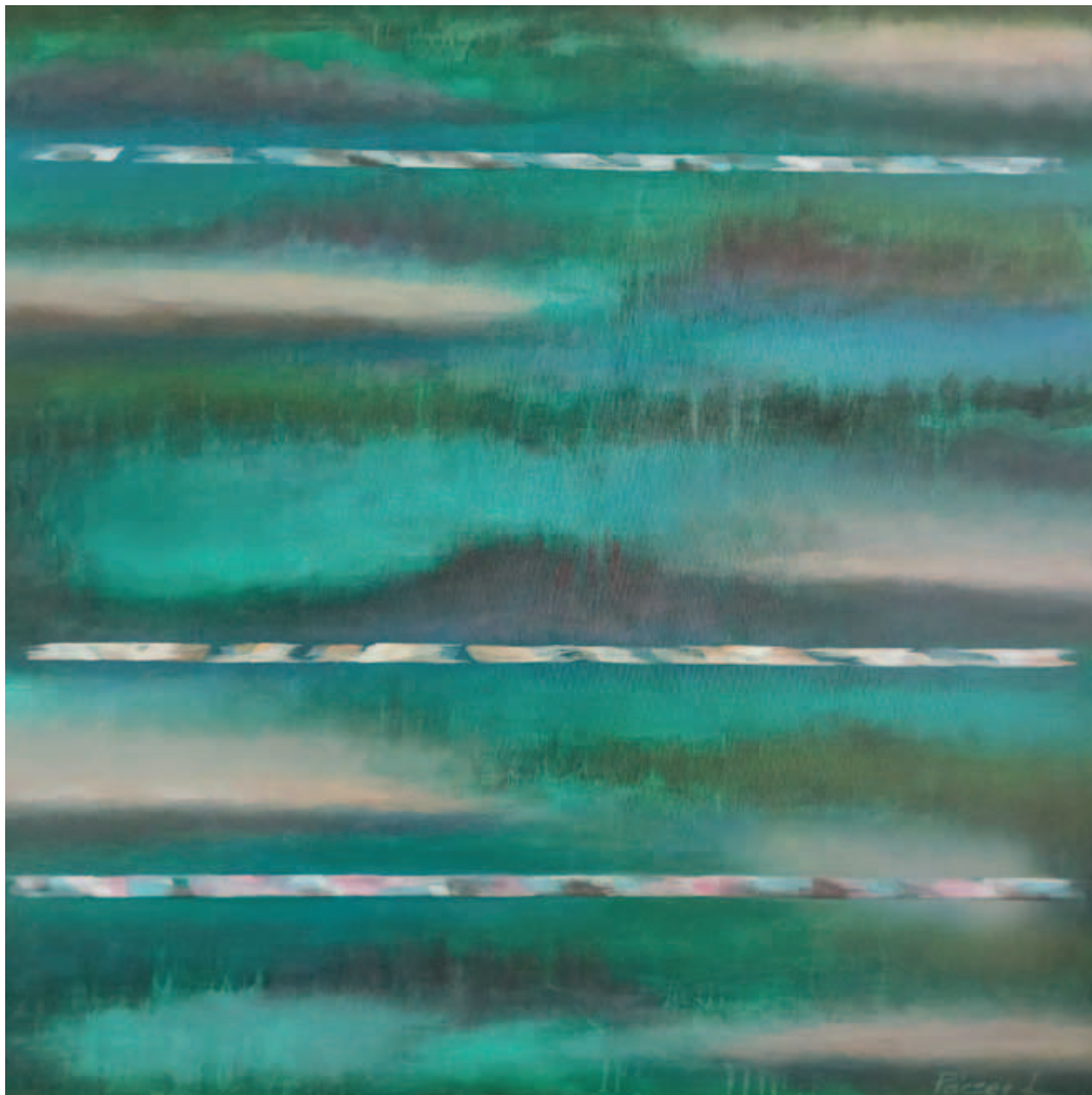

PÁCSER LÁSZLÓ, Arcanum II., 2025, akril, vászon, 100x70 cm

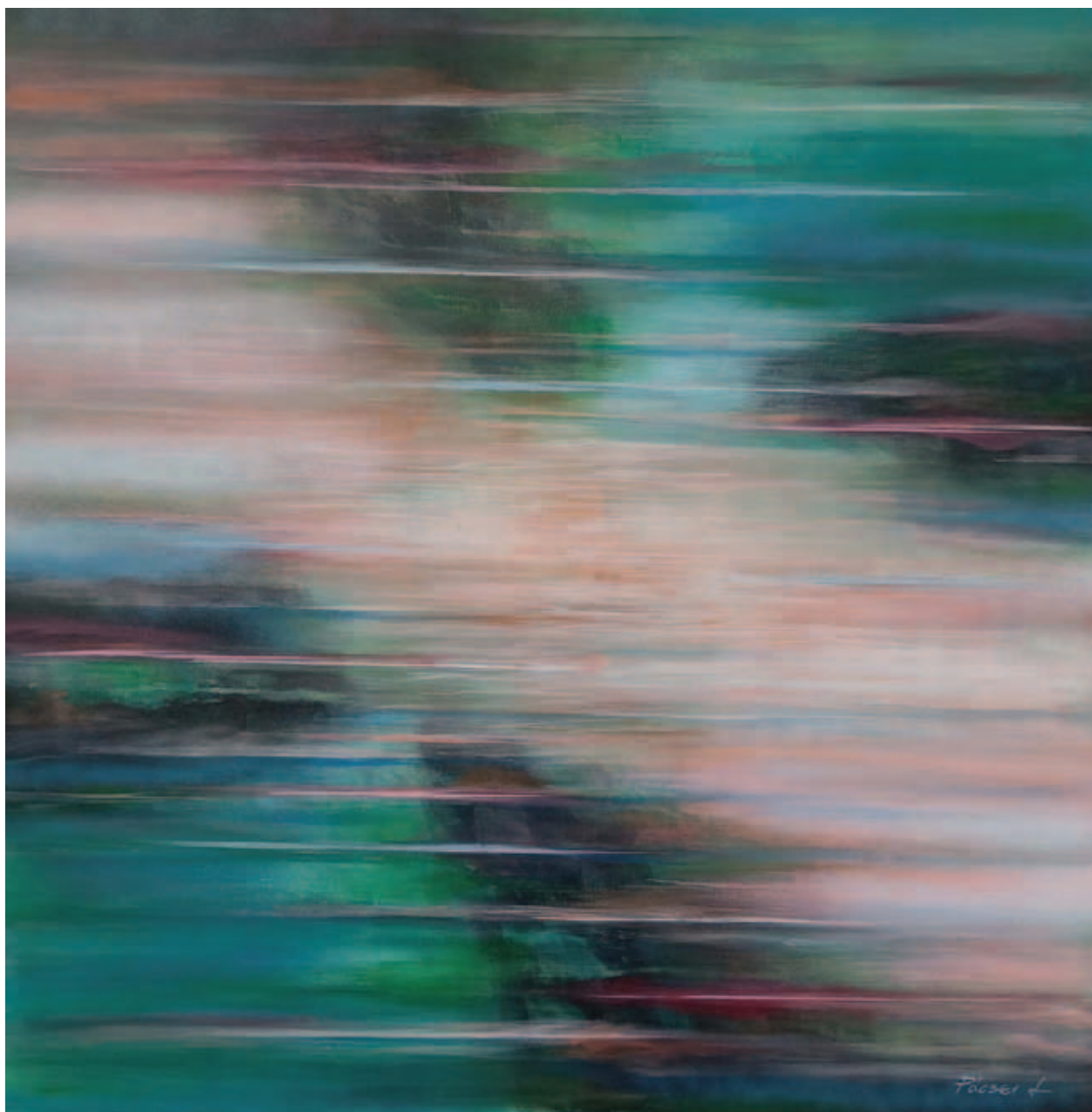
PÁCSÉR LÁSZLÓ, Haiku, 2025, akril, vászon, 60x30 cm

PÁCSER LÁSZLÓ, Ég-Táj I., 2024, akril, vászon, 80x80 cm

PÁCSER LÁSZLÓ, Ég-Táj II., 2024, akril, vászon, 80x80 cm

PÁCSER LÁSZLÓ, Ophelia I., 2024, akril, vászon, 100x100 cm

PÁCSER LÁSZLÓ, Ophelia II., 2024, akril, vászon, 100x100 cm

FRIED ISTVÁN

Márai százhuszonöt éves születésnapjára

(1900. április 11 – 1989. február 21.)

A 20. század beköszöntével egyidős, 1900-ban született Márai Sándor több szempontból enigmatikus és emblemikus figurája reménykedő, csalódó, téveszméktől fertőzött és téveszmék ellenében a szellemi ellenállást, az írástudók kritikai attitűdjét felvonultató századának. Közép-Európa akkoriban, 1900-ban ugyan egy multinacionális, soknyelvű, többkultúrájú birodalom példáját, a boldog békeidők illúzióját igyekezett felmutatni az újabb háborúkra készülődő Európának, soknyelvű városait, a kultúraátszövődöttségek többszólamúságát nacionalizmusok harsogták túl, és később azt, ami Márai írásművészetében létrejött, különféle hivatalosságok gyanús szemmel tekintették. Kiábrándulván a világháborúba futó apai világból, Márai egészen fiatalon „zendült”, szélsőbaloldali kalandba vetette magát (18-19 éves volt, és néhány hónapig tartott), de az 1920-as évek végére már a kultúrateremtő polgár elbeszélőjévé vált, a polgári életformának, a jog és a szabadság eszméjének, az antik és a zsidó-keresztény hagyományok továbbgondolásának lehetőségeit kereste; s miközben az 1920-as esztendőktől német, magyar és csehországi német (Frankfurter Zeitung, Prager Tagblatt, Újság, Pesti Hírlap) lapoknak németországi, majd párizsi tudósítója lett, kereste a prózai megszólalás új formáit, azokat az idő- és téralakzatokat, amelyeknek magyar változatával felelhet az általa oly nagyra tartott Thomas Mann, Virginia Woolf és Proust művei felől érkező kihívásokra. S miközben 1920–21-ben elragadta az expresszionizmus forgószele (Gottfried Bennt fordított), tájékozódott Franz Kafka műveinek irányába, első magyar fordítójaként szerzett érdemeket. Az 1930-as esztendőknél mérte föl elbeszéléseiben, regényeiben, mennyire tud megfelelni annak az igénynek, amely a polgárság megjelenítését sürgette a magyar irodalomban. Thomas Mann, Martin du Gard és John Galsworthy családregényeivel szemben régi-új formára lelt. Az 1934–35-ben kiadott *Egy polgár vallomásai* Augustinus és Rousseau felé mutat címében, tartalmában azonban az első kötet szociografikus családrajza az Osztrák–Magyar Monarchiában széttelepülő családról számol be, amelyben kevesen vállalják, töltik be a hagyományos értett polgár szerepét, noha Márainak a nagyapákra is visszatekintő története a polgárosulás magyar regényét adja. A második kötet azonban az íróvá növekedés Bildungsromanja (nevelődési regénye), az 1919 és 1928 között Leipzigban, Frankfurtban, Berlinben, majd Párizsban töltött esztendő a tanulmányútnak álcázott emigráns létezés és az írással, a művészetrel, egy nem közép-európai létezéssel való ismerkedés esztendei. Márai újságcikkeiben figyelemmel kíséri az európai politikai helyzet többnyire kedvezőtlen változásait, az „írástudók árulásának” éveit, s azt, hogy a klasszikus polgári létezés alapjai megrendülnek, különféle szélsőséges ideológiák kényszerítik rá a totalitarizmust Európára. Márai már az 1920-as esztendőknél európai polgárnak is hiszi magát, aki az egyetemessé mélyülő válságot nemcsak a gazdasági világválságban, a politikai krízisszituációkban, a művészet és a tudomány hatástörténetének gyengülésében véli fölfedezni, hanem az emberi kapcsolatok torzulásában, a végzetes félreértések történeté válásában, a személyiség önbecsapásában és önfeladásában is. Márai Sándor kortársa volt Freud-

nak, akiről megrendítő esszét írt, diagnózisát elfogadta, terápiájában kételkedett, stílisművészként azonban számon tartotta. Azt tudatosította magának, hogy a századforduló Bécsé, Budapestje, Prágája (Freud, Kafka, a bécsi és a budapesti modernség a filozófiában, a képzőművészetben és a zenében) nemcsak a „menthetetlen énre” kérdezett, hanem a nyelvválságot is tudatosította. Márai Bécshez fűződő kapcsolataiban nemcsak ott élő rokonsága meghatározó, hanem Hofmannsthal, Schnitzler, Altenberg olvasása, értelmezése is. Az 1930-as esztendő regényeiben alakítja ki azt a formát, amely mintegy tíz esztendőn át sikeresen képviseli és a „krizeológiával” (válságtudomány) rokonítja a regénytípust. Márai e regényekben sietősen, bár terjedelmesen vázol föl egy szituációt, majd összpontosítja a „kibeszélés”, a „nyomozás”, a „titokfejtés” historikumát egy többnyire éjszakai dialógusra, átadván szereplőinek a beszéd, az elbeszélés jogát, az elbeszélő ritkán avatkozik be, egy-egy gondolatjel közé tett mondattal inkább a nem verbális kommunikációt, a beszélő testhelyzetének változását jelzi, s ezzel idegenít el a szereplőknek nemegyszer operába illő áriázásától. A *Vendégjáték Bolzanóban* három főszereplője a saját maga bizonyosságra vágyásáról tesz tanúságot, Párma grófja önmagától is távolabbra kerülve értelmez egy néhány szavas levelet, Francesca és Giacomo jelmezükkel nemi identitásukat kérdőjelezi meg a karneváli éjszakában, s mindegyik mást akar, de legfőképpen önmaga fölmentését, önmagára találást. Casanova játszani szeretne, de Francesca keresztülrát rajta, s ő lesz a játék irányítója, míg a regény hahotába fullad, a Casanova levelét író lerontja nevetésével a karneváli éjszaka pátoszá, komédiába fullasztja az írói ambíciókat dédelgető szoknyavadász kalandfelfogását. A *gyertyák csonkig égnek* olyaténképpen Monarchia-regény, hogy mintegy visszhangozza a széttört-ség, a darabokra hullás nyelvi fölismeréseit, Hofmannsthal, Rilke és Ady Endre („Minden Egész eltört”) „élményét”, miszerint a nyelvválság lehetetlenné teszi nem csupán a megértést, hanem kifejeződése a bomlásnak: a Monarchiáénak, a szerelemének, a barátságának. Emellett történetek hullnak a homályba, a női főszereplő, Krisztina naplójának megsemmisülésével nem pusztán a titok nem lepleződik le, hanem a történet női olvasata semmisül meg; ha a két férfi egymással, de kevéssé a világgal megbékélten válik el egymástól, a hiány megmarad, a kifejezhetetlen, a megnevezhetetlen szenvedély aposztrofáltatik úgy, mint amely értelmet adott életüknek. Az *Eszter hagyatéka* is ebbe a sorba illik, nem csak ami a regény külső formáját illeti. A visszaemlékezés eleve egy nézőpontúvá teszi a történetet, amely a már említett félreértések, tévedések, tévesztések narrációja. Eszter tudatosan, higgadtan elemzi, minden részletre kiterjedően mutatja meg, miként csúszott félre nemcsak az ő élete, hanem szinte mindenkié a környezetében. A látszólag igénytelen szerelmi történetben (váratlan fordulatokat hozó szerelmi háromszög) alaptípusok vonulnak föl, a nagyhangú, bohém, megbízhatatlan, a jóra való restségben elmarasztalható férfi, a számító, vélt vagy valós érdekeiért, remélt boldogságáért csalni kész asszony – és Eszter, aki csak arra vágyik, hogy tudatosan alakítsa életét. Áldozó és áldozat egy személyben, aki rádöbben arra, hogy megcsalták, becsapták, de a történet kezdetekor már mindez a múlté, nem akar és nem tud változtatni. Áldozat, mert lemond szerény jólétéről, átengedi az erőszakos férfinak, amit követel tőle, a maradék vagyont, házat, noha a kapcsolat egykori megszakadásában nem vétkes, legfeljebb könnyen hagyta magát eltéríteni, minthogy nem kapta meg az igazoló, bizonyító leveleket. Megingott biztonságérzete a végképpen elszalasztott lehetőségekben a tévedés-tévesztést érzékeli, visszaemlékezésében nem menti föl magát, nem érzelg, pontosan írja le, hogyan, miért engedett annak, hogy kisémmizzék. Valójában

a diadalmas férfi sem érezhet maradéktalan kielégülést, azt látszik sugallni, hogy az ő élete is félrecsúszott; hogy nem teljesedhetett ki, abban az Eszterhez fűződő kapcsolatnak igen jelentékeny része van, sőt, talán Eszter menthette volna meg jobbik énjét (hogy ez milyen mértékben önállítatás, aligha kideríthető). A regény éppen azzal válik ki a hasonló művek közül, hogy egyfelől még a visszaemlékező Eszter sem ítélkezik, valójában azért szolgáltatja ki magát, mert megmozdul benne a sejtés, hogy a kapcsolat realizálódása talán megváltoztatta volna a férfit, másfelől azonban ott a kérérlhetetlen bizonyosság: a múltat nem lehet újra-élni, újjá-élni pedig végképp nem. S ha nincsenek is az emberi sorsok determinálva, a „mi lett volna, ha” kérdésre legfeljebb spekulatív válaszok adhatók. Semmi sem igazolja a férfi önmentegőzését, még a hivatkozott levél sem, ugyanakkor mégsem lehet teljesen kizárni ennek az önmentegőzésnek „igazságát”. Ilyen módon Eszter dönthet önmaga védelme mellett, s kiadja a követelőző férfi, család útját, s dönthet a lemondás mellett, amely talán következetesebb folytatása addigi – nem túlságosan boldog – életének. Kurtán utalnék vissza a polgárinak mondott értékrend válságára, az általános elbizonytalanodásra, az események közötti választások olykori esetlegességére. Márai, aki az 1930-as esztendő közepére befutott író lett (az *Eszter hagyatéka* magyarul először 1939-ben jelent meg, spanyolul 1999-ben, németül és olaszul ugyanabban az évben, azután még számos kiadásban), e sikerrel párhuzamosan szólaltatta meg kételeyeit: mennyire ismerhető meg egy ember, létezhetnek-e egyértelműen jó döntések, az értés, megértés miféle akadályokba ütközik? Akaratgyengesség, manipulációs nagyhangúság egyszerre: a karikatúra és a tetté válni képtelen szóáradat orosz szerzőkre, például Csehovra emlékeztethet.

Márai a magyar kritikától korán megkapta a „polgári” jelzőt; csakhogy senki nem világitotta át úgy, olyan kegyetlenül „osztályát”, mint éppen a par excellence polgári író. Az igazi városok természetének igyekezett utánajárni, s igazi várost nem a fővárosokban fedezett föl, hanem Brüggében, Firenzében, szülővárosában, Kassában, azokban, amelyekben népek kollektív munkájában sikerült létrehozni egy gótikus katedrális, és amelyekben egy Buddenbrook-típusú, alkotó, a kultúrát teremtő és a kultúra lényegéről vitatkozó személyiségek a társas együttlét humanista formáit valósítják meg, a civilizációs külső forma és a kultúra itt nem zárja ki a másikat. Márai erős individualizmusa kitűnően megfér Európa-tudatával, már az 1950-es esztendőkből híve lesz egy szabad, önkéntesen társult államokból összeszövetkezett Európának. Minderről azonban már nem otthon írhatott. 1943/44-ben még megjelentek könyvei, írhatott újságot, de titokban naplóba kezdett, s ez a naplórész lett élete fő foglalatossága, egészen haláláig. A polgári író nem fogadta be, „marxista” kritikával, kitesztással minősítette az 1945 után fokozatosan berendezkedő hatalom. Márai 1946/47-es európai (svájci, itáliai, franciaországi) utazásai során érezte, hogy nem pusztán a régi formák törtek össze, Európa nem folytathatja ott, ahol a világháború előtt abbahagyta, *Európa elrablása* címet adta az író útirajzának. Nem voltak illúziói, de 1948 után egy svájci meghívásnak eleget téve az emigráncsorsot választotta. A 48 évesen életét újratekintő író tömören úgy indokolta, miért távozott a diktatúra Magyarországból, hogy számára a szabad szólás, a szabad közlés mellett tiltva volt a szabad *hallgatás* joga is. Az emigrációval távozott olvasóitól, így folytatta 1945-ben megjelent első naplókötetét. Életében a naplójegyzetek erős válogatással jelentek meg – ennek részben anyagi okai voltak. Márai azonban az emigráns író jól ismert típusainak számát nemcsak eggyel gyarapította, hanem kialakított egy különös naplóformát, itt ritkán prózaversekre emlékeztető bejegyzések mellett számot

ad berendezkedni vágyásáról, miként szervezheti meg szinte olvasók nélkül írói életét. Tudósít olvasmányairól, amelyek (minthogy jól tudott németül, franciául, megtanult angolul, egy keveset olaszul) bejárják a kortárs világirodalom néhány jelentős szegmensét, regény- és színdarabterveiről, hangjátékairól, televíziós játékaikról: *A gyertyák csonkig égnek* televíziós változatát németek és angolok nézhették, részt vett a Szabad Európa Rádió magyar adásaiban, irodalmi leveleiben a kritika tárgyává tette a dogmatikus-sematikus irodalmat, s a hagyományértelmezés korszerűbb módjaira figyelmeztetett. Naplóból néhány kötet már németül is megjelent: az évekre tagolt jegyzetek kor- és kórképek, egy helyét kereső emigráns, egy szerepét kereső Európa és egy olvasóit, a megszólalás lehetőségeit kereső irodalom története bomlik ki előttünk. Az 1945–48 közötti magyar világ drámai krónikája a *Föld, föld...*, az emigráció regénye pedig a *San Gennaro vére*. Az emigrációs regényekre jellemző, hogy a főhős sosem jelenik meg, csupán emlegetik, s ki tudja, mennyire hiteles a kép, amit adnak róla. *Béke Ithakában* című regénye kissé válasz Joyce *Ulysses*ére. Ulysses sem jelenik meg, csupán a feleség, Pénélopé, a fia, Telemachosz, Kirkétől született fia, gyilkosa, Telegonosz mondják el, amit tudnak róla, amit hallottak róla (az *Odysseia* más szereplőitől). A mítosztól a logoszig vezet az örök vándor útja, aki (Dante óta tudjuk) nem tud megnyugodni Ithakában, a róla mesélők az isteni és az emberi világ között kiigazodni szerető hőst vélik felfedezni, de beszámolójuk végén bevallják, valójában milyen volt, nem tudhatják, mert az egyik csak a felesége, a másik csak a fia, a harmadik csak a gyilkosa volt. Ebben a regényben fogalmazódik meg (Thomas Mann nyomán) az egyik elbeszélő tapasztalata: a fenségest át kell szőnie az iróniának, másképp nem szólaltatható meg a fenséges sem. Ez a tapasztalat nem egy naplórészlet sajátja, időnként Márai önmagát sem kíméli. Személyiségvesztéstől tart: a *San Gennaro vére*ben beszélteti el emigráns szereplőivel, hogy ragaszkodnak a nevükön található mellékjelekhez, amelyek idegenek a nyugati tisztviselőnek. De hozzáteszi, az egyes emigránsoknak, aszerint, mely közép-európai nemzethez tartoznak, más-más mellékjelek vannak. Maga majd az Egyesült Államokban tapasztalja, amikor névjegyet akar készíttetni, hogy ha nem ügyel rá, nevéből lekopik az ékezet. Itáliában, az Egyesült Államokban, majd ismét Itáliában és végül az Egyesült Államokban élt, 1989-ben bekövetkezett haláláig egyetlen (politikai) emigráns-csoporttal sem vállalt közösséget. Naplójában Dantéra hivatkozik, önmagából önmagának csinált pártot, aki szenvedélyesen, de illúziók nélkül szemlélte a globalizálódó világot, értékelve a hétköznapi élet kényelmesebbé válását, tudomásul véve az emberi kapcsolatok kiüresedését. Naplóból kitűnik, rokonszenvvel kísérte az európai jóléti államok erőfeszítését a társadalmi béke és kiegyenlítődség érdekében, az európai kultúra- és sorsközösség tudatosításának előremozdítását sürgette. A magyar irodalom esélyeit szkeptikusan latolgatta; meglehetősen paradox a szituáció, halála után lett az európai irodalmi élet tényezője, elsőnek az olaszoknál, majd a németeknél, lengyeleknél stb. Márai előbb a közép-európai polgárság lehetőségeit tette mérlegre, az emberi szabadságjogok harcát osztályát vallotta magáénak, miközben – az európai krizeológiától, Spenglertől, Ortega y Gasset-től érintetten – egy életelv, egy életforma, egy kultúra fenyegetettségét diagnosztizálta. Emigránsként az írói helytállásra hozott példát, a polgári ethosz nem pusztán a múlt értékeinek őrzésében, hanem az életelvek korszerűsíthetőségének reményében fogalmazódott meg. A szellemi ellenállás mindenféle totális állameszme ellen vezérelte, a regényeiben olvasható válságtörténetek nála a korszakforduló jelződései. Látszólag hagyományos történeteket vetett papírra, de ezek mögött szenvedélyesen izzó kamaradarabok,

szűk térbe és időkeretbe foglalt elemzések rejtőznek. A kaland, a titok: ezek Márai kulcsszavai. Miközben nem kaland- és titokregényeket írt. A befelé, a tudat mélyére vezető rejtélyes útra hívja olvasóit. Az *Eszter hagyatékának* fő konfliktusa a külsőleges, a látszatszerű és a titkolt, tudati között zajlik. A szereplők zavartan révedeznek a látható és a nem látható határán. Döntéshelyzetbe Eszter kerül, a történetet annak elszenvetője írja meg. A polgári létezés tartalma eltorzult. Az értékőrző védtelen maradt. Az 1939-et követő közép-európai történelem beteljesítette Márai sejtéseit.

JEGYZET

2013-ban jelent meg szlovén nyelven Márai Sándor *Eszter hagyaték*a című regénye Jože Hradil avatott fordításában Ljubljanában: *Esterina zapuščina*, Modrijan, Ljubljana, 2013. A kötethez *Zapuščina Sándorja Máraiija* címmel utószót írtam, mely eddig nem jelent meg magyarul. Írásom a Márairól keveset tudó szlovén olvasókat kísérelte meg tájékoztatni az Európa-szerte már népszerűvé lett szerzőről. Egyben annak próbája is volt, miként lehetséges szólni a magyar irodalomról a külföldi, idegen nyelvű-iskolázottságú közönséghez.

PÁCSER LÁSZLÓ, Horizont, 2018, olaj, vászon, 120x100 cm

KOVÁCS ISTVÁN

A IV. c. továbbírt balladája

A könyvnelküli!
Igen, a könyvnelküli,
amit Perényi tanár úr
a II. Rákóczi Ferenc
Gimnáziumban
bármikor számonkérhetett,
szeptember elején és június közepén is,
ha sütött, ha szakadt.
Meggyőződése szerint
a magyartanulás aranyfedezete
a könyvnelküli.
„Sokatoknak csak annyi marad az irodalom,
amit most kívülről megtanultok” – mondta:
„Néhány név
és tíz-tizenkét vers!
Álmodokból felriadva is
fújnotok kell őket...”
„Hibátlanul!” – suttogta baljósan,
a szokásos egyest beírva
a kézilabdában eminens,
de a verseket is szerető Balázs Gyulának,
éppen a harmadikat azon a héten,
majd a mindig jelentkező Barnának is,
nem beszélve
a fejét önként tőkére hajtó Bácsatyai Kálmánról,
aki bele se kezdhetett
ötösért túlbuzgón tanult Gvadányijába,
már mehetett is egyessel a helyére,
mert nem tudta, hol van Peleske,
ahonnan a nótárius
(az idő labirintusában Kálmán végzetére is)
Budára útnak indult.

A könyvnelküliben
Perényi tanár úr nem ismert tréfát.
Ha nagy néha mégis nevetett,
megkérdezte:
„Mit szeretnél mondani, fiam,
és mikor?”
Húsz év múlva –
hangzott a válasz
bizony már hatvan éve.
„Ó, az a szegény Vajda János!

Magát nagyobbak tartva
 öklét rázta Arany múzeumkerti szobrára,
 ha arra járt...
 – sóhajtott Perényi tanár úr. –
 Boldogtalan életének
 keserű summája ez a vers.
 Hát még a *Harminc év után*.
 Nélkülük mégis szegényebb volna
 a magyar irodalom.”

Elvárásához aligha illőn
 mi igazán csak egyetlen balladát
 tudtunk kívülről...
 Azt, ami rólunk szólt:
 egyenként – mindannyiunkról.
 Bányai Ferenc,
 a majdani példakép-kardiológus,
 ki az éltető források
 (és a kék folyóba lőtt, haldokló hozzátartozók)
 szívdobogását hallani,
 hamvait bő fél évszázad múlva
 a Dunába szórátja szét.
 Nagypapája
 az Újpesti Dózsa intézője volt.
 Legalábbis a jegyzedőknek ezt mondta,
 amikor ingyen bevitt a meccsre,
 hogy még élőben láthassam
 a tíz évvel azelőtt
 pártutasításos döntetlent leleplező
 Szusza Ferencet,
 aki a szovjet válogatott gólvonaláig
 mindenkit kicselezve
 látványosan a mezőnybe rúgta vissza a labdát.
 E lázadásért
 évekre lerángatták róla
 a címeres mezt.
 Mert ami megbonthatatlan,
 az megbonthatatlan.
 Márpedig a szovjet–magyar barátság
 az volt,
 ahogy az osztálytábla fölött
 öröklétet sugalló felirat is:
 „Lenin élt, Lenin él, Lenin élni fog!”

És folytatódott a neves remekmű
 az ABC bennfentes ritmusára:
 Csaba és Fodor...
 És az Arany balladájának várudvarában
Pázmán lovaggal
 (és Perényi tanár úrral)
 újra és újra
 kopját törő Gáti.
 Hogy ki lett a győztes,
 félévkor derült ki,
 mikor a színjeles bizonyítványban
 függőleges kétpúpú-teveként
 ott tátogott egy becsvágyra éhes 3-as.
 Hodie mihi, cras tibi –
 készült az új viadalra Gáti Tibi.
 (Együtt jártunk különlatinra.)
 És Görhöny meg Heinisch Pali,
 kinek leMBERGI édesanyjától
 a zszizsegve Krakkóig visszhangzó
 első lengyel szavakat tanultam...
 Vitorlázógépéből rám gondolva
 talán búcsúzólul készít majd Salföldről fotót,
 amikor a végtelenbe
 elsuhan fölötte.
 Mély lélegzetet véve:
 Horváth, Jámbor, Jung, Kajli
 és Kiss, Kiss: Árpád és Zoltán...
 A kvantumelméletről mit sem sejtő
 baráti quantumvirátusunk egyike,
 az Operaház Carmen-kórusában
 ebédpénzért éneklő Árpi,
 a szülőföldjéről elüldözött lelkész fia
 volt körünkben a legolvasottabb,
 s kultuszfilmünk,
 a *Rocco és fivérei*nek
 osztályunkban életre kelt
 sármos Alain Delonja is,
 aki, hogy feltűnjek egy lánynak,
 nekem adta fehér farmernadrágját,
 a Lee-t? vagy Levi Strausst?
 csak úgy.
 Fehér nadrág, fehér ing, fehér sapka...
 Vagyis a szereléselem makulátlan volt,
 mint az első szerelem.
 Nem mertem megszólítani,
 mert mosolyával annyira se méltatott,
 mint Balassi Bálintot Júlia.

(A szerelemben felsült költő
 ötleplező versét
 éppen akkor kellett kívülről megtanulnunk.)
 „Pedig oly hódítón festettél,
 mint Lohengrin hattyúja” –
 csillantotta meg zenei műveltsége
 Operaházban felszedegetett
 gyöngyszemeinek egyikét
 vigasztalásul Árpí.
 Őt persze
 körülrajongták a lányok,
 az iskolabálban matrózbúzósok,
 s a házibulikon,
 ahol csak a magnó varázsszeme hunyorgott,
 blúztalanok...
 (Legalábbis így mesélték nekem.)

Magamat kihagyva pedig:
 Kőszeghy Álmos –:
 ő éppen április elsején
 nem ismerte a tréfát,
 némaságával gyászolt
 az óráközi szünetekben is,
 mert őrnagy apját,
 aki a harmincas években
 tagja volt a vívóválogatottnak,
 s a berlini olimpiára is majdnem kijutott,
 negyvenötben
 pont ezen a napon lőtték le
 megadásra feltartott kézzel
 az osztrák határnál,
 amelyet átlépve
 hontalanná lenni nem akart.
 Lipcsey Szabolcs...
 bizalmába fogadva árulta el,
 hogy sógorának apja
 egy napig a forradalom minisztere volt...
 Tárca nélküli –
 de ez nem számított enyhítő körülménynek.
 Nemzetközi tiltakozás
 mentette meg a bitófától.
 Most élete végéig ülhet...
 Fia pedig
 élete végéig megbélyegezve...
 És az új keletű rokonság miatt talán ő,
 Szabolcs is...

És a csupa szív Minich Karcsi
 meg a hozzá hasonló Nemes Lajos.
 De a bolgár–magyar Nedelcsev
 ki ne maradjon még véletlenül se!
 Mert e bakiért égi naplónkba
 pirossal vési be az egyest
 Perényi tanár úr.
 (Fölöslegesen tetézve bajunkat
 a Nagy Számonkérés előtt.)
 Továbblapozva pedig:
 a nevükben alliteráló Pátrovics Péter
 és Perényi Pál –
 (a névrokon).

Néhány név marad
 – mondta Perényi tanár úr –
 meg tíz-tizenkét vers.
 Adyé, Aranyé, Balassié,
 s mert Babitsot nem tanultuk,
 Csokonai Vitéz Mihályé –
 hát persze, hogy *A reményhez*.
 Egy csobbanással
 a vízilabdázó Poór és Puskás...
 Magabiztosságukért és izmaikért
 hogy irigyeltem őket!
 A sorrendben Romhányi következett.
 Igen, Romhányi,
 ki a számon kért vers helyett
 mindig Tóth Kálmántól az *Előret* harsogta el
 a veressipkás hősök rohamáról.
 (Különösen október huszonharmadikán.)

Néhány név marad... Simay...
 És Stadler –: egyest könyvnelkülüből
 legtöbbet ő kapott,
 de közülünk legtöbbre ő vitte talán...
 Persze Amerikában!
 Arról,
 hogy allergiás volt a penészre,
 nemcsak a befőtt tetején,
 hanem a falon és a metaforán is,
 József Attila mit tehet?
 És mit tehet
 prózai átköltése ellen a *Mama*?
 Zokogásba fulladt dühkitörését,
 hogy „ez vers?! hát ilyet én is írok!”,
 Perényi tanár úr azzal fojtotta el,
 hogy „Arany mellett ő a legnagyobb!”

Értékítélete

– röhögésünket félreértve,
 mármint hogy Stadler
 Arany mellett a legnagyobb költő –
 ránk mért ítéletnek bizonyult...
 S hogy megjegyezzük,
 mi, éretlenek és értetlenkedők:
 azon az órán
 mindenki két egyest kapott,
 akkorákat,
 hogy kampójuk az érettségiig ért.

Csak néhány név marad.

Széll Péter,
 kinek az apja Petőfi...
 vagyis a forradalomig gyűrűző
 Petőfi Kör miatt börtönben ült.
 Ettől függetlenül, verset, legtöbbet,
 a fiának is Petőfitől kellett tudnia.
 (Ezért talán már nem súlyosbítják
 a családfőtől megfosztott
 család büntetését.)

Takács...

(Sejtelmünk se volt,
 hogy ilyen nevű költő
 mennyi van!)
 Utánozni Perényi tanár urat
 csak a mi Takácsunk tudta.
 Így voltaképpen költő volt ő is;
 verset mondott a hangján,
 feleltetett könyvnelküliből
 „nekem elég, neked elégtelen!”-re.
 De hogy ő szavaljon?!
 „Még mit nem?!
 Legfeljebb a Fradi kórusában...”

Tóth...

Vatai...

Igen, Vatai,
 történetünkben a második Szabolcs!
 Bár nem tudta magáról:
 pantomimművész volt.
 Olyan faarccal tudott puskázni,
 hogy híre eljutott
 az Óperenciás tengeren is túlra...
 egészen az igazgatói irodáig.
 De a *Az idő és hírnévnél* ő is megakadt...

Hogy ne kelljen folytatnia a verset,
 merthogy nem volt, aki súgjon,
 eljátszotta Zrínyi életművét:
 s a *Szigeti veszedelem* hősei nyomán
 kirohant...
 vérző orral a tanteremből.
 (Mindig volt nála piros tinta.)
 „Akkor mindenki hős volt,
 és országos a szeretet” –
 révedt Zrínyi ürügyén
 a messzeségbe Perényi tanár úr.
 Tudtuk,
 ilyenkor arra az őszre gondol,
 a *Piros a vérre...*
 és az *Egy mondatra*,
 amely nem csak egy mondat volt.
 (Biztos
 meg kellene tanulnunk
 mind a száznyolcvanát,
 ha másként alakul a történelem
 – suttogta Balázs Gyuszi,
 akit később svédcsavarjai mentettek meg,
 hogy ki ne rúgják
 a Kertészeti és Szőlészeti Főiskoláról,
 mert megkérdezte a polgazon:
 mi a különbség a szocializmus
 és az államkapitalizmus között?
 Halálhírére sírtam...
 és fogyóhold-émlékét
 szellemkarommal átölelve
 magamban nemegyszer
 sírok ma is.)

Így csak...
 néhány név.
 Vida, Vincze és Wágner,
 Zóni és Zsigmond.
 És tíz-tizenkét vers...

A IV. c. balladáját,
 Tanár úr, ha felhívna,
 se tudnánk már hibátlanul elmondani.
 Görhöny – halott.
 És ugyanabban az évben hunyt el Jámbor is.
 És Kajli, Pátrovics, Takács is meghaltak,
 akárcsak Bányai és Széll Péter,
 meg a két Kiss: Árpád és Zoltán...

Igen, igen...
Horváth, Lipcsey, Vatai és Wágner
már mind-mind az osztály halottai.
Abban reménykedem, hogy Romhányi
tiszteletbeli bajtársként
a veressipkás srácok közelében nyugszik,
akik az ellenség sortüzeire fittyet hányva
mindig előre mentek,
előre!
Ezerkilencszázötvenhatban is.
Miközben Vidával,
a kisöbű puska ifjúsági dobogósával,
aki meghátrált
saját élete elől,
egyetlen lövés végzett.
Amerikai párbajt vívva
ő húzta meg
a halántékának szegzett pisztoly ravaszát
Tirol fővárosában
egy előkelő drogos tanyán.

Fodorról, Tóthról
évtizedek óta semmi hír,
ahogy Zóniról se.
Reméljük, élnek.
Mint ahogy még mi is élünk.
De élünk bármeddig is,
egyszer majd
néhány név lesz a ballada.
Aztán csak egy.
Végül már annyi sem.

Marad
az a tíz-tizenkét vers –
ifjúságunk könyv nélküli testamentuma.

(2009, 2023)

HÁSZ RÓBERT

Pierre de Blois lovag utolsó kalandja

[...] Jó *Horatiusom* éppen annak a sűrű erdőnek a közepén makacsolta meg magát, amely utolsó etapja volt Carpathia hegyein átvezető utamnak. Fejét leszegte, lábait kimerevítette, mintha hirtelenjében odafagyott volna a sárban. Tapodtat sem volt hajlandó továbblépni. Noszogattam, bökdöstem sarkantyúmmal, hátha megembereli magát a ló, s még az est leszállta előtt sikerül kijutnunk az erdőből. Valahol előttünk egy útnak kellett volna keresztenie az ösvényünket, ami levezetett a völgybe. Végül feladtam.

Apámuram szokta volt mondani, hogy az élet soha nem úgy alakul, ahogyan azt mi szeretnénk, hanem ahogyan alakulni akar. Három – számomra felejthetetlen – hónapot töltöttem Kegyedék palotájában, élvezve Asszonyom és Férjeura önzetlen vendégszeretetét, megismertem (Kegyednek hála) Konstantinápoly csodáit, cserébe hosszú estéken át meséltem szentföldi kalandjaimról, kellő hangsúlyt fektetve Akkó utolsó napjaira, a mamelukok ostromára, Thibaud Gaudin templomos nagymester jóvoltából Ciprus szigetére való szerencsés megmenekülésemre, majd az ezt követő viharos hajóutamról Konstantinápolyba (ami után megesküdtem, hogy soha többet nem szállok hajóra). A véletleneknek egész sora szükségeltetett ahhoz, hogy végül Kegyed palotájában kössek ki, melynek varázslatos kertjében, ha sebesülten s megviselten is, de gyönyörködhettem Isten kék egében – nem úgy, mint Akkó hátramaradt védői, az utolsó templomosok és teutonok de Sevrey-vel az élükön, kiket gyávnán magukra hagytunk, s kiknek csontjai akkorra már ott porladtak a Szentföld utolsó keresztény városának lerombolt kövei között. Szívemben a boldog megkönnyebbülés vívott véget nem érő tusát a büntudattal. A boldogságot, hogy élek, s belátható időn belül hazajuthatok szülőföldemre, hosszú évek után megölelhetem anyámat, apámuramat s húgaimat, megkeserítette a gyöt-rő lelkifurdalás, amiért nem maradtam ott magam is a védőkkel, nem áldoztam életemet a Szent Ügy oltárán. Noha tisztában voltam vele, Szent Ügy már régóta nem létezett. Akkó, ahogyan Jaques de Vitry atya jellemezte, egy kilencfejú szörnyeteggé nőtte ki magát, melynek mind a kilenc feje egymással harcolt. A teuton lovagok a templomosokkal és az ispotályosokkal marakodtak a város vezetéséért, a velenceiek a pisaiakkal kakaskodtak különféle kereskedelmi privilégiumokért, miközben keresztények és muszlimok egyformán nyakig merítkeztek a bűnben a város vérrel és mocsokkal szennyezett fertelmes negyedeiben, a szajhák, késdobálók, rabszolga-kereskedők uralta sikátorokban. Halál szultán mamelukjainak ostroma már csak beteljesítette a bűnös város megérdemelt végzetét.

Mindezeket magam mögött tudva, jóízű vacsorák, édes borok mellett pihentem ki fáradalmaimat Asszonyoméék palotájában, bízva abban, hogy szentföldi kalandjaim elbeszélésével legalább részben kárpótolom Kegyedet és családját a szíves vendéglátásért. Mással nemigen fizethettem. A történeteim voltak az én aranyaim. S higgye el, drága Hölgy, mi sem áll tőlem távolabb,

mint a néhai szentföldi királyok balga szokását követni, kik eleinte színarany pénzeket verettek s engedtek forgalomba, hogy aztán, az évek múlásával egyre több rezet olvassanak az aranyba, elértéktelenítve azt, mi egykoron értékes volt – azaz nem kívánom korábban elbeszélte történeteim értékét visszamenőleg lebecsülni, jóllehet meggyőződésem, hogy amit az elkövetkező napokban Carpathia eme világ elől elrejtett zugában megéltem, csudálatosságban tútesz valamennyi szentföldi kalandomon. És egy pillanatig se higgye, hogy ami alább következik, az a képzeletem szüleménye. Hogy holmi kitalált mesével szeretném elkápráztatni Kegyedet. Történetem igaz, az első szótól az utolsóig.

Vissza hát a sötét, nyirkos carpathiai erdőbe! Vissza a hideg esőbe, vissza *Horatiusomhoz!*

Volt időm kiismerni lovam rigolyáit az alatt a hat hét alatt, amióta Asszonyom Férjeura elválásunkkor nekem ajándékozta őt. Tudtam, csak az időmet fecsérelném megfegyelmzésével. Ha ő egyszer úgy döntött, pihenni akar, akkor pihenni fog, fikarcnyit sem törődik vele, hogy gazdája bőrig ázik a nyeregben. Pedig már a súly is, amit cipelnie kellett, lényegesen csökkent, amióta két héttel korábban egy nevesincs falu piacterén túladtam a páncélon, sodronyongemen, acélsisakomon, hogy azok árán élelmet vehessek magunknak, mielőtt nekivágunk a félelmetes bérceknek. Borsót, kenyeret, szalonnát, hagymát, neki meg egy zsák zabot. Csupán a kardomat őriztem meg, bőrzekemet, keresztos tunikámat s a meleg köpönyegemet. Volt egy kisebb üstöm is, amit sikerült kialaknom ráadásként a kalmártól, fél zsák faszenem, jóllehet két napja esélyem sem volt tüzet rakni a nem szűnő esőben.

Megadva magam hátasom akaratának, lekászálódtem a nyeregből, kantárszártra fogtam, s a közelben álló, ölnyi széles tölgyfához vezettem, hogy annak lombjai alatt némi védelmet nyerjünk az eső elől. Oda bezzeg követett a mihaszna, nem tiltakozott. Behúzódtem a fa alá, s megsajnáltem szegény párárt, látva, hogy bőre meg-megrándul a hideg esőben. Volt pár fonnyadt alma az iszákomban, előhalásztam, s megosztottem rajta.

Abbéli reményem, hogy még sötétedés előtt leérek a völgybe, és végre sík földön, emberlakta vidéken folytatom haza vezető utamat, szertefoszlaní látszott. Áztunk és fáztunk, holott május volt már, akár kora nyári meleg is lehetett volna, madárfütytől hangos lombokkal a fejünk fölött, ehelyett valami megkésett télvége uralkodott a hegyekben, itt-ott elkoszlott hófoltokkal a részsűk alján. Az utolsó almát elmajszolva, lovam vállamat bökdösve jelezte, kedvére való lenne még a csemegéből.

– Ennyi volt, barátom – mondtam neki, homlokomat az övének támasztva, hogy kifejezzem szeretetemet és hálámat.

Hanem amikor felemeltem a fejemet, valami szokatlan, oda nem illő dologra lettem figyelmes. Annak az ösvénynek a túloldalán, mely idáig vezetett bennünket, egy borostyánfalat pillantottam meg az esőpermet függönyén át. Hogy korábban nem vettem észre, annak az lehetett az oka, hogy menet közben nem néztem se jobbra, se balra, figyelmemet kizárólag az ösvényre összpontosítottam lovam fülei között, nehogy elszalasszam a völgybe vezető utat.

Magam után húzva vonakodó *Horatiusomat*, visszaplattam a sáros avaron az ösvényhez, a kantárszárát egy bokor ágai közé vettem, majd átvergődve a nedves cserjéken, megálltam a borostyán előtt. Jó kétembernyi magasságban tornyosult fölém. Szétfeszíttem a borostyán indáit, s előbukant

a kőfal. Könyöknyi széles kockákból emelt fal, melynek elemei tökéletes pontossággal, habarcs nélkül illeszkedtek egymáshoz.

A borostyánnal benőtt fal, ameddig elláttam, követte az ösvényt. A váratlan felfedezés megdobogtatta a szívemet, hiszen ahol fal van, ott embernek is lennie kell. S ahol ember van, talán fedél is akad a fejem fölé, s némi tűz, ami felmelegíti átfázott csontjaimat. Visszatértem lovamhoz, felkapaszkodtam a nyeregbe. Ellentmondást nem tűrve húztam meg a zablát, és állítottam őt irányba. Leszámítva néhány méltatlankodó prűszkölést, engedett akaratomnak, és elindultunk lépésben, folytatva utunkat. Az ösvény jó darabon követte a falat, aztán egyszer csak balra fordult, a borostyán meg jobbra. Az ösvényt ott keresztezte az út, ami levezetett a völgybe, egy széles, kitaposott csapás. A borostyánfal az ellenkező irányba tartott, fölfele az emelkedőn. Rövid ideig táncstalanul támaszkodtam a nyeregkápára, hol erre, hol arra pillantgatva, nem tudván eldönteni, melyik irányt válasszam. Végül, úgy okoskodva, hogy az út megvár, nem szalad el, jobbra húztam *Horatiusom* száját.

A fák víztől terhes, lehajló ágai között haladtunk tovább. Kisebb mélyedések, kapaszkodók váltották egymást, közben a fal enyhe ívben jobbra tartott. Az eső gyengült, átváltott szitálásba, átázott köpönyegem súlyosan nehezedett vállamra. Lovam szófogadón lépdelt, ha nem is nagy lelkesedéssel, fejét fáradtan lógatta, hátának egyhangú himbálása félálomba ringatott. Nem tudnám megmondani, mennyi ideig bandukoltunk így, viszont teljesen körbejártuk a falat, mert arra lettem figyelmes, hogy ismét ott kanyarog előttünk az ösvény, amiről letértünk. Kapunak nyomát sem találtam a falon. Megállítottam *Horatiust*, s tétován bámultam a borostyánnal benőtt építményt. Világos volt, hogy akárhányszor körbejárom, okosabb nem leszek. Alkonyodni kezdett, ahhoz már túl késő volt, hogy újra megkeressem a lefelé vezető utat, és elinduljak a völgybe. Sötétedés előtt már nem érhettem ki az erdőből. Az egyetlen lehetséges megoldást választottam, hogy kiderítsem, mi lakozik a fal túloldalán. Leszálltam, szoroson a fal mellé vezettem lovamat, a kantárszárat odakötöttem a borostyán indáihoz, majd *Horatiust* használva baknak, óvatosan, nehogy megijedjen s kifaroljon alólam, felálltam a nyeregbe. Felnyújtózkodtam, de még így sem értem el a fal peremét. Ekkor kesztyűs kezemmel megmarkoltam a borostyán indáit, voltak köztük ujjnyi vastagok is, és párszor erősen megrántottam őket. Kitartottak. Egy lapra téve mindent, elrugaszkodtam a nyeregtől, és a borostyán szövevényébe kapaszkodva felhúztam magam a fal tetejére. Átvetettem a lábamat a falon, és lovaglólülésben kifújtam magamat.

A túloldalon dimbes-dombos udvart láttam, melynek közepén aprócska kastély állt. Várszerű építmény, pici tornyokkal, csúcsíves ablakocskákkal, fogazott mellvéddel a fal tetején. Keskeny vizesárok vette körbe, nem szélesebb egy jókora ugrásnál. A kapu előtt a hidat felvonták, mintha ellenségtől tartottak volna odabenn. Egy várkastély kicsinyített mása állt előttem, a látványa legalább annyira volt valószerűtlen, amennyire értelmetlen.

Kőhajításnyira tőlem kunyhók sorakoztak. Fél tucat apró lakóépület, háttal a kőfalnak, végükben istálló, nyitott szerű. Előttük egy kút, a feltekert lánc végén bádogvödör csüngött. Ember viszont sehol. Egy lelket nem láttam, ellenben a kunyhók mögött, a falba ágyazva ott volt a kapu, amit ideát hiába kerestem. Megkönnyebbültem, hogy lovamat nem kell idekinn hagynom. Leugrottam az udvarra, és nagyokat hahózva elindultam a kapu irányába. Bármennyire hangoskodtam, kiáltozásomra nem érkezett válasz, senki nem bújt elő a viskókból vagy a kastélyból.

A vastag tölgyfa kaput súlyos keresztgerenda zárta le. Nekiveselkedtem, és felemeltem a nehéz tákolmányt. Csakhogy hiába feszegettem befele egyik vagy másik szárnyat, a túloldalon a borostyánindák makacsul ellenálltak. Nem csoda, hogy nem vettem észre, amikor körbejártam a kerítést, szinte egybenőtt a sűrű növényzettel. Olyan erősen kapaszkodtak belé az indák, hogy csak pár ujjnyira sikerült elmozdítanom sarokvasairól. Előkaptam törömet, és a résen át addig nyesegettem a növényt, amíg akkorára sikerült kitágítanom a bejáratot, hogy a lovammal beférjünk. Be is vezettem *Horatiust*, s a kaput visszatoltam a helyére.

Vagy tízlépésnyire a kunyhóktól megálltunk. Közben nem hagytam abba a kiáltozást. Jóllehet magam sem tudom, mit mondhattam volna, ha előkerül valaki, mivel a helyi nyelvet nyilván nem érthettem. Azzal tisztában voltam, hogy ez a terület már a Magyar Királyság territóriuma, Akkóban megismerkedtem két, magát hungarusnak valló templomossal, de velük kizárólag a talján és a latin egyfajta keverékével értekeztem. Ha maguk között beszéltek, nyelvük zavaróan fülsértő volt és idegen, semelyik másik nyelvre nem emlékeztetett, még a lengyelre vagy a szászra sem, szavaik szegecsekként pattogtak a dobhártyámon.

Egy darabig álldogáltunk a kastély és a kunyhók sora között, a látszatát is el akartam kerülni, hogy betolakodónak véljenek. A kardom a hüvelyében pihent, a nyeregtáskára akasztva, kézre állt, ha szükség mutatkozna rá, hogy előkapjam. Igaz, megfenve régen volt, de a kettős markolatú pallosnak már a látványa is el szokta riasztani a jámbor lelkeket.

Csend. Még tán az eső is elnémult. Megvallom, zavarba ejtő volt. Azt nem mondom, hogy ijesztő, hiszen senki sem rontott rám. Egyfolytában magam mögé pillantgattam. Aztán *Horatiust* kötőféken vezetve óvatosan elindultam a kunyhók irányába. Az állatot bekötöttem az istállóba, hogy legalább ő szárazra kerüljön. Kardomat magamra öveztem, aztán sorra vettem a kunyhókat. Mielőtt benyitottam volna a rozszant ajtókon, öklömmel megzörgettem őket. Mind-egyik kunyhó ajtaja nyitva volt, s mindegyik kuckó üres. Földes, döngölt padló, nyitott tűzhely, egy-egy padka vagy rogyant heverő, más semmi nem volt bennük, csupán elemeire hullott bútordarabok, amik valaha székeként vagy asztalokként szolgálták egykori gazdáikat.

Kicsivel később ismét az udvaron álltam, és a kastéllyal szemeztem. Vonzott s taszított is egyszerre. Vitt volna a kíváncsiság, ugyanakkor valami megmagyarázhatatlan ellenszenvet éreztem iránta, miközben figyeltem. Keskeny ablakai sötéten, rosszindulatúan bámultak vissza rám, kihívóan várták, mi lesz a következő lépésem. Ösztönösen megszorítottam kardom markolatát, s engedve a kíváncsiságnak, elindultam a kastély felé.

De csak a vizesárokig jutottam. Keskeny volt ugyan, egy rövidebb nekifutással átugorhattam volna, csak éppen nem lett volna hova érkezniem. A földdarab, vagyis a „sziget”, amin az épület állt, alig két lábnyival volt szélesebb a falnál, az ugrást követően könnyen a fagyos vízben köthettem volna ki. Fáztam, öltözékem nedvesen tapadt rám, semmi kedvet nem éreztem egy hideg fürdőhöz. Megálltam a felemelt pallóval szemben, és onnan kiáltoztam, hátha mégis lakozik valaki a falak mögött. Mikor már zavarónak találtam a hangomat, elhallgattam. Kétszer is körbejártam a vizesárkot. Az egész várkastély átmérője jó, ha harminc láb volt, s talán tíz láb magas, a mellvéddel csipkézett orommal együtt. Gyerekvár, ugyanakkor mégsem annyira kicsi, hogy ne lehetne ellakni benne. Vagy meghúzódni az eső előtt.

Tehetetlenül bámultam a felemelt hidat, semmi ötlet nem jutott eszembe, miként tudnám elérni, hogy leereszkedjen. Egy idő után eluntam a helyzetet, s visszafordultam a kunyhókhoz. Az istállóban ránéztem a lovamra, leakasztottam fejről az üres abrakostarisznyát, magamhoz vettem a nyeregtáskát, a pokrócot, s újra bejártam az üres kunyhókat. A második mellett döntöttem, amelyikben találtam egy heverőt és egy nyerskőből rakott tűzhelyet a hátsó falnál. Hogy takarékoskodjam a faszenemmel, a szomszédos kalyibákból összehordtam, ami égethető famaradványt találtam, s tüzet csiholtam. Később levettem ruháimat, és a tűz elé terítettem száradni. Pokrócba burkolózva gubbasztottam a földön, éhség kínozott, de annyi erőt nem éreztem magamban, hogy kimenjek az istállóba a kis vaskondéért. Pedig ha csak rá gondoltam a szalonnás borsólevesre, összefutott a nyál a számban.

A heverőig sem jutottam el, ott, a tűz előtt dőltem le a földre, és nyomott el az álom. Először azt hittem, még álmodom, álmomban ugyanis ismét Kegyedék palotájának napsütötte kertjében jártam, gyerekek nevetését, mandolin dallamát hallottam, amikor kinyitottam a szememet. És mindenféle egyéb zajokat, lovak nyerítését, sarkantyúk csengését. Felültem, de a zajok nem szűntek meg, nem illantak tova az álommal. Kétségkívül odakintről hallatszottak. Kábán feltápáskodtam, és úgy, pokrócba csavarodva az ajtóhoz botorkáltam.

Nem akartam hinni a szememnek, amikor kiléptem a kunyhó elé. Odakint már sötét volt, késő este lehetett. Egy pillanatra ismét elfogott a gyanú, hogy még álmodom, s nem a valóságot látom magam előtt. A kastély, az udvar közepén, a vizesárkon túl, fényárban úszott. S mintha megnőtt volna az idő alatt, amíg idebenn aludtam. Igazi várkastéllyá terebélyesedett, hídját leengedték, kapuja fölött fáklyák lobogtak tartóikban. A vár ablakai is kivilágítva, mintha gyertyák százai égtek volna a termekben. S valóban mandolin hangja hallatszott bentről, amit pedig elsőnek gyermekhangnak véltem, hölgyek kacagása volt. Mély, férfibeszédek keveredtek a lágy, csilingelő női trillák közé. Valamiféle ünnepség vagy bál összetéveszthetetlen kísérezajai. No meg, nem utolsósorban, a peccsenye és a frissen sült cipók illata. Étél, ital. Szinte könnybe lábadt a szemem.

Miután túlestem első döbbenetemen, sarkon fordultam, és magamra kaptam az időközben megszáradt gönceimet. A Magyar Királyságban jártam, nyilvánvalóan keresztény földön, ezért a köpönyegemet kibontva hagytam, hadd látszon ki alóla a fehér (valójában a kosztól már elszürkült) tunikámra festett kereszt. A szentföldi veteránokat mindenhol jószívvel illik fogadni. Kardomat felkötöttem, ujjaimmal valamennyire meggereblyéztem bozontos hajamat és szakállamat.

Közeledve a várkastélyhoz, meg kellett állapítanom, hogy kétségkívül megnőtt az éjszaka folyamán. Fel kellett emelnem a fejemet, hogy megpillanthassam a magasban az orom peremét. De, hangozzék bármennyire érthetetlennek, abban a pillanatban ez nem foglalkoztatott különösebben. Ha megnőtt, hát megnőtt. Ha kapok benne vacsorát, némi finom bort, felőlem akár az égig is nőhet reggelig.

Lépteim hangosan kopogtak a híd pallóján. A kapuboltozat sötétjén túl párázstartók izzottak a tágas, kövezett udvaron, halovány vörös fényt árasztva maguk körül. Szolgálók közlekedtek szaporán a téren, tálakkal, kosarakkal, kancsókkal megpakolva, nagy volt a sürgés-forgás. Tüzek fölött forgó nyársak nehéz, fűszeres illata terjengett a levegőben. A cipekedő szolgálók mind egy irányba siettek. Közéjük vegyültem, ügyet sem vetettek rám. Egy kisebb palota

állt az udvar túlsó végében. Fölballagtam a széles kőlépcsőn, ami egy tágas csarnokba vezetett. A faragott gerendákkal aládúcolt nagyterem két oldalán, egymással szemben, egy-egy hosszú asztal nyúlt végig, mögöttük urak és hölgyek ettek, ittak, hangoskodtak, vidám lármát csapva. Az asztalok megpakolva a legfinomabb ételekkel, hússal, kenyerekkel, süteményekkel. Köztük számolatlanul álltak a jókora kancsók, amiket a szolgálólányok folyamatosan cserélgettek. Mindkét asztal végében egy-egy mandolinos igyekezett túlénekelni a lármát, ki-ki a maga dalát gajdolván a társaságának.

Behúzódtam a sarok homályába, nem tudván eldönteni, mihez kezdjek. Hogyan s kinek illene bemutatkoznom, vajon ki lehet a házigazda, hol lehet az a nagypapa, aki ekkora lakomát ad vendégeinek. Becslésem szerint legalább százan szoronghattak az asztalok mellett. De, s ezt is rövidesen megfigyeltem, a két asztal társasága jól elkülönült egymástól, nem véletlenül volt mindegyiknek saját dalnoka. A köztük húzódozó üres térben a szolgálók közlekedtek, de a két társaság mintha nem vett volna tudomást egymásról. Csak ekkor vettem észre, hogy a két hosszú asztalon kívül akad még egy harmadik is, egy kisebb, a terem túlsó végében, alacsony emelvényen. Négyszögletű asztal, díszes terítővel, amely mögött ketten ültek, arccal a vendégseregnek: egy ősz szakállú öregúr, vörös brokátzekében, vállán hermelinprémmel szegélyezett palásttal. Hófehér haját koronára emlékeztető fejpánt díszítette. Jobbján aranyozott, égszínkéék ruhába öltözött hölgy foglalt helyet, tornyos, fátylas kalppaggal a fején. A vendégekkel ellentétben a kicsi asztalnál ülő pár szótlanul, komoran üldögélt a helyén. Óvatosan, visszafogottan csipegették tányérjukról az ételt. Olybá tűnt, teljes közönnyel viseltetnek a körülöttük zajló emelkedett hangulat iránt.

A hangzavarból egyetlen ismerős szót sem sikerült kihámoznom, a nyelv idegen volt, ugyanakkor ismerős, a két magyar templomos lovagéra emlékeztetett. Úgy éreztem magam, mint egy láthatatlan, kóbor lélek a halandók között, senki nem foglalkozott velem, amit egyáltalán nem bántam. Leültem a jobb oldali asztalhoz, mivel ott találtam egy fenéknyi szabad helyet a pad végén, és miután megtiszteltem a mellettem ülő delnőt egy mosollyal és egy főhajtással – amit az olyan hűvösen fogadott, hogy szinte keresztülnézett rajtam –, minden további teketória nélkül nekiláttam csillapítani mardosó éhségemet. Nem fogtam vissza magam, fittyet hányva az etikettre, ettem, ittam, amit csak elértem, ahogy tányérom kiürült, újra megpakoltam. Olykor a terem végébe sandítottam, az idős párra az emelvényen, levonva a következtetést, hogy minden bizonnyal ők e nagyvonalú s gazdag lakoma házigazdái. Nagyurak lehetnek, talán hercegi pár? Avagy király s királyné? Bár ez utóbbit nehezen tartottam valószínűnek, itt, a carpathiai hegyek eldugott zugában. De hát ahány ország, annyi szokás.

Való igaz, nem foglalkoztatott különösebben, hol s kikkel vagyok. Minden vágyam az volt, hogy jóllakjam, s másnap folytassam utamat hazafelé. Ezt tartva szem előtt, amint megtömtem bendőmet, s feltűnésmentesen köpenyem zsebébe csúsztattam két kappancombot, felállni készültem a helyemről, hogy észrevétlenül kionshassak, amikor egyik pillanatról a másikra, mintegy varázsütésre, csend lett a teremben. Ijedten felkaptam a fejemet, azt híván, lelepleződött hivatlan jelenlétem. Ekkor az asztalunk távolabbi végén felállt helyéről egy testes férfi, s krárogva megköszörülte a torkát. Piros rózsákkal telehímzett bőrzekét viselt, oldalán ékkövekkel kivert görbe szablyát. Hosszú szakállá volt, aminek a vége előrekunkorodott. Szónokolni kezdett. Igen fontos lehetett a közlendője, mert minden fej a teremben, beleértve az idősebb párét

is az emelvényen, feléje fordult. A rászégeződő tekintetek nem hozták zavarba a szónokot, magabiztosan folytatta előadását, sűrű gesztikulációk kíséretében ropogtatta a számomra idegen nyelv egymástól megkülönböztethetetlen szavait. Hamarosan olyannyira belelovalta magát a prédikálásba, hogy szeme szinte kigúvadt belé. Azokban a rövid, elkerülhetetlen szünetekben, amikor kénytelen volt levegőt venni, ellenséges bekiabálások hallatszottak a szemben lévő asztaltársaság felől. Figyeltem a beszélőt, közben a másik asztaltársaságot is szemmel tartottam, ahol a férfihad egyre nehezebben fért a bőrébe, izgatottan mocorogtak, sugdolóztak.

Mozdulatlanul lapultam a helyemen, késő volt már észrevétlenül távozni. Alighogy nagy szakállú rétorunk befejezte előadását, a túloldalon felpattant az ellentábor vezére, és ő is elkezdte mondani a magáét. Zekéjére szintúgy virág volt hímezve, csak éppen nem rózsza, hanem tulipán. Deli ember volt, szétálló fekete bajusszal, melynek hegyesre pödört végei feszes húrokként meredeztek mozgó ajkai fölött. Ömlött belőle a végtelen beszéd, mint gátjától megszabadult folyam, keresztülhőmpölygött a termen, hullámai haraggal, indulattal telve csapkodtak a magasba. Dörgedelmes mondatait többször is kérdő hangsúllyal zárta le, látványosan a kardja markolatára csapva, amit társai is követték, nagyokat kiáltozva, bólogatva hozzá.

Nem kellett sok idő, hogy a helyiségben úrrá legyen a zűrzavar. Férfiak patantak fel a helyükről mindkét asztal mellől, és – szavaikat nem értettem ugyan, de felindult hangnemükből könnyen kikövetkeztethettem – hangos szidalmakat hajigáltak egymás irányába, közben öklüket rázták, némelyek a kardjukat is kivonták, és fenyegetőzve hadonásztak vele a fejük fölött.

Egyszer csak látom, hogy egy daliás vitéz kivont, görbe szabályájával az asztalok közti üres folyosón terem, a királyi pár felé fordul, kardját rájuk szegezve üvöltözni kezd, majd felugrik az emelvényre, és néhány villámgyors pengevágással végez velük. Meghűlt bennem a vér. Az idős pár vérző sebekkel össze-csuklott székében, s a padlóra rogyott. Egyetlen lélegzetvételig tartott a döbbszű csend, aztán, mint láncaitól megszabadult vicsorgó ebek hada, a két asztaltársaság egyként rontott a terem közepére, s megkezdődött a gyilkos összezapás. Férfiak ordítóása, nők rémült sikongása visszhangzott a teremben.

Nem vártam tovább, lesiklottam a helyemről, behúzódtam a sarok árnyékába, és onnan figyeltem a véres csatát. A gyertyák imbolygó fényében egyetlen gomolygó hústömeggé olvadt össze a fegyverekkel csapkodó, döfködő férfihad, akár egy rémálom sokcsápos szörnyetege, ami ádáz harcot vív önmagával. Ahogy lehetőségem nyílt, a kavargó férfiak és a fejvesztetten rohángászó hölgyek között kisurrantam az ajtón. Átrobogtam a függőhídon, és ahogy ráléptem a vizesárok partjára, meghallottam a rozsdás láncok nyikorgását mögöttem. A palló emelkedni kezdett, egyre feljebb, feltartóztathatatlanul, hogy végül a kőfalhoz simuljon, lezárva a kastély kijáratát. Álltam a vízparton, tehetetlenül hallgattam az ütközet zajait, a fájdalmas jajkiáltásokat. Egyszer csak tűz lobbant odabenn, a keskeny ablakok kivilágosodtak a sötétben, villódzó lángnyelvek csaptak ki rajtuk. A rémült ordítások kis időre felerősödtek, majd fokozatosan belevesztek az égő fagerendák ropogásába. A lángok fényében jól kivehető volt a gomolygó füst, amely, akár egy áldozati szertartás hírvívője, fölfele igyekezett a felhőkkel terhes ég felé. És a fennvalók mintha megelégtéltek volna az áldozatot, vagy csupán ráuntak a szemüket maró füstre, újra eleredt az eső. Egyre erősödött, végül már zuhogott, elnyomta a sziszegő lángokat, s ragacsos, fekete pernyével hintette be a világot.

Visszabotorkáltam a kunyhóba. Felélesztettem a tüzeimet, lehámoztam magamról átázott göncömet, reszketve burkolóztam be pokrócomba. Letelepdedtem a tűz mellé, s csak bámultam a táncoló lángokat, képtelenül arra, hogy a legegyszerűbb gondolatot megfogalmazzam magamban. Odakinn esett, a víz surrogott a nádtetőn, szemhéjaim elnehezültek, végül elnyomott az álom.

A kihunyt tűz mellett ébredtem, hidegben, orromban a kihűlt hamu savanykás szagával. A leghalványabb késztetést sem éreztem, hogy megmoccanjak, és szembenézzek a világgal, amely odakinn várt rám. Csakhogy fájni kezdtem, s a gyomromat is kínozta az éhség. Minden erőmet összeszedve felöltöztem, zsebemben az előző este odarejtett kappancombok után kutattam, hiába, mert csak hűlt helyüket találtam. Próbáltam visszaemlékezni, mi történhetett velük, netán az éjszaka folyamán éhségemben felfaltam mindkettőt? Akkor viszont a csontoknak ott kellett volna lenniük a közelben, azokat csak nem ehettem meg. Talán álmodtam az egéset? Az ünnepi vacsorát, a véres összecsapást?

Az ajtóhoz léptem. A szitáló esőn túl ott állt a kicsi kastély. Ugyanabban a gyermekméretben, amelyben először megpillantottam. Semmi változást nem észleltem rajta, sem nyomát nem láttam az éjszakai tűznek. Kénytelen voltam megbarátkozni a gondolattal, hogy a bennem kavargó véres lakoma emlékképei egy lázálom lenyomatai voltak csupán. Korábban is előfordult, főleg a megmenekülésemet követő hetekben, mialatt Kegyedék palotájában lábadoztam, hogy a szentföldi csaták és Akkó ostromának borzalmai éjszakánként nyomasztó képekben kísértettek.

Felkerestem *Horatius*omat, megabrakoltattam, kimentem a kúthoz, felhúztam egy vödör vizet. Megitattam a lovamat, és legszívesebben azon nyomban továbbindultam volna, semmi nem marasztalt a kőfallal körbevett udvaron, borzongató viszolygás fogott el, ha csak rápillantottam is a kastélyra a vizesárkon túl. De az eső erősödött, egyadta sár volt az udvar, amiképpen minden biztonnyal az erdei ösvény is a falon túl, veszélyesen csúszós, istenkísértés lett volna leereszkedni rajta a völgybe. Maradtam hát, s hogy éhemet csillapítsam, megkerestem a kicsi üstömet. Mindent összevagdostam, a kősből morzsoltam némi ízt a vízbe, aztán a tűz fölé akasztottam kondéért, s vártam, hogy elkészüljön a szegényes, mégis fejedelmi ebéd.

Évés után hol mélyen a pokrócomba bújva szunyókáltam, hol félálomban hallgattam az eső susogását a nádtetőn. Amikor Morpheus végre megkönyörült rajtam és magához ölelt, drága, édes álom szállt rám: ismét Kegyedék palotájának csodaszép kertjében sétáltam, mezítelen lábfejemet a harmatosan friss pázsit simogatta, hallottam fejem fölött a madarak énekét, éreztem a rózsabokrok illatát; olyan apró részleteket is megfigyeltem álmomban, mint a méhek szorgos munkálkodása a virágszirmok mélyén vagy a vízipókok illanó siklása a kerti tó tükrén. Mély és boldog álomba merültem abban a hideg, penészillatú kunyhóban, sehogyan sem akarózkodott visszatérnem a valóságba. Küzdöttem ellene, nem véve tudomást a kerti idill világával össze nem egyeztethető zajokról, amik áthatoltak álmom védőfalán. A harsány férfikiáltásokról, kacér női nevetésekről.

Végül csak felnyitottam a szememet, kelletlenül szembesülve a sivár valóval, ami körbevett. Egy darabig nem tudatosult bennem, mire ébredtem fel. S amikor végre igen, sietve kikászálódtam pokrócomból.

Odakinn elállt az eső, s ez önmagában örömmel töltött volna el, ha nem látom a kastélyt. A függőhíd le volt engedve, az ablakok gyertyafényben ragyogtak, lant dallamos muzsikája áradt a falak mögül. Nők kacaja, férfiak mély ha-

hotája. Megbabonázva álltam az ajtóban. Ébren vagyok egyáltalán? Vagy a Kegyedék mesés palotakertjében játszódo délutáni boldog-álmom vett egy gonosz fordulatot, s visszacsatlakozott múlt éji rémálombomba?

Elbizonytalanodásom sóbálvánnyá dermesztett. Megkövülésem azonban, ellentétben Lót feleségéével, nem tartott örökké, csupán addig, amíg orromat meg nem csiklandozta a kastélyból áradó, frissen sült pecsenye füstje. Testem mozgásba lendült, megadva magát az ellenállhatatlan szirénillatok csábításának. Magamra kaptam gúnyámat, felkötöttem kardomat, s újfent elindultam az időközben ismét nagyra nőtt várkastély felé, melynek falain szövétnekek sárga lángnyelvei lobogtak hívogatóan az éjszakában.

Ismerős volt minden. Lépteim koppanása a hídon, az izzó parázstartók, a serénykedő szolgák és szolgálóleányok hada az udvaron. Elragadott a hely varázsa, a hangok, illatok kavalkádja, és sodort magával egyenesen a széles kőlépcsőhöz, fel a nagyterembe. S bent a csarnokban ugyanaz a kép fogadott, mint előző este, a két hosszú asztal egymással szemben, köztük a folyosó, ahol a szolgák serénykedtek, cserélgették a tálakat, kancsókat az asztalokon, s a terem végében az emelvényen a kicsi asztal az idős párral. Király és királyné, zordonan, kedvetlenül bámulta a terítéket maga előtt. Valami azonban más volt, valami megváltozott. Az ínycsiklandó ételek látványa és csábítása sem akadályozott meg abban, hogy észre ne vegyem, ezúttal az előző esti csarnok tükörképét látom magam előtt: akik korábban a jobb oldali asztalnál ültek, azok most a bal oldali mellett foglaltak helyet. A delnő is, aki mellett előző este a szabad helyet találtam az asztalvégen, átkerült a csarnok ellenkező oldalára. Ezúttal is kénytelen voltam mellé ülni, másutt nem találván helyet. Üdvözlésemet most sem díjazta, gógósen elnézett vállam felett, amit én cseppet sem vettem zokon. Leültem a pad végére, s máris nekiláttam a finomabbnál finomabb falatok eltüntetéséhez. Pecsényék, pástétomok, frissen sült cipók várták, hogy csillapítsák éhségemet. Ahogy kupám kiürült, nyomban utánatöltöttem. Bevallom, soha előtte olyan finom étkeket nem ettem, s olyan selymes, ugyanakkor tüzes bort nem ittam, mint akkor, abban a kastélyban. Félfüllel hallgattam a dalnokok gajdolását a túlsó asztalvégeken, akik, tudomást sem véve a másikról, pengették lantjukat, és kántálták érthetetlen nyelvükön a hol vidám, hol melankolikus szomorkás énekeiket. Evés közben is feltűnt, hogy ha egyikük vidám dalba fogott, a másik azonnal szomorú énekkel kontrázott, s így felváltva, hol sírásra, hol nevetésre buzdították hallgatóságukat.

Ahogy éhségem csillapodott, úgy nőtt bennem a kíváncsiság a vendégserreg iránt. Lopva lestem a két társaságot, s egyre több apró részletet figyeltem meg, ami megkülönböztette őket egymástól. Azon túl, hogy az én asztaltársaságom tagjai, úgy a hölgyek, mint az urak, a rózsa különféle mintáival díszítették öltözéküket, a szemben ülő vendégcsapat pedig a tulipánt preferálta a ruházatán, a hölgyek hajkoronája, az urak arcszőrzete is különbözött. Az én asztalom hölgyei magasra tornyozott kontyba csavarták a hajukat, ékkövekkel díszítették, míg a túloldali delnők csúcsos süveget viseltek, melyről kétoldalt halovány fátyol hullott alá. A velem egy asztalnál ülő urak láthatóan a szakáll különböző alakváltozatait kedvelték, volt, aki hosszan viselte, sőt varkocsba fonta, vagy éppen gondosan nyírta, s csupán az állcsúcsán növesztette; a szemben ülők ellenben inkább a bajuszt részesítették előnyben, ki hosszúra növesztve hegyesre pödörte, ki kefeszerűen keskenyre vágta, vagy éppen csak egy pamacsnyit hagyott meg belőle az orra alatt. Minden látszólagos különbségük ellenére egy nyelvet beszéltek. A királyt és a királynét csak elvélve ve-

hettem szemügyre, amikor éppen rés nyílt a fejek között. A vidám hangulat, ami a teremben uralkodott, nem érintette meg őket, csak ültek szótlanul az asztaluknál, mint két otffelejttett bábu, akikkel senki sem törődik. Furcsamód sajnálni kezdtem őket. Hiszen tisztában voltam a sorsukkal. És ez a tudás már-már arra sarkallt, hogy felálljak a helyemről, végigmenjek a keskeny folyosón az asztalok között, és tisztelemet tegyem előttük. Hogy letérdeljek s bemutatkozzam, elmondjam történetemet, beszámoljak nekik az ide vezető utamról, s igen, hogy figyelmeztessem őket a veszélyre, ami fenyegeti őket. Úgy éreztem, ha ezt megcselekszem, akkor nagy szolgálatot teszek a Mindenható hatalomnak, amely eddig elkísért, óvott a haza vezető utamon, engem, a talán utolsó kereszties lovagot, aki megélte Akkó pusztulását, a Szentföldi Királyság végét. És mert talán szívességet teszek vele a Szent Ügynek, mely bár romokban hever, kimúlni még nem múlt ki teljesen, mert a Hit halhatatlan, örökkévaló, amíg egyetlenegy ember is őrzi a szíve mélyén. Úgy véltem, nagy jót teszek a jelenlévőkkel, a néppel vagy népekkel is, akiket képviselnek, ha megmentem számukra a királyi párt.

A gondolatot határozott elszánás követte, vagy inkább követte volna, ha az események meg nem előznek. Holott számítanom kellett volna rájuk, hiszen mindezt már átéltem előző este. A szónoklatokat ezúttal az ellentábor indította, talán ez zavart meg, elfelejtettem, hogy a tükörképét látom mindannak, ami korábban történt, s mire észbe kaptam, felpattantam volna a helyemről, hogy kivont karddal rohanjak a királyi pár védelmére, azok már véresen zuhantak a földre.

S újra elszabadult a pokol, a két tábor egymásnak esett, férfiak szabályai csaptak össze, pengék hasítottak húsba, nem kímélve a másik tábor gyengébb nemét sem, vér folyt, fájdalmas, dühös kiáltások, sikoltások szaggatták szét a terem levegőjét. Ott álltam a kavargó tömegben, két marokra fogva kivont kardomat, mint elfeledett hős, ki ellenségére vár. Ám senki nem akadt, ki ellenem fordult volna. Megvolt mindenkinek a maga ellensége, ki tudja, mióta gyilkolták már egymást, én ott semmit nem számítottam.

Kimenekültem a csarnokból, keresztülfutottam a vár udvarán, át a pallóhídon, ami, ahogy leléptem róla, már emelkedett is fölfelé. Most azonban nem álltam meg, hogy lássam, hogyan csapnak föl a lángok a kastélyban, rohantam egyenesen a kalyibámhoz, összekapkodtam a holmimat, fölnyergeltem *Horatius*omat, s a vár lángoló fényében kivezettem a kapun a szabadba. Fölkapaszkodtam a nyeregbe, és a szűnni nem akaró esőben, vaksötétben, megsarkantyúztam a lovamat. Rábízta magamat, vezéreljék az ösztönei, belekapaszkodtam a nyakába, ő pedig vitt magával, meg-megcsúsza a sárban, lefele a kanyargós ösvényen.

Magam sem tudom, hogyan értem ki Carpathia hegyeinek erdeiből, csak a vad rohanás emléke maradt meg bennem az arcomba csapódó ágakról, lovam patáinak dübörgéséről. Száguldásomnak a derengő hajnal vetett véget, a felhőkön áttörő aranyló napfény. Lent a völgyben egy falura bukkantam, idegen parasztok vettek gondozásba, lesegítettek a nyeregből, megetettek, lovamat megistáptolták. Nagy tisztelettel s megbecsüléssel bántak velem, miután megpillantották kereszties tunikámat. Ha lettek volna közös szavaink, szívesen meséltem volna nekik a hegyekben átélt kalandomról. Csakhogy nem volt közös nyelvünk, szolgálataikat néhány ezüstdénárral jutalmaztam, majd pár nap múlva folytattam utamat hazafelé.

S hogy végül szerencsésen hazaértem, azt igazolja e beszámoló is, amit alkalmam nyílt idehaza megfogalmazni. Ez volt hát szerénységem, Pierre de Blois lovag utolsó kalandja. Nem vágyom már a messzi tájak után. Meggyőződésem, hogy mindenki arra a vidékre való, ahova beleszületett. Azóta, hogy újra viszontláttam szüleimet s hűgaimat, nem hagytam el birtokomat. Életemet immár teljes mértékben földjeimnek szentelem, a vetés és az aratás örök körforgásában telnek hónapjaim.

Fabricius atya, hű kanonokunk, kinek e sorokat blois-i várunk tornyának cellájában diktálom, megígérte, hogy amint bevégeztem elbeszélésemet, keres egy ügyes kezű testvért a Szent Bertalan-kolostorban, hogy szemrevaló kalligráfiával letisztázza a sietve lejegyzett mondatokat. Búcsúzásomkor ígéretet tettem Kegyednek, hogy a hazautamról részletes beszámolót küldök. A fent elmesélt rendkívüli epizódon kívül semmi említésre méltó nem történt velem utazásom során, legalábbis semmi olyasmi, ami más utazókkal énelőttem meg ne esett volna már ezerszer, s amikről nagy vonalakban írásom elején már beszámoltam. Miután felenged a tél, s az utak járhatóvá válnak, igyekszem mihamarabb elküldeni művemet Konstantinápolyba, ahol jó Petrusuk felolvassa majd mindannyiuk szórakozására.

Mindazonáltal alig múlik nap, hogy ne jutna eszembe az elveszett kastély Carpathia hegyeinek mélyén, melyben minden éjszaka meggyilkolják a királyi párt, s az urak lemészárolják egymást, újra meg újra. Ahogy minden évben elszórjuk a magot, s az tavasszal szárba szökken, engedelmeskedve a beléoltott isteni parancsnak. Újra meg újra.

JUHÁSZ ATTILA

kötő-szavak

józanná részegülni
s mind szomjasabban

és hinni újra hinni még
vannak szavak
s szerelmes rátalálás

talán tudod már
a pillanat sosem lehet kész
a mindent átölelni
de annál teljesebb így

a megpihent tekintet
úgy enged útra aztán
hogy mégis általad keresné
ki tudja meddig élő életét

figyeld kicsit még
csönd-visszhangokkal áldott
szívhangjaid

ne még / egylélegzet

ne hasonlítsd még semmihez
a vihart s átható zenéjét
élvezze önnön tombolását
a szétszakadt időben

az ég tán azt se tudta
így küld nekünk is biztatást
s könnyű erő fogant a hangzavarban
szabadságízlelő öröm
lélegzet
s boldog kiáltásunk

a hozzáértők
újabb s újabb vihart jeleznek
nagy áradást
talán most Síva készülődik
megrengető nagy tombolásra

talán a tízkarú mégis
 ölelni fog most
 s teremti végül új világunk
 talán ott állok majd
 s kiáltozom akár hitét veszített apostol
 őszinteségig józanodva
 talán én könnyezem majd
 az áldó áradást

s tán egy szavunk se jut
 a türelmetlenné vált perc-időben
 de van teremtő
 saját időnk
 s maradhat végtelen miénk
 míg önmagunknál is
 együtt erősebbek vagyunk

tisztaság

lassú sodorban
 végigsimít a tükrön
 a mély virága

lebegésbe kapaszkodsz
 a tiszta áradatban

már rég nem is te vagy te

Belső terek

A mintázatlan
 kistányér porcelánján
 feketeszőlő
 hamvazza csillogását.
 Borospohárban érik

néhány szem málna íze.
 Redőnyök fénye hinti
 a nyári alkonyt
 lélegzetektől hangos
 csendéletünkre.

„Anyám visszaküldte a leveleimet kijavítva”

Patat Bence interjúja Kovacsics Ádámmal

A Balassi Műfordítói Nagydíjat 2017-ben elsőként Adan Kovacsicsnak, azaz Kovacsics Ádámnak ítélték oda, aki több mint harminc éve fordít magyar és német nyelvű irodalmat spanyolra. Chilében született, Ausztriában érettségizett, 1980-tól Katalóniában él. Csaknem ötven kötetet ültetett át spanyolra, például Bartis Attila, Esterházy Péter, Földényi F. László, Hamvas Béla, Kertész Imre, Konrád György, Krasznahorkai László, Nádas Péter és Spiró György műveit, sok egyéb mellett. A Balassi-díjon kívül a Pro Cultura Hungarica birtokosa is.

► **Mára igen komoly lista áll össze a fordításaiból, de kezdjük talán az elején: Chilében született, és tízéves koráig ott is nevelkedett. Milyen volt az '50-es, '60-as években Chilében magyarnak lenni?**

✓ Érdekes volt. Nem nagyon éreztem magam magyarnak. A szüleim igen, de én kevésbé. Otthon magyarul beszéltünk. A családi körben, a barátok között sok magyar volt. Én spanyol nyelvű iskolába jártam, a barátaim helyiek voltak, és nagyon benne voltam a helyi életben. Emlékszem, hogy például amikor a szüleimmel mindennap együtt utaztunk, én az iskolába, ők a munkába, nem akartam mellettük ülni, mert ők magyarul beszéltek, én pedig inkább a chilei közeghez akartam tartozni. A magyar családi barátok gyerekeivel is spanyolul beszéltünk. Sőt, a húgommal is spanyolul beszéltem, ami a mai napig így van. Ő Kolumbiában él. A szüleimmel mindig magyarul kommunikáltunk.

► **Azért mégiscsak jól megtanult magyarul, hiszen jó néhány magyar könyvet is lefordított spanyolra.**

✓ Miután az egész család Ausztriába települt át, tizennégy évesen Bécsből ide költöztem, Spanyolországba. Anyám mindig magyarul írt nekem, én magyarul válaszoltam, ő pedig visszaküldte a leveleimet kijavítva. Voltak időszakok, amikor a magyar nyelvvel nagyon laza volt a kapcsolat, például amikor Spanyolországba jöttem, éveken keresztül senkivel sem beszéltem magyarul.

► **Honnan jött az indíttatás, hogy a magyar irodalommal foglalkozzon?**

✓ Erre két dolgot mondhatok. Egyrészt apám otthon nagyon sokat olvasott, szép könyvtára volt, sok magyar könyvvel, mindenholnan beszerezte őket, ahonnan tudta. Olvasta a könyveket, ahogy én is, és így kerültem kapcsolatba az irodalommal, ezen belül a magyar irodalommal is. Másrészt volt egy pillanat, amikor a spanyol kiadók elkezdtek érdeklődni a magyar irodalom iránt, felvették velem a kapcsolatot, tudván, hogy beszélek magyarul, és németről már fordítottam. Így kezdődött. Aztán jött a rendszerváltás, és kezdtem többet járni Magyarországra. Egyes írók különösen érdekelték, például Kertész Imre, akinek nagyon nagy szerepe volt az én szellemi életemben, vagy akár Krasznahorkai és Földényi. Őket mindig olvastam és fordítottam is.

► **Önnek mint fordítónak mennyire volt szerepe abban, hogy milyen könyveket fordítottak le spanyolra?**

✓ Bizonyos esetekben volt, például a '90-es évek végén Kertész Imrét én javasoltam kiadóknak. Ezt követően jelent meg az első fordításom, a *Holocaust mint kul-*

túra című esszékötet. Majd egy másik kiadóval, az Acantiladóval kapcsolatba kerülve is én javasoltam Kertészt. A *Sorstalanság* már létezett spanyolul, Xantus Judit fordításában, de a többi mind én fordítottam.

➤ **Azok a kiadók, amelyek magyar könyveket jelentetnek meg, jellemzően kisebbek, vagy inkább nagyobbak? Vannak olyanok, amelyeket kifejezetten érdekel a magyar irodalom?**

➤ Inkább kis és közép nagyságú kiadók – a legnagyobbak nem, ők csak a számokat nézik. Ezeket a kis és közepes kiadókat sem egyedül a magyar irodalom, hanem általánosságban a közép- és kelet-európai irodalom érdekli. Az Acantilado nagyon fontos szerepet játszik e téren. A régi vezetője, Jaime Vallcorba kezdte el kiadni például a magyar, a lengyel, a cseh, a szerb irodalmat. Sajnos már nem él. Ez azért is volt fontos tevékenység, mert Spanyolországban addig nem mutatkozott nagy érdeklődés ezen irodalmak iránt.

➤ **Nem ismerem a globális spanyol nyelvű könyvpiac működését, mennyire átjárható például a spanyolországi és a dél-amerikai könyvkiadás és -kereskedelem? Amit, mondjuk, Spanyolországban jelentetnek meg, azt olvassák-e Kolumbiában vagy Bolíviában, és fordítva?**

➤ Igen is, és nem is. Lehetne jobb ez a viszony. A spanyol könyvek Dél-Amerikában nagyon drágák. És úgy tudom, a könyvpiac nem egyszerű. De akit érdekel valami, az valahogy hozzájut. Tudom, hogy ez működik Mexikóban, Chilében és Argentínában, a nagyobb országokban, és a jelentős irodalommal rendelkező Uruguayban, Peruban és Kolumbiában is. Vannak olvasók. Nem tudom, hogy tudják megfizetni a könyveket. Argentínában, Buenos-Airesben magam is láttam, mennyire drágák Kertész vagy Krasznahorkai regényei. Nem mindenki engedhet meg magának ilyesmit. De kaphatók. És bizonyára feketepiac is van.

➤ **Akkor inkább az a jellemző, hogy Spanyolországban adnak ki ilyen könyveket, és azokat terjesztik a többi spanyol nyelvű országban? Vagy létezik, mondjuk, olyan argentin kiadó, amelyik magyar könyveket jelentet meg?**

➤ Tudok róla, hogy egy argentin kiadó Krasznahorkai valamelyik könyvét tervezi kiadni. Kertész műveit, amelyeket én fordítottam, a szerződés szerint az egész spanyol nyelvű területen értékesíthetik.

➤ **Kik a legismertebb magyar szerzők a spanyol nyelvterületen, akár a régiek, akár a maiak közül?**

➤ A *Pál utcai fiúkat* valamennyire ismerik, már több fordítás is létezik. A legismertebb és legfontosabb magyar szerző viszont Márai. Ha bárkivel beszélek, és megtudja, hogy magyar irodalmat fordítok, akkor rögtön Márai neve merül fel. Ő volt az első nagy kapu, amelyen keresztül a spanyol kiadók és olvasók elkezdtek érdeklődni a magyar irodalom iránt. Persze Kertész Imre nevét is ismerik, nyilván a Nobel-díj miatt. És más nevek is forognak, mindig találkozom olyanokkal, akik például Bodor Ádámot dicsérik. És Krasznahorkait is meg kell említeni. Nem hatalmas az olvasótábora, de stabil, ahogy mindenütt, Amerikában is. Ők folyton várják az újabb regényeket.

➤ **Élő szerzők esetében a műfordítónak lehetősége van kapcsolatba lépni velük. Fordítási kérdések kapcsán vagy más okból ön keresi velük a kontaktust?**

➤ Kertészt, Konrádot és Esterházyt sokat fordítottam, és mindegyikükkel kapcsolatba is kerültem. Kertésszel hosszú és kifejezetten jó kapcsolatom volt. Krasznahorkaival mind a mai napig sokszor kommunikálunk. Tapasztalatom szerint a szerzők mindig rögtön válaszolnak a kérdésekre. És ahogy Kertész mondta, a spanyol nyelv a lényeg. A döntés az enyém, mert a döntésnek a spanyol nyelvből kell kiindulnia. És ez így van jól. Hallottam például amerikai szerzőkről, akik tudnak

spanyolul, és beleszólnak a fordításba, és aztán valahogy nem működik a dolog. De ilyen velem soha nem történt, a szerzők nekem mindig segítettek, és most is segítenek. Összeírok egy kis listát kérdésekkel Krasznahorkainak, aztán telefonon megbeszéljük. Ha lehet, találkozunk is Magyarországon. Krasznahorkaival legutóbb Marrakesben találkoztunk, a Formentor-díj átadásán, ahol a szerző és a fordító is jelen volt.

► **Tud-e említeni gyakran előforduló, általános fordítási problémákat? Létezik-e olyasmi, amit nem lehet lefordítani?**

☑ Konkrét példa most nem jut eszembe. Sokszor megfordult a fejemben, hogy egyszer összeállítok egy ilyen listát, mert a németben és a magyarban is vannak dolgok, amiket nem lehet lefordítani, vagy nagyon nehéz. Ugyanakkor az is igaz, hogy végső soron mindent le lehet fordítani, nem szabad feladni. Mindig van megoldás. Emellett pedig a szöveg egésze a fontos, nem egy-egy apró részlet. Számomra a legfontosabb a szöveg zenéje. Kertész is ezt mondta, és általában azoktól az íróktól szeretek fordítani, akik inkább egy univerzális gondolkodás vagy nyelv felé tartanak, és nem az apróságokkal foglalkoznak. És hát azért jó nagy írókat fordítani, mert jól írnak. Ami megkönnyíti a fordítást.

► **Van, amire különösen büszke a fordításai közül?**

☑ Igen, van egy saját kis ranglistám. Úgy érzem, hogy például Kertész Imre *Kaddisán* fordítása jól sikerült. A legutóbbi Krasznahorkait, a *Báró Wenckheim hazatér*-t egy nehéz időszakban, a pandémia alatt fordítottam, és amikor olvastam róla, örültem, hogy jól sikerült. Bodor Ádám szövegeinél pedig úgy éreztem, hogy a nyelvezete valahogy egybeesik az enyémmel, hogy azt a nyelvet spanyolul jól ki tudom fejezni.

► **Mennyire jellemző, hogy a műfordításokkal foglalkozik például a sajtó, a kritikusok vagy bloggerek? Van-e visszhangja a könyveknek a fordítás tekintetében?**

☑ Az internetet kevéssé figyelem, de amikor magyar művek, például Kertész, Bodor, Esterházy vagy Földényi könyvei megjelennek fordításban, az újságok mindig írnak róluk. Szoktam kapni e-maileket olyanoktól, akik olvassák például Kertész könyveit, akár Dél-Amerikában, örülnek a fordításoknak, és érdeklődnek a várható újabb könyvekről.

► **Különböző műfordítói díjakban is részesült, Bodor Ádám *Sinistra körzeté*-nek fordításáért a spanyol Angel Crespo-díjat kapta meg, és alapítása után elsőként önnek ítelték meg a Balassi-díjat. Ezek is fontos elismerések egy műfordítónak.**

☑ Igen, a Balassi-díj azért is fontos volt nekem, mert arra gondoltam, hogy a szüleim 1948 végén hagyták el Magyarországot, és aztán visszajön a fiuk, és kap egy díjat. Szegények akkor már nem éltek, de nagyon különös érzés volt.

► **Németből is dolgozó műfordítóként más díjakat is kapott, egy spanyol nemzeti fordítói díjat, egy osztrák nemzeti díjat, és Németországban is komoly jutalomban részesült. Ha a spanyol nyelvterületet nézzük, hogy látja, mennyire becsülik meg a műfordítókat, akár az állam, akár a kiadók?**

☑ Állami részről nem beszélhetünk. A kiadókkal pedig küzdeni kell, tizenöt éve alig emelkedtek a honoráriumok, sőt, olyanokról is tudunk, akik kevesebbet keresnek, mint akkor. A magyar könyvek esetében a finanszírozás egy része Magyarországról érkezik, de ez általában nem hatalmas összeg. A kiadóknak azért valamennyire segít.

► **Most éppen min dolgozik?**

☑ Krasznahorkai *Herscht 07769* című kötetét fordítom, a közepén tartok. Jól haladok vele. Örülök neki, mert nem könnyű, de szépen folyik. A következő Földényitől *A guillotine hosszú árnyéka* lesz, ami nemrég jelent meg. Utána egy osztrák könyv-

vet fogok fordítani. Mindig van mit csinálni, de most már lassabban haladok. És persze írok is. Esszéket és elbeszéléseket, sokszor hibrid formában, spanyolul.

▼ **Jelent meg bármilyen írása magyar fordításban?**

✔ Sajnos nem. A legismertebb könyvem címe *Háború és nyelv*. Érdekes könyv. Eddig két kiadása volt, most lesz egy harmadik. A téma ugyanis sajnos mindig aktuális. Érdekes, hogy én mint fordító egyáltalán nem foglalkoztam azzal, hogy az írásaimat más nyelvre is lefordítsák. Lehet, hogy kellett volna, de nem tettem. Jól ismerek több spanyolból dolgozó magyar fordítót, és volt is szó róla, hogy lefordítanák, de aztán nem került rá sor.

▼ **Ha már szóba hozta a többi fordítót, meséljen a spanyolra fordítókkal való kapcsolatáról, és hogy miként vesz részt az utánpótlás nevelésében.**

✔ Ennek története van. Xantus Judit kezdett el szemináriumokat tartani a balatonfüredi Fordítóházban, és megkért, hogy én is vegyek részt benne. Engem akkoriban nem annyira érdekelt, de aztán Judit halála után, 2003-tól átvettem tőle, és évről évre csináltam, az utolsó pár évet leszámítva. Továbbra is kapcsolatban vagyok a szervezőkkel és a fordítókkal is, és például ha valamit nem tudok elvállalni, ajánlok fiatalabb kollégákat. Van egy kisebb csoport, akik magyarról spanyolra fordítanak, és most, hogy némi szünet után Barcelonában és Madridban újra dolgozik magyar lektor, lehet magyarul tanulni, és bízunk benne, hogy lesz utánpótlás.

PÁCSÉR LÁSZLÓ, Horizont 02., 2021, akril, vászon, 70x50 cm

OLÁH ANDRÁS

Szentmártoni János: Eső előtt hazaérni

Magyar Napló, 2024

A népmesék hősei rendre vándorbotot ragadnak, s útra kelnek, hogy tapasztalatot gyűjtsenek, megismerjék a világot, és nem melleleg megküzdjenek a gonosszal – legyen az sárkány, óriás vagy boszorkány. Erre a klasszikus népmesei elemre épül Szentmártoni János legújabb verseskötete, aki „gyalogosan vagy bicikliaháton” vette nyakába egykor az országot, s most – az emberélet feléhez érve – számvetést készít a megtett útról.

A felvezető vers ehhez teremt keretet, hiszen azt a pillanatot ragadja meg, „Amikor a legkisebb királyfi is hazatér, örege, / és csak áll, álldogál egy szegetlen házban” (*A legkisebb királyfi*). A mesék hőseinek célja ugyanis sohasem a kalandok gyűjtése, hanem az eredményekkel fölverte és megerősödve történő hazatérés. Szentmártoni királyfijának históriája azonban itt kap egy kis gellert: mert ezúttal bizony nem diadalmas ünneplés fogadja a hosszú évek küzdelmei után hazaérkező vándort, aki csak „berogy, betámo lyog” otthonába. A népmesék katarzisa helyett a megélt problémák terhe fogadja, amitől szabadulni lehetetlen: „azon töpreng, az emészti, / miért nőnek újra és újra a sárkányfogak, / s miért vágta mellbe az üresség / minden egyes győzelem után”.

A kötet négy ciklusa erre a szituációra reagál, s az egymásra reflektáló versekkel egyfajta szereplírárt generál a szerző. Ezek a költemények „a saját emlékei is túl” mutatnak (*Ez még nem az*), és gyűjtőterévé válnak azon emberi sorsoknak is, akikhez a költőt mély kapcsolatok fűzték.

Az első ciklus (*Ez még nem az*) nyitó verse Iszkázra – Nagy László és Ágh István szülőhelyére – kalauzolja az olvasót, ahol az életét rendbe tenni szándékozó ifjúval találkozunk, aki „azt hitte, mindent odahagyott, / ami sokáig lefelé húzta a mélybe” (*Egy este az iszkázi kertben*). „De aztán valami eltört” – írja Szentmártoni. „Eltűntem itt mindörökre. / S aki belőlem akkor továbblépett, / csak szavak mérlegén / porciózza a mindenséget.” Keserű tartalmú mondatok ezek, amelyek végigkísérik a kötet verseit.

A költő innen indulva gombolyítja fel „a tépett ruhájú éveket” (*Évek*). Egyik oldalon a mulasztásokat, a halogatott döntéseket és a tévedésekből fakadó keserédes szituációkat idézi fel: „Előbb kellett volna / mindezt jól kiokulálni, / időt adni magamnak, / mintsem folyton magamra várni” (*Tanvers az ásásról*), másrészt a sógorának emléket állító költeményben a menthetlent, a visszahozhatatlant fogalmazza meg (*Megkésétt rekviem egy csingeri fiúért*).

A beszédes címet viselő második ciklus (*Megsokszorozódva*) verseiben a költő néhány hozzá közelálló személynek állít emléket. A korán elvesztett édesanya mellett erős hangsúlyt kap a költő-példa-

kép és mentor Oláh János személye is. A négy alkotásból álló versfüzér érdekessége, hogy az írások különböző időpontokban keletkeztek, ám tökéletesen kiegészítik egymást. A halálhír döbbenetétől a gyász feldolgozásán át eljutunk az emlékezésig.

Az első szakaszban a lélekig hasító fájdalom tanúivá teszi az olvasót: „Üres a vers. Üres vagyok. / Romokban hevernek / köröttem szótagok” (*Előhang*). Azzal a gondolattal, hogy

„Nem eresztjük könnyen a percet”, az átélt traumát nyomatékosítja a szerző (*Szüret*). A következőkben pedig már a kényszerű beletörődés hangján szól – ám nem a veszteséget hangsúlyozza, hanem a megtartó erőt, a szellemi összetartozást: „mintha köztünk ülne, / a kezdetektől a kezdetekig, / s egy verset dúdolna” (*Mintha mi sem történt volna*).

A sebeket szavakkal kötözi azokban a versekben, ahol az édesanya emléke villan fel. Ilyen a kötet címadó verse is, amelyben a lehetetlent fogalmazza meg: „Jó volna még eső előtt hazaérni. / Lassan úgy vagyok: / mindegy, hová. / Csak haza” (*Eső előtt hazaérni*). De a látszólag jelentéktelen tény – „Anyámmal nem táncoltam sosem” (*Tánc az időben*) – kitörölhetetlenül betokozódott. A mulasztás pótolhatatlan, örökké sajogni fog.

A következő ciklus (*Amikor hazaér*) a homéroszi időkre csempészi vissza a kötet alapmotívumát.

A végeláthatatlan utazás utáni hazatérés kockázatát fogalmazza meg.

Az utazó hazatér ugyan, de sohasem lel békére, tovább emésztí az elvagyódás, a kíváncsiság. Pedig „már nem hős akar lenni, csak ember” (*A pillanat*). Megoldást az jelenthetne, ha ki tudna szabadulni a múlt fogságából: „Jó volna megkapaszkodni valami mában, / nem a tegnapiok sárában ücsörögni” (*Második szédület*). Ez jelentené a tényleges megérkezést. A kockázat nélküli biztonságot.

A cél egyértelmű: „Nem akar más lenni, csak önmaga, / ... / Nem csábítja lidérces, messze fény, // háború, kalandok káprázata – / Csak arra vágyott, érjen haza” (*A pillanat*). Odüsszeusz viszonytagságos sorsának és a költői létnek párhuzamba állítása látszólag merész ötletnek tűnik, ám ropant találónak bizonyult. Még akkor is, ha „a tanulás jelei idővel megfakulnak” (*Epilógus*).

A kötet záró fejezete (*Gombai hó*) már a téle utaló címével is a végső hazatérést állítja középpontba. S bár fölveti a költő a kérdést, hogy miért

„folyton a túlsó partot nézzük” (*A világszelídítő*), a bennünket érő hatások, a veszteségek egyértelmű irányt szabnak.

S bár a ciklusban helyet kapnak költőtársakat köszöntő versek, a hangsúly mégis az összegzésre esik, ami a mindennapoknak – és a költészetnek is – értelmet ad: „Az ember lehet a tét, / az ő lelkéért folyik a párbeszéd” (*Két alak a dombon*). A ciklus záró darabja a hazatalálásból fakadó harmóniát sugallja: „Itt szabadok lehetnek végre, / akiket magamba falaztam. / S tán én is meglelem a békét, / ... / s a hallgatás éveit után / felbugyoghat torkomból az ének.”

Szentmártoni János *Eső előtt hazaérni* című kötete az elmúlt tíz év verseit tartalmazza, amelyben irodalmi Odüsszeusként követhetjük nyomon a költő szellemi bolyongását. Már a szerzőt ábrázoló borítókép is sejtetni enged, hogy ez a mű az alkotó maga. Az ő emlékei, megélt történetei, dilemmái lettek papírra vetve. Egyfajta leltár ez a kötet, létösszegzés – a költészet legszebb hagyományait idéző lírai nyelven elbeszélve.

PAYER IMRE

Szentmártoni János: *Eső előtt hazaérni*

Magyart Napló, 2024

Két állítással kezdem. Egy: Szentmártoni János kötetének művei a létösszegző verstípus klasszikus hagyományához csatlakoznak, idő- és értékszembe-
sítőek. Kettő: műfajkeverő jellege van a szövegeknek, líraként elbeszélés jellegűek, elbeszélésként líra jellegűek.

Ami a létösszegzés történeti vonatkozását illeti: jelentős hagyománya van a magyar szépirodalomban. Többek között Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály, József Attila is alkotott kanonikus költeményeket ebben a verstípusban. Éppen ezért élénk olyasói érdeklődés kísérheti, milyen módon, mely szemléletben újította meg, csatlakozott Szentmártoni János ehhez a nagy múltú vonulathoz.

Rögtön a bevezető költeményben mint a Legkisebb Királyfi jelenik meg a lírai hős, de a népmesét mintegy továbbírva, fáradt, legyengült öregemberként. Némiképp Füst Milán öreges maszkiájaira

is emlékeztet ez a megszólalás. Ezért a bevezető sor szereplője grammatikai egyes szám harmadik személyben jelenik meg lírai-retorikai énként. Olyan időszembesítés van már a bekezdő opuszban is, amely versformát előlegezne, de mintegy elbeszéli a mai és az egykori én találkozását az epikára jellemző, távolító hatású nyelvtani egyes szám harmadik személyben. A mese hőse újraírva, ellentétként, allegorikus elbeszélésként – minden győzelmen túl levő beteg agg. A kötet címadó alkotása szorosan kapcsolódik, utal vissza a bevezetőhöz „Jó volna még eső előtt hazaérni / Lassan úgy vagyok: / mindegy, hová. / Csak haza” (*Eső előtt hazaérni*).

A hazatalálás, az otthon egy érzés, egy lelkiállapot. Az otthon tulajdonképpen egy üres hely a nyelvben, amelyet a megszólalás folyamatosan megújuló performatív, létesítő megnyilvánulásai

hoznak létre, de képtelenek lezárni, stabilizálni önmagukat. Mindig felfeslik a hazatalálás törvényének szövedéke. A vágyott idill már-már elérhető, karnyújtásnyira van, aztán valahogy mégsem sikerül megtelepedni benne véglegesen. Mentálhigiéniai szempontból ennek a tudatalattiban feldolgozhatatlan megfosztottság-traumának a kora gyermekorban keresendő a magyarázata. Nem földrajzi hely az otthon. Így igazít el a kötet címadó verse is. Első sorában árulkodó az *is* kötőszó, ami mintegy fellazítja, általánosítja, távolítja az alanyi beszédmódot – felhasználva erre az elbeszélő jelleget, de allegorikusan, metaforizációban mégis mintegy visszautalva a versszerűségre, líraiságra.

Tehát egy mélyen érző lélek (ennyiben líra) történetét olvashatjuk, évtizedeken át tartó történetét (ennyiben epikus karakterű). A hosszú sorok, határozósók szerepeltetése, a kötőszók beillesztése a versmondatra, a szándékos távolító fellazítás, általánosítás grammatikailag az epikus olvasásra sarkall. A *Jegyzetek*, *Variációk* ezeknek költészeti kommentárjai, versszerűségüket a rímes forma is hangsúlyozza, mégis inkább esszé jellegűek. A könyv vége felé pedig mint a szintén megfáradt Ulisszesz lép színre a szerző – érdekes, a latin nevet, nem az eredeti Odüsszeuszt használja a szerző. Az egyes szám második személyű (ön)megszólítás nem a harcot, a kalandot, hanem a hazatérés kétegyekkel teli érzését szólaltatja meg – ez az ithakai hely közege. Az allegorikus elbeszélés hagyományvonalába illeszkedik a lírai műnem oldaláról kifejezetten alanyi beszédmód. A mesei és mitikus elemek nem szövegszerűsége utalnak, hanem hangsúlyozottan a mimetikus szerepvers alakváltozataira. Az epikus jelleget, a történet elbeszélését erősíti, a hangsúlyozott kronotoposz, a tér és idő részletezése, szintén önéletrajzi, alanyi perspektívában, fel erősödik az utolsó ciklusban (*Gombai hó*).

Ami a létösszegző verstípus értékszembesítő vonatkozását illeti, axológiai szempontból, tehát ami mindvégig megmarad, a legfontosabb érték, az maga a művészetakarás. A megnyugvással, letelepedéssel elvész az alkotóerő, vagy éppen megújul? Ez központi dilemmája a műnek. Az időszembesítő jellegéről, a szerző történeti gondolkodásáról pedig elmondható, hogy a versműfajhoz igazodva a nagy, zárt időperiódusokban hisz. Ezek összegző tanulságát akarja elmondani, ennek mélyen átértett és át-gondolt tanúságtételét. A szerző erőssége egy határozott jelenlét artikulálása, a kompozíciós érzék, a

költői szerkesztés karakteres mivolta. Jellemző, hogy ez a könyv önmagáról, a közeli hozzátartozóiról állít emléket. A közéleti tematikát, jól tagoló érzéssel, egy ezt megelőző könyvben (*A katarzisz nyomában*) adta közre. Önmagáról és szűk hozzátartozói köréről, kollégáiról, jótevő mestereiről emlékezik bensőségesen.

A profizmus, a gyakorlottság nagy erőssége ennek a könyvnek is. Nagyon erős az alkotó kompozíciós érzéke, érződik hatalmas szerkesztői gyakorlata, mintegy önmagával szemben is. Szentmártoni János, aki nyilván kulturális vezetőként, szerkesztőként is figyelemmel kíséri a szépirodalmi változásokat, észrevehette, hogy az ezredforduló után pályát kezdő alkotók zöme elfordul a kötöttebb formáktól, a hagyományosan kompakt versszerűségtől, kedveli a fellazított műfaji határokat, az autofikciót. Mégis eredendő művészeti konzervativizmus jellemzi Szentmártoni János szépirodalmi eszményét.

Ami a mesei, eposzi szerepeket illeti, Szentmártoni önaffirmatív retorikája, az alapvetően romantikus ideál restaurálására törekedő szemlélete nem a Weöres-féle, többnyire interkulturalitással és nem a hangzásokban feloldódó „próteuszisággal” rokon, hanem a mélyen érzelmi szentimentális hagyomány professzionális felélesztésével. A létösszegzés, a múlt és emlékező jelen összehasonlításának vezető értéke nem gondolati, hanem érzelmi jellegű. Innen ered a felstilizáló allegorizáció. Például a „csillék gyermeke” költői kép akár viccesen groteszk is lehetne, de a sógorát elsirató gyászvers közegében mélyen tragikus. Az egész könyvben a leghatásosabbak a rokonokhoz, hozzátartozókhoz fűződő alkotások, a mély érzelmi telítettséget sugárzó. A mély és tragikus személyes kötődéseket szólók: „úgy távolodom majd erről a helyről, / mint anyám mellől, / aki bár túl korán/hagyott itt végleg, / de a tekintete azóta is rajtam, / hogy szinte éget” (*Egy este az iszkázi kertben*).

Ugyanilyen megható a befogadott, majd elpusztult macskáról szóló mű. A költői én kötődik szeretteihez, mégis mintegy önmaga Júdásaként mutatja be magát. Belsejét őrlő lelki konfliktus a Szentmártoni világa.

A nagyon erős rendezési tehetségből eredendően is kíváncsian várja az olvasó a pálya folytatását. Vajon a líra, az epika vagy valamilyen kevert szövegszerűség irányában enged a kompozíció az ihletnek?